

Ára: 800,— Ft

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Erős Ferenc: Ferenczi bécsi tanulóévei 3
Halász László: Jól olvasta-e Freud (és nyomában Jones) Shakespeare-t? ... 19
Feldmann Sándor: Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben. (Részletek) (Földes Noémi bevezetőjével) 75

MŰHELY

Lányi-Wolff Andrea: Szublimált szexualitás népdalokban: pszichofonetikai vizsgálat 45

ARCHÍVUM

Ferenczi Sándor: A szuggesztió és a hipnózis pszichoanalízise [The psycho-analysis of suggestion and hypnosis] (1912)..... 61
Ferenczi Sándor: G. Groddeck: A lélekkereső. Egy pszichoanalitikus regény

FÓRUM
Hárdi István: Houdini. (Adalékok a mazochizmus művésztélektanához) 87

ENGLISH SUMMARIES 93
CONTENTS 96

E számunk megjelenését anyagi támogatásukkal segítették:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Anoním támogatóink jövedelemadójuk 1%-ával

Thalassa 2009/3

Facultät *Medicine* II. Jahrgang der Semester *X.*

THALASSA Nationale.

Vor- und Zunahme des Studirenden: *Alexander Ferenczi*

Vaterland und Geburtsort: *Wien, Ungarn*

Muttersprache, Alter: *Magyar. 22*

PSYCHOANALYSIS-TÁRSADALOM-KULTÚRA

 2009/3

Religion, welchen Ritus oder Confession: *Yes.*

Wohnung des Studirenden: *VIII. Schüsselgasse 22, III. St. 10.*

Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters: *—*

Name, Stand und Wohnort seines Vormundes: *Jean Rosa Ferenczi, Mailand*

Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studirende das letzte Semester zugebracht: *Wien Universität*

Genießt ein Stipendium (Stiftung) im Betrage von fl. kr. unter dem 18 3.

Ausführung der Grundloge, auf welcher der Studirende die Immatriculation oder Inscription anspricht: *—*

Verzeichniß der Vorlesungen, welche der Studirende zu hören beabsichtigt.

Gegenstand der Vorlesung	Wöchentliche Stundenzahl derselben	Name des Dozenten	Eigenhändige Unterschrift des Studirenden, zur feierl. Befähigung des Empfanges der Legitimations-Karte
ERŐS FERENCZ: <i>Wien</i> Ferenczi bécsi tanulóévei	<i>2</i>	<i>Kap. Vogel</i>	<i>Ferenczi Alexander</i>
HALÁSZ LÁSZLÓ: <i>Wien</i> Freud, Jones és Shakespeare			
LÁNYI-WOLFF ANDREA: <i>Wien</i> Szublimált szexualitás népdalokban			
FERENCZI Groddeckről			
FELDMANN SÁNDOR: Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben			
HÁRDI ISTVÁN: Houdini a szabadulóművész			

Liquidirung der Quästur.

Von der Zahlung des Collegiengeldes *halb* fl. kr. *gang* Matrifel- und Stempelgebühr 2 10.
befreit laut Bescheid vom 189 3. Collegiengeld
Zusammen fl. kr.

K.k. Univ.-Quäst. 23 OCT. 95 H. CEBECK k. k. Quästur WIEN 516

A borítón Ferenczi Sándor egyik szemeszteríve
a Bécsi Egyetem orvosi fakultásán
(X. szemeszter, II. számú ív, 1895. október 23.
Forrás: Bécsi Egyetem levéltára).

THALASSA görögül tengert jelent. Más nyelveken ez a címe Ferenczi Sándor egyik nevezetes írásának, a **Katasztrófák a nemi működésőfejlődésében** című könyvének. Folyóiratunk címével Ferenczi klasszikus művére, egyben az őstenger, a forrás, az anyaméh, a kezdet szimbolikájára kívánunk utalóni.

Az 1989-ben alapított és 1990 óta megjelenő **Thalassa** a huszadik század elejének ahhoz a hagyományához nyúl vissza, amelyben a pszichoanalízis a korabeli kultúrával, irodalommal, társadalomtudománnyal szoros összhangban hatott és fejlődött. A **Thalassa** ezt a hagyományt igyekszik feleleveníteni, ugyanakkor arra törekszik, hogy lépést tartson a modern társadalomtudományok és a pszichoanalízis legújabb fejleményeivel is. A **Thalassa** nem pszichoanalitikus szakfolyóirat. „Műhely” rovatunkban azonban szívesen közlünk klinikai-terápiái vagy technikai-módszertani cikkeket, esetismertetések is, különösképpen olyanokat, amelyek általánosabb, történeti vagy elméleti szempontból is figyelemreméltóak. A **Thalassa** független folyóirat, nem kötelezi el magát egyetlen lélekelemzési irányzat mellett sem, de hangsúlyozott figyelemben kívánja részesíteni a pszichoanalízis filozófiai és társadalomtudományi alapjait és alkalmazási lehetőségeit bemutató és elemző írásokat. Feladatának tekinti, hogy hírt adjon az ilyen irányú hazai és külföldi törekvésekről. Mint interdiszciplináris folyóirat, hasábjai nyitva állnak a humán tudományok minden olyan művelője számára, akinek kérdésselvetései a pszichoanalízissel érintkeznek, és ezzel kapcsolatban érdemi mondanivalója van.

2009/2. számunk **„Túl az óFerenczián”** címmel jelent meg. Cikkeink többek között a Nyugat és a pszichoanalízis kapcsolatával, Csáth Gézával, Ignotusszal és Krúdy Gyulával foglalkoztak. 2009/4. számunkban Ferenczi Sándor és Róheim Géza életpályájának alakulásával foglalkozunk, és tanulmányokat, dokumentumokat adunk közre – az 1918-as és 1919-es év pszichoanalízist érintő eseményeiről.

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik az elmúlt időszakban közvetlen adományaikkal, valamint személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták az alapítvány kiadói tevékenységét. Kérjük, hogy amennyiben módja és lehetősége van rá, a jövőben is támogassa kiadványaink megjelenését, amelyet előre is köszönünk. **A Thalassa Alapítvány bankszámlaszáma: 10200902–32711015, adószáma: 18013784–1–41.**

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

ALAPÍTVÁ 1989-BEN

Kiadja a
Thalassa Alapítvány, Budapest

20. évfolyam, 3. szám, 2009

A szerkesztőbizottság tagjai

BAKÓ TIHAMÉR, BÓKAY ANTAL, BORGOS ANNA,
ERŐS FERENC (a szerkesztőbizottság elnöke), HÁRS GYÖRGY PÉTER,
HIDAS GYÖRGY, KOVÁCS ANNA, LÉNÁRD KATA, MÉSZÁROS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

Szerkesztőségi titkár

KOVÁCS ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Jelen számunk előkészítéséhez hozzájárult
az OTKA K 79146 sz. kutatási projektje.

A Thalassa a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai
Kutatóintézetének közreműködésével készül.

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:

Thalassa szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

Tel., fax: (36-1) 239-6043

E-mail: thalassa@mtapi.hu

Honlap: <http://thalassa.mtapi.hu>

ISSN 0865-9362

Thalassa Alapítvány, 2009

Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA

Tördelés: KOVÁCS ANNA

Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS

Nyomdai munkálatok: BODNÁR NYOMDA

Felelős vezető: BODNÁR TAMÁS

TANULMÁNYOK

FERENCZI BÉCSI TANULÓÉVEI¹*Erős Ferenc****Magyar diákok a bécsi orvoskaron***

Ferenczi Sándor 1890 májusában tette le érettségi vizsgáját a miskolci református gimnáziumban.² Ugyanennek az évnek az őszén beiratkozott a Bécsi Egyetem orvosi karára. Pályaválasztásában – a személyes érdeklődésen túl – az is közrejátszhatott, hogy az orvosi hivatás ekkoriban igen vonzó volt az asszimilálódó zsidó középosztály gyermekei számára. Ez volt ugyanis azon szabadfoglalkozású értelmiségi pályák egyike, amely a liberálisnak nevezhető Monarchiában az 1867-es emancipációs törvény utáni, az első világháborúig tartó időszakban a hagyományos zsidó foglalkozások (ipar, kereskedelem) mellett jelentős korlátozás nélkül nyitva állt számukra. Az orvosi pálya jó karrier- és mobilitási lehetőségeket, biztos megélhetést, társadalmi elfogadást és megbecsülést ígért.³

A tizenkilencedik század végén a biológiai ismeretek, a közegészségügy, a diagnosztikai, technikai és terápiás módszerek fejlődése a medicina viharosan gyors modernizálódását és professzionalizálódását tette lehetővé. Kialakult a modern orvosi szerep és státusz, amely a társadalom széles köreiben komoly tekintélyre tett szert. Az orvos mint polgár és mint modern szakértelmiségi ugyanakkor viszonylag függetlenné válhatott a külső társadalmi hierarchiától, mivel a befektetett kulturális tőke jól konvertálható, könnyen alkalmazható volt; az orvosi szerep a hagyományos értelmiségi szerepekhez képest kevésbé függött nemzeti, etnikai, nyelvi, kulturális- és osztálykorlátoktól. Az orvosi pálya népszerűségére

¹ A tanulmány az OTKA K 79146 sz. projektje keretében készült. A „Ferenczi Sándor hazatér” című nemzetközi konferencián (Miskolc, 2008. nov. 27-29.) elhangzott előadás szerkesztett változata. Az anyaggyűjtést a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíja tette lehetővé 2006-ban. Köszönettel tartozom Kovács Annának az anyaggyűjtéshez nyújtott segítségért, Karády Viktornek néhány statisztikai adat rendelkezésére bocsátásért, Patyi Gábornak tanácsaiért.

² Ferenczi miskolci gyermek- és ifjúkoráról lásd Kapusi, 2000; 2007a; 2007b.

³ 1880-ban a bécsi orvosi fakultás hallgatóinak 38,6 százaléka volt zsidó. Lásd Pulzer, 2004, 78.

jellemző, hogy az 1900-as évek elején Magyarországon az aktív kereső orvosoknak csaknem fele volt zsidó vallású (Gyurgyák, 2001, 83). Egy másik adat szerint 1910-ben az értelmiségi szakmákon belül foglalkoztatott *budapesti* zsidó vallásúak közel húsz százaléka volt orvos, állatorvos, vagy gyógyszerész (Karády, 1997, 239). Ugyanebben az évben a fővárosi orvosok csaknem hatvan százaléka volt zsidó vallású.⁴

Azt, hogy Ferenczi Bécsben folytatta orvosi tanulmányait, a bécsi családi kapcsolatokon (édesanyjának rokonsága, az Eibenschütz-család,⁵ valamint apai nagybátyja, Sigmund Fränkel⁶) és a német nyelv anyanyelvi szintű ismeretén kívül az is indokolta, hogy a bécsi orvoskar, amely az egyetem 1365-ös megalapítása óta folyamatosan fennállt, ebben az időben a világ legjobbjai közé tartozott. A kar először a 18. században, Mária Terézia uralkodásának idején vált világhírűvé, ez volt az „első bécsi orvosi iskola” korszaka. 1784-ben létesült a híres bécsi közkórház, az Allgemeines Krankenhaus, amely klinikáival együtt a modern gyógyítás és orvostképzés egyik legfontosabb központja lett. A „második bécsi orvosi iskola” felvirágzása a 19. század derekán következett be, elsősorban kiváló professzorainak köszönhetően, akiknek úttörő szerepük volt a modern medicina kialakulásában, klinikai, diagnosztikai, technikai és elméleti vonatkozásban egyaránt. Legkiemelkedőbb képviselői közé tartozott Karl Rokitsansky (1804-1878), Josef Skoda (1805-1881), Ferdinand von Hebra (1816-1880), Semmelweis Ignác, (1818-1865), Ludwig Türck (1810-1868), Johann Nepomuk Czermak (1828-1873), Leopold von Dittel (1815-1898), Theodor Billroth (1829-1894), Hermann Nothnagel (1841-1905), Rudolf Chrobak (1843-1910), Adolf Lorenz (1854-1946), nem utolsósorban pedig a Nobel díjas Karl Landsteiner (1868-1940), Bárány Róbert (1876-1936) és Julius Wagner-Jauregg (1857-1940).⁷

A bécsi egyetem a középkor óta nagy számban vonzotta az egyetemjáró magyarországi diákokat, a *peregrinusokat*. Mint Patyi Gábor írja: „A Bécsi Egyetem hallgatósága nyelvi-nemzetiségi arculatában sokszínű volt, az egyetem nagy szerepet játszott a korabeli délkelet- és kelet-európai értelmiség képzésében. Bécsben tömörült Európa második legnagyobb,

⁴ Statisztikai mellékletek. Összeállította Zeke Gyula. In: Lendvai és mások, 1990, II. kötet, 193.

⁵ Kapusi, 2008, 84.

⁶ Harmat, 1994, 32-33.

⁷ Schönbauer, 1947; Lesky, 1978; Sablik, 1988, 160-170.

Közép-Európa legnagyobb létszámú diákpopulációja.” (Patyí, 2004, 16). Adatai szerint 1890 és 1918 között 6247 magyar *állampolgárságú* (nem feltétlenül magyar *anyanyelvű*)⁸ diák tanult bécsi felsőoktatási intézményekben, ebből 2905 fő, azaz 46,5 % a bécsi egyetemen. A bécsi egyetem magyar állampolgárságú hallgatói közül ebben az időszakban 1072 fő, azaz 16,48 % volt orvos- és gyógyszerészhallgató (ebből 897 fő, azaz 83,67 % orvostanhallgató) (Patyí, 2004, 30-32).⁹

Az alábbi táblázat mutatja, hogy a magyarországi orvostanhallgatók, akik Budapest, Kolozsvár (1872-től), Bécs és más külföldi képzőhelyek között választhattak, igen nagy arányban jártak a bécsi egyetemre: 1880 és 1885 között több mint egyharmaduk (34,8 %, Ferenczi tanulmányai idején még mindig egy negyedük (24,2 %)).¹⁰ A táblázatból jól látható az is, hogy a kilencvenes évek közepétől egyre csökkent a bécsi orvoskar szerepe,

A magyarországi orvostanhallgatók megoszlása képzési hely szerint (1881–1918)

	Budapest	Kolozsvár	Egész Magyarország	Bécs	Más külföld	Összesen	Évi átlag
1872/73–1874/75	91,1	8,9	(100,0)	?	?	?	592
1875/76–1879/80	88,5	11,5	(100,0)	?	?	?	750
1880/81–1884/85	54,0	6,1	(60,1)	34,8	5,0	100,0	1.867
1885/86–1889/90	53,5	7,1	(60,9)	30,9	8,1	100,0	2.219
1890/91–1893/94	57,0	9,8	(66,8)	24,2	9,1	100,0	1.728
1895/96–1899/1900	61,2	9,4	(70,6)	18,2	11,3	100,0	1.102
1900/01–1904/05	72,7	11,6	(83,9)	7,9	8,1	100,0	1.000
1905/06–1909/10	75,7	12,6	(88,3)	6,2	5,5	100,0	1.947
1910/11–1913/14	75,7	12,9	(88,6)	5,5	5,9	100,0	3.380
1914/15	82,7	11,8	(93,5)	2,1	3,4	100,0	2.338
1915/16	79,2	9,4	(88,6)	4,2	7,2	100,0	1.400
1916/17	80,1	6,8	(86,9)	3,0	10,1	100,0	1.805
1917/18	86,6		(96,1)	0,9	3,0	100,0	5.950

a budapestiét viszont, amely a kilencvenes években emelkedett európai színvonalra, megnőtt. A 20. század elején a magyar orvostanhallgatók

⁸ Karády Viktor adatai szerint 1910-ben a bécsi orvoskarra beiratkozott magyarországi hallgatók fele német anyanyelvűként iratkozott be (Magyarországon csak 4 %.) (Karády, 2002, 243).

⁹ Ezek a hallgatók mind férfiak voltak; a bécsi orvoskar hivatalosan csak 1900-ban nyitotta meg – kivételképpen – kapuit a női hallgatók számára. Lásd: Raggam, 2001. Ez Magyarországon már öt évvel korábban, 1895-ben megtörtént.

¹⁰ A külföldön tanuló diákokról csak az 1880/81-es tanév óta van adat. A táblázat forrása: Karády, 2002, 240.

nagy többsége már Budapesten tanult, és megnőtt a jóval kisebb hallgatói létszámmal rendelkező kolozsvári egyetem szerepe is.

Érdekes adat, hogy 1890 és 1918 között Borsod megyéből 68 hallgató, Miskolc városából pedig 48 hallgató tanult a bécsi egyetemen. Összehasonlításképpen: Budapest 684, Pozsony 264, Nagyszében 173, Sopron 147 Brassó 132. Temesvár 104, Szeged 48, Pécs 43, Debrecen pedig 26 hallgatót küldött (Patyi 2004, 46). (Ebbe nyilván belejárt az is, hogy a pozsonyiak, a szebeniek, a soproniak vagy a brassóiak többsége anyanyelvi szinten beszélt németül.) A bécsi egyetemen a magyarországi hallgatók mellett nagy számban tanultak a Monarchia más területeiről és a többi kelet-európai országból (így Szerbiából és Romániából) érkező diákok. Ez olykor az idegengyűlölet hullámaival váltotta ki a tősgyökeres német diákság, sőt egyes tanárok körében is, különösen az orvoskaron, ahol egyesek a *numerus clausus* bevezetését, vagyis a külföldi, elsősorban a zsidó származású hallgatók létszámának korlátozását követelték.¹¹

A magyarországi zsidóság igen jelentős mértékben volt reprezentálva a bécsi magyar diákok között. A hallgatók felekezeti megoszlása Patyi Gábor adatai szerint így alakult: A 6247 beiratkozott hallgató közül 47 % római katolikus, 23 % izraelita, 17 % evangélikus, 7 %

Orvostanhallgatók vallási megoszlása az 1890/91–1893/94 évekre összesítve		
	Budapest Orvosi % 1890/1–1893/4 (4 év)	Kolozsvár Orvosi % 1891/2-1893/4 (3 év)
Római kat.	29,1	28,3
Görög kat.	1,3	10,8
Görög keleti	1,8	3,7
Evangélikus	8,6	9,2
Református	9,8	28,9
Unitárius	0,5	4,0
Zsidó	48,8	15,0
Együtt	100,0	100,0
Nyers szám	4267	519
Nyers szám éves átlaga	1066	173

görögkeleti, 4 % pedig református volt. Az izraelita vallású hallgatók létszáma az orvosi karon volt a legnagyobb: 47 % (Patyi 2004, 34-35).

Az előző oldal táblázata¹² alapján, összehasonlításképpen érdemes megnézni, hogyan alakult a zsidó vallású hallgatók létszáma a két magyarországi egyetemen: Budapesten és Kolozsvárott. Budapesten csaknem 50 %, Kolozsvárott pedig 15 % volt ez az arány.

Ferenczi Sándor mint egyetemi hallgató

A Patyi Gábor által összeállított adattárban Ferenczi Sándor 30-as sorszámmal szerepel *Ferency* (sic!) Alexanderként (Patyi 2004, 61). Nem ő volt az egyetlen, aki a miskolci református gimnáziumból került 1890-ben a bécsi orvosi karra: 122-es sorszámmal szerepel a miskolci születésű, 17 éves, református vallású, ugyancsak a miskolci református gimnáziumban érettségizett Stern Ladislaus is (Patyi, 2004, 66).

A Bécsi Egyetem levéltára őrzi Ferenczi szemeszterenként kitöltött egyetemi törzslapjait, szemeszteríveit, az úgynevezett „nacionálékat” (*Nationale*). E szemeszterívek felső részén a személyi adatok szerepelnek: név, születési hely és dátum, anyanyelv, vallás, lakóhelye, apja, illetve gyámja neve stb., alatta pedig a felvett tantárgy elnevezése, heti óraszám, a tanár neve, a hallgató aláírása. A szemeszterívek alapján megállapítható, hogy Ferenczi többször változtatta lakcímét, ami azt bizonyítja, hogy – ellentétben Harmat Pál állításával (Harmat, 1994, 32.) – nem, vagy *nem csak* nagybátyjánál, Sigmund Fränkelnél lakott. Bejelentett címei a következők voltak: IX. Harmoniegasse 3., 6. és 9.;¹³ IX. Dietrichsteingasse 9. és 10., VIII. Kochgasse 34., IX. Schwarzschanerstrasse 15. Ezekben az egyetemen, az Allgemeines Krankenhaus és

¹¹ Lásd erről Lesky, 1978. *Numerus clausus* bevezetésére azután 1920-ban került sor – Magyarországon.

¹² Forrás: Magyar statisztikai évkönyvek adataiból a nyári szemeszterre (Karády Viktor személyes közlése).

¹³ Érdemes megemlíteni, hogy a Harmoniegasse 8-ban működött a *Jüdische akademische Lesehalle* (zsidó akadémiai olvasóterem) nevezetű diákegyelet, amelynek célja a Bécsben tanuló zsidó egyetemisták zsidó öntudatának fejlesztése volt. Elnöke Heinrich Loebel orvostanhallgató volt. (Lásd: *Kalender für Israeliten für das Jahr 5656*, Waizner és fia (kiadó), 1895, 120.) Joghallgatóként ennek a körnek volt tagja a budapesti születésű Theodor Herzl is, aki 1896-ban itt vitatta meg a diákokkal a zsidó állam létrehozásával kapcsolatos elgondolásait.

a klinikák közelében lévő utcákban nyilván olcsó albérleti szobákat lehetett kapni, amelyeket tulajdonosaik Bécsben tanuló külföldi vagy vidéki egyetemistáknak adtak ki.

Az első szemeszterív 1890. október 7-én, az utolsó pedig 1895. október 23-án kelt. Ez a dátum bizonyítja, hogy Ferenczi nem fejezte be az egyetemet 1894-ben, ahogyan egyes életrajzokban szerepel (lásd pl. Mészáros, 1999, 15.; Mészáros, 2008, 23). Az sem pontos, amit Harmat Pál állít: „1895. júniusára Ferenczi idővesztés nélkül befejezte a tanulmányait, de a záróvizsgát csak 1896 júniusában tette le.” (Harmat, 1994, 33). 1895 őszén ugyanis még hátra volt két tantárgy, egy sebészeti tárgy és a receptírás tudománya. A szemeszterívekből az is kiderül, honnan ered ez a késelem: a hetedik szemesztert 1893 őszén, a nyolcadikat pedig egy évvel később, 1894 őszén kezdte, az 1894-es tavaszi félévet tehát nyilvánvalóan halasztotta.

A szemeszterívek alapján rekonstruáltuk azon tanárok névsorát, akiknek óráit a tíz szemeszter során Ferenczi felvette. Természetesen nincs kizárva, hogy más tanárok óráit is hallgatta, így például Richard von Krafft-Ebingnek, a *Psychopathia sexualis* híres szerzőjének előadásait.¹⁴ Ferenczi egyik korai, „A hipnózis gyógyító értékéről” szóló írásában maga is megemlíti Krafft-Ebing hipnózisról tartott előadását.¹⁵ Ennek azonban nincs nyoma a szemeszteríveken.

*Ferenczi tanárai és tantárgyai*¹⁶

I. szemeszter (1890. okt. 7.)

Prof. Dr. [EMIL] ZUCKERKANDL (1849–1910) – Anatómia

Prof. Dr. [EMIL] ZUCKERKANDL Anatómiai gyakorlat

Hofrath Prof. [CARL] CLAUS (1835–1899) – Zoológia

Hofrath Prof. [GUSTAV VON] TSCHERMAK (1836–1927) – Ásványtan

Prof. [JULIUS RITTER VON] WIESNER (1838–1916) – Botanika

Hofrath Prof. [ERNST] LUDWIG (1842–1915) – Orvosi kémia

Prof. [JULIUS RITTER VON] WIESNER (1838–1916) – Botanikai demonstráció

¹⁴ Krafft-Ebing 1892-ben került Theodor Meynert utódjaként az Allgemeines Krankenhaus pszichiátriai klinikájának élére.

¹⁵ Ferenczi, 1904, in: Ferenczi, 1999, 215.

¹⁶ A szemeszteríveken a tanárok csak vezetéknevükkel és címeikkel: Prof.[essor], Doc[ent], Dr., Hofrath (udvari tanácsos). Teljes nevüket, születési és halálozási dátumukat osztrák lexikonok és internetes adatbázisok alapján rekonstruáltuk, felhasználva a további irodalmakat is: Schönbauer, 1947; Lesky, 1978; Sablik, 1988, 160-170.

Anzahl der Semester *1. u.*

Fakultät *Medizin*

2777 **Nationale.**

Vor- und Zuname des Studierenden:	<i>Alexander Ferenczi</i>		
Vaterland und Geburtsort:	<i>Ungarn, Miskolcz</i>		
Muttersprache, Alter:	<i>ungarisch, 18.</i>		
Religion, welchen Ritus oder Confession:	<i>Evangelii</i>		
Wohnung des Studierenden:	<i>IX. Karmenieg. G. II. 9. 1274.</i>		
Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters:	—		
Name, Stand und Wohnort seines Vormundes:	<i>Die Mutter, Frau Rosa Ferenczi</i>		
Bezeichnung der Lehranstalt, an welcher der Studierende das letzte Semester angebracht:	<i>Das reform. Obergymnasium in Miskolcz</i>		
Gehört ein vertischen aus	Stipendium (Stiftung) im Betrage von	fl.	kr.
	unter dem	18	3.
Anführung der Grundloge, auf welcher der Studierende die Immatrikulation oder Inscription anpricht:	<i>Naturwissenschaften</i>		
Verzeichniß der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtigt.			
Gegenstand der Vorlesung	Wöchentliche Stundenzahl dieser	Name des Docenten	Gehört die Lehrstiftung des Studierenden, irgend welche Besondere der Fakultäts-Akte
<i>Anatomic</i>	<i>6</i>	<i>Prof. Zuckerkandl</i>	<i>Alexander Ferenczi 6</i>
<i>Schreibübungen</i>	<i>6</i>	<i>Prof. Zuckerkandl</i>	<i>6</i>
<i>Zoologie</i>	<i>5</i>	<i>Prof. Dr. Claus</i>	
<i>Mineralogie</i>	<i>5</i>	<i>Prof. Dr. Schönmayr</i>	
<i>Botanik</i>	<i>3</i>	<i>Prof. Wiesner</i>	
<i>Med. Chemie</i>	<i>5</i>	<i>Prof. Dr. Schönmayr</i>	
<i>Bot. Demonstrationen</i>	<i>2</i>	<i>Prof. Wiesner</i>	
		<i>Dr. E. ZUCKERKANDL</i>	<i>33.60</i>
		<i>D. Z. DEGAN</i>	<i>5</i>
	<i>106</i>		<i>38.60</i>

„Nationale“ Az első szemeszteriv (1890. okt. 7.)

Tanulmány

II
Nationale.

Fachfall: Medicin Auszahl der Semester: 1.

1893

Vor- und Zuname des Studierenden:		Alexander Fersen	
Vaterland und Geburtsort:		Weiskirchen, Ungarn	
Muttersprache, Alter:		ung. 22	
Religion, welchen Ritus oder Confession:		Gsr.	
Wohnung des Studierenden:		III. Seltensalgasse 22, 1. St. 2.	
Vorname, Stand und Wohnort seines Vaters:		—	
Name, Stand und Wohnort seines Vermundes:		Ferdinand Fersen in Weiskirchen	
Beschreibung der Schranke, an welcher der Studierende das letzte Semester zugebracht:		Wien, Universität	
Gewinnt ein Stipendium (Stiftung) im Betrage von		fl. kr.	
verliehen von		unter dem 18 3.	
Aufführung der Grundlage, auf welcher der Studierende die Immatrikulation oder Inscription anspricht:			
Verzeichniß der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtigt.			
Gegenstand der Vorlesung	Notwendige Studienjahre	Name des Dozenten	Eigenhändige Einzahlung des Studierenden, zu welchem Betrage des Collegegeldes der Examinations-Rate
Rechtslehre	2	Herr Vogel	Fersen Alexander
22/1095			
Dr. J. V. Wagner D. Z. Decan			
Von der Zahlung des Collegegeldes	189 3.	Matrikel- und Stempelgebühr	fl. kr.
befreit laut Bescheid vom		Collegegeld	2 10.
		Zusammen	fl. kr.

Az utolsó, X. szemeszter II. számú íve (1895. okt. 23.)

II. szemeszter (1891. márc. 24.)

Prof. Dr. [EMIL] ZUCKERKANDL – Az ember anatómiája
Hofrath Prof. R[ITTER ANTON] VON KERNER (1831–1898) – Botanika
Hofrath Prof. [ERNST] LUDWIG – Orvosi kémia

III. szemeszter (1891. okt. 3.)

Prof. [KARL] TOLDT (1840–1920) – Anatómia
Prof. [KARL] TOLDT – Anatómiai gyakorlat
Prof. [SIEGMUND] EXNER (1846–1926) – Élettan
Prof. [AUGUST] VOGL (1833–1909) – Gyógyszertan

IV. szemeszter (1892. máj. 9.)

Dr. [J.] SCHAFFER (?–?) – Bevezetés a mikroszkópos technikába
Hofrath Prof. [EDUARD] ALBERT (1841–1900) – Sebészeti propedeutika

V. szemeszter (1892. szept. 27.)

Hofrath [HERMANN] NOTHNAGEL (1841–1905) – Speciális kórtan, terápia és klinikum
Hofrath Prof. [EDUARD] ALBERT (1841–1900) – Sebészeti klinikum
Prof. [HANS] KUNDRATH (?–1893 ?) – Kórbonctan

VI. szemeszter (1893. ápr. 17.)

Hofrath [HERMANN] NOTHNAGEL – Speciális kórtan és terápia

VII. szemeszter (1893. okt. 4.)

Prof. Dr. [EDMUND VON] NEUSSER (1852–1912) – A belgyógyászati betegségek speciális kórtana és terápiája
Prof. [THEODOR] BILLROTH (1829–1894) – Sebészet
Prof. [FRIEDRICH] SCHAUTA (1849–1919) – Nőgyógyászat

VIII. szemeszter (1894. okt. 4.; 1894. nov. 5.; 1895. jan. 31.)

Prof. [ERNST] FUCHS (1851–1930) – Szemészet
Prof. [SALOMON] STRICKER (1834–1898) – Kísérleti patológia
Hofr. Prof. [EDUARD RITTER VON] HOFFMANN (1837–1897) – Törvényszéki orvostan
Doc. HERTLER [nem azonosított] – Légzőszervi betegségek
Doc. Dr. [HERMANN] SCHLESINGER (1866–1934) – Nőgyógyászat

IX. szemeszter (1895 máj. 2.; 1895 máj. 6.)

Hofr. Prof. Dr. [EDUARD] ALBERT – Sebészet
Prof. [FRIEDRICH] SCHAUTA (1849–1919) – Nőgyógyászat
Prof. [LEOPOLD] VON SCHRÖTTER (1837–1908) – Belgyógyászat
Doc. Dr. [ALBERT] BING (1837–?) – Fülészet

X. szemeszter (1895. szept.; 1895. okt. 23.)
Hofr. Prof. Dr. [EDUARD] ALBERT – Sebészet
Hofr. VOGEL [nem azonosított] – Receptírás

A bécsi orvoskar mint elsődleges szocializációs minta

Ferenczit tanárai között számos híres tudós, neves professzor volt. Így többek között Ernst Ludwig, a híres vegyész, a győri születésű Emil Zuckerkandl, az anatómia professzora, a sebészek között Eduard Albert, s nem utolsósorban Theodor Billroth, akit „a modern gyomor-sebészet atyjának” neveznek. Az alábbi képen, Adalbert Seligmann fest-

ményén Billroth látható műtét közben. A középben látható karizmatikus figurát, aki segédeit vezényli, kíváncsi, mohó tekintetű hallgatók veszik körül. A képet érdemes összehasonlítani André Brouillet híres festményével, amely Freud egyik mesterét, Jean-Martin Charcot-t ábrázolja, amint egy hisztériás esetet mutat be a párizsi Salpêtrière klinika nagy előadótermében tartott demonstrációján.

A kép – amelynek másolata Freud dolgozószobájának falán függött – kompozíció szempontjából kísértetiesen hasonlít a Billrothot ábrázoló képre: mindkettő az orvosi tudás mindenhatóságát, a „klinikai tekintetnek” (Foucault 2000) a test felett gyakorolt uralmát hivatott megmutatni.

A bécsi egyetem orvosi kara, ahová Freud másfél évtizeddel korábban járt, mindkettőjük számára alapvető, elsődleges szakmai szocializációs és professzionális mintákat nyújtott, és a generációs különbség ellenére még számos átfedés volt tanáraik között. Így például Hermann Nothnagel, a nagy belgyógyász, Freud főnöke volt 1882-ben az Allgemeines Krankenhausban. Salomon Stricker patológus Freudnak is tanára volt, az ő intézetében kezdte Freud a kokainnal való kísérletezést. Strickernek a félelemtelni álmokkal kapcsolatos elgondolásai ugyancsak nagy hatással voltak Freudra. Tanára volt Ferenczinek

Siegmund Exner, a híres neurofiziológus is, az agy és az érzékelés élettanának kutatója, aki Freuddal és Josef Breuerral együtt dolgozott Ernst Brücke fiziológiai laboratóriumában az 1870-es évek végén (Jones, 1973).

Ferenczi Bécse kulturálisan, szakmailag és földrajzilag is igen közel volt Freud Bécséhez. A Freud család 1891 szeptemberében költözött az egyetem, illetve a klinikák közelébe, a Berggasse 19-be, arra a környékre, amelyen Ferenczi, a fiatal orvostanhallgató is vélhetően napon-ta többször megfordult. Véletlenül számtalanszor összefuthattak egymással, de természetesen semmilyen kapcsolat nem volt közöttük, hiszen Freud ezekben az években még csak a pszichoanalízis kidolgozásának első szakaszánál tartott. 1893-ban publikálta, Breuerral együtt, „előzetes közleményét” a hisztériás jelenségek pszichikus mechanizmusáról. Ferenczi később azt állította, hogy már 1893-ban olvasott Freudtól, de az „mindjárt első hallásra” elhárította mivel a „valószerűtlenség és mesterkéltég” benyomását váltotta ki belőle, sőt, ami a neurózisok szexuális genézisének elméletét illeti, „visszatetszést és ellenszenvet” ébresztett benne (Ferenczi, 1908/1991, 54).

Ferenczi igen alapos tudományos képzést kapott a bécsi egyetemen, de az egyoldalúan természettudományos, fizikalista szemlélet, amely ekkor az orvoscépzést dominánsan jellemezte, hiányérzetet keltett benne, csakúgy, mint korábban Freudban. Az egyetemi képzés során betegekkel inkább csak demonstrációkon találkozhatott, az orvos-beteg kapcsolat elemzése a maga pszichológiai komplexitásában teljességgel kimaradt a képzésből. Az „klinikai tekintet”, az orvos feltétlen tekintélye és hatalma, mint a képeken is láthattuk, az orvoscépzés egészét áthaltotta. Az orvos-beteg kapcsolat új, empatikusabb alapokra helyezésének igénye később Ferenczi műveinek egyik alaptémájává vált.

A tantárgylistáról láthatjuk, pszichiátriáról szó sem volt a tíz szemeszter során; az idegrendszer fiziológiájáról tanulhatott Exnernél, neurológiáról pedig – a belgyógyászat részeként – feltehetően Nothnagelnél. Talán éppen a képzés e hiányai indokolják, hogy miért kezdett a „lelki élet öntudatlan folyamataival”, a hipnózissal, spiritizmussal és spiritualizmussal, az ontogenezis és a filogenezis kapcsolatával, a szexuális rendellenességekkel, s egyéb, a *mainstream* orvostudomány által nem kanonizált témákkal foglalkozni korai írásaiban, amelyek az egyetem elvégzése után egy évvel kezdtek megjelenni a *Gyógyászatban* és más folyóiratokban (Mészáros, 1999, 401-404). Bár

a hivatalosan felvett tantárgyak között nem szerepelnek, ezekkel a témákkal nyilván már egyeteméi éve alatt is találkozhatott; a már említett Krafft-Ebing előadásai és művei mellett az evolúció elméleteivel, Lamarck és Darwin műveivel (Mészáros 2008, 28). Egyik fő törekvése a későbbiekben is éppen arra irányult, hogy a lelki és „természetfeletti” folyamatokkal kapcsolatos elgondolásait, az orvos-beteg viszonytal kapcsolatos tapasztalatait valamiképpen összeegyeztesse az uralkodó természettudományos kánonnal, a természetfilozófiát az empirikus tudományokkal, és ily módon megalkossa „a lélek természet-tudományát”.¹⁷ Bécsi diákként és fiatal budapesti orvosként szerzett élményei is nyilván belejátszhattak azokba a javaslatokba, amelyekkel 1919 elején hozzászólt az orvosképzés megreformálásáról szóló vitához (Ferenczi, 1919).

Ferenczi a bécsi tanulmányok után visszatért Magyarországra, és Budapesten kezdett orvosi karriert. Volt azonban sok olyan magyar diák, aki tanulmányai befejezésével nem tért vissza Magyarországra. A Magyarországon született, de Bécsben tanuló, majd ott letelepedő orvosok száma 1850 után igen jelentős volt: Edward Shorter (1992) adatai szerint a századfordulón a bécsi neurológiai és pszichiátriai társaság zsidó tagjainak egyharmada származott Magyarországról. Ugyanakkor Shorter szerint Freud későbbi „szerdai társasága”, az első pszichoanalitikus csoport tagjai között a régebben Bécsbe települt zsidó családok leszármazottjai domináltak: Ferenczi ebből a szempontból is „outsidernek” számított. Szellemi érése, szocializációja Budapesten teljesedett ki. 1908-ban ismerkedett meg Freuddal, és ezután *újra* otthonra, *új* szocializációs mintákra lelt Bécsben, ezúttal már a pszichoanalitikusok valóságos közösségében és virtuális hálózatában.

¹⁷ Lásd erről részletesebben Erős, 2004, 89-90.

IRODALOM

- ERŐS FERENC (2004): *Kultuszok a pszichoanalízis történetében* (Egy Ferenczi-monográfia vázlata). Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- FERENCZI SÁNDOR (1904): A hipnózis gyógyító értékéről. Újraközlés, in: Uő. 1999, 215-219.
- FERENCZI SÁNDOR (1908): A neurózisok Freud tanának világitásában és a pszichoanalízis. In: Uő. 1991, 53-84.
- FERENCZI SÁNDOR (1919): Az orvosképzés reformja (hozzászólás). *Gyógyászat*, 59, (február 23.) 8: 120-121.
- FERENCZI SÁNDOR (1991): *Lélekgyógyászat. Válogatott írások*. (Vál. Gulyás Katalin), Kossuth, Budapest.
- FERENCZI SÁNDOR (1999): *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. S.a.r., szerk., Bevezető és Utószó: Mészáros Judit. Osiris, Budapest.
- FOUCAULT, MICHEL (2000): *A klinikai orvoslás története. In: Uő: Elmebetegség és pszichológia. – A klinikai orvoslás története*. Corvina, Budapest. 2000, 89-330.
- GYURGYÁK JÁNOS (2001): *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest.
- HARMAT PÁL (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Második, bővített kiadás: Bethlen Gábor Kiadó, Sopron.
- JONES, ERNEST (1973): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa Kiadó, Budapest.
- KAPUSI KRISZTIÁN (2000): A gyermek Ferenczi Sándor és családjának miskolci története. In: *Levéltári évkönyv*. (BAZ Megyei Levéltár), (10), 2000, 67-86.
- KAPUSI KRISZTIÁN (2007a): Könyv és iszap. *Műút*, 2007/1, 50-55.
- KAPUSI KRISZTIÁN (2007b): Lélek a térben. *Műút*, 2007/2, 90-95.
- KAPUSI KRISZTIÁN (2008): „Róza mama” – Ferenczi Sándor édesanyjáról. *Thalassa*, (19), 2008, 3: 84-90.
- KARÁDY VIKTOR (1997): *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Cserépfalvi, Budapest.
- KARÁDY VIKTOR (2002): A kolozsvári egyetem medikusai a magyar orvosi piacon (1872–1918). *Educatio*, 2002/2. 237-252.
- LENDVAI L. FERENC ÉS MÁSOK (szerk.) (1990): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I-II. kötet. MTA Filozófiai Intézet, Budapest.
- LESKY, ERNA (1978): *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*. 2. Aufl. Böhlau, Graz/Köln.

- LORIN, CLAUDE (1983): *Le jeune Ferenczi. Premiers écrits 1899-1906*. Éditions Auber Montaigne, Paris.
- LORIN, CLAUDE (1993): *Sándor Ferenczi de la médecine à la psychanalyse*. PUF, Paris
- MÉSZÁROS JUDIT (1999): Utószó [Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis felé. Fiatalkori írások 1897-1908*. c. kötethez]. In: Ferenczi 1999, 397-410.
- MÉSZÁROS JUDIT (2008): „Az Önök bizottsága” – *Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PATYI GÁBOR (2004): *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 10.). ELTE, Egyetemi Levéltár, Budapest.
- PULZER, PETER G. J. (2004): *Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867-1918*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- RAGGAM, MICHAELA (2001): Jüdische Studentinnen an der Medizinischen Fakultät in Wien. In: *“eForum zeitGeschichte”*
http://www.eforum-zeitgeschichte.at/1_01a4.html
- SABLIK, KARL (1988): Die österreichische medizinische Forschung und der Anteil jüdischen Österreicher. In: Wolfgang Plat (szerk.): *Voll Leben und voll Tod ist diese Erde. Bilder aus der Geschichte der jüdischen Österreicher*. Herold, Wien, 1988, 160-170.
- SCHÖNBAUER, LEOPOLD (1947): *Das Medizinische Wien*. Urban und Schwarzenberg, Wien.
- SHORTER, EDWARD (1992): The Two Medical Worlds of Sigmund Freud. In: Toby Gelfand and John Kerr (eds), *Freud and the History of Psychoanalysis*. The Analytic Press, Hillsdale, NJ, 1992, 59-78.
- WAIZNER ÉS FIA (kiadó) (1895): *Kalender für Israeliten für das Jahr 5656*. Druck und Verlag von Moris Waizner & Sohn, Wien.

*A bécsi orvosi fakultás professzori kara, 1881, Fent, közép Theodor Billroth
Forrás: Leopold Schönbauer, Das Medizinische Wien. Urban und Schwarzenberg, Wien, 1947*

JÓL OLVASTA-E FREUD (ÉS NYOMÁBAN JONES) SHAKESPEARE-T?

Halász László

I

Avagy Karinthyt követve: *Menj analízisbe, Hamlet*. („Menj analízisbe, Ofélia”, Karinthy, 1954, 317.) Freud Szophoklész tragédiájának kommentálását követő sorokban a *Hamlet*t foglalkozott. Úgy találta, hogy e mű ugyanabból a talajból sarjadt, mint görög elődje, de a kultúrkorszak eltéréseinek megfelelően az elfojtás másképp jelenik meg. Az *Ödipusz*ban a gyermeki vágyfantázia az álomhoz hasonlóan megvalósul, a *Hamlet*ben csak a fantáziából kiinduló gátló hatások utalnak rá. Hamlet tétovázásának okait és motívumait indokolatlan általában vett cselekvésképtelenséggel magyarázni, mint több értelmezés teszi. Gátlása „a feladat különös természetéből fakad. Hamlet mindenre képes, csak arra nem, hogy bosszút álljon azon az emberen, aki atyját megölte és anyja mellett elfoglalta annak helyét; azon az emberen, aki elfojtott gyermekvágyának realizálását szemlélteti. Az iszonyat helyébe, amelynek őt bosszúra kellett volna serkentenie, az önvád és lelkiismeret furdalás kerül, s ezek azt sugallják, hogy alapjában véve ő maga sem jobb, mint az a bűnös, akit büntetni kellene.” (Freud, 1985, 191). Összhangban van ezzel Hamlet szexuális idegenkedése, amit Ofélia előtt kinyilvánít.

Ezúttal azonban Freud nem elégszik meg pusztán a mű értelmezésével, azt összeköti az alkotóval. Azt állítja, hogy ez az idegenkedés ugyanaz, „ami a költő lelkében a következő években mind gyakrabban, mind nagyobb tért nyert. (...) Magától értetődik, hogy csak a költő saját lelki élete lehet az, ami a *Hamlet*ben élénk tárul (...) Shakespeare a drámát közvetlenül apja halála után (1601), tehát még legelső gyászában és – gyanítjuk – az apjára vonatkozó gyermeki érzések feléledésekor írta. Ismeretes az is, hogy Shakespeare korán elhunyt fiát Hamnetnek hívták

(ami Hamlettel azonos.)” (Freud, 1985, uo.). A mű hőse és alkotója között Freud általában is szoros kapcsolatot tételezett fel. Utóbb a figyelem – az előbbi sorrend gyakori megfordításával – kitüntetetten a művész élményeire, sorsfordulataira, „az énben működő önfenntartási (‘énosztönök’)”-re irányult (Freud, 1993, 49), és függvényeként annak az implikált jelentésnek a bemutatására, ami a hőse emlékei, gondolatai, cselekedetei mögötti lélektani rugók megismeréséből fakad.

Több ellenvetés kínálkozik nyomban. Szembeszökően leegyszerűsítőnek tűnik olyan szoros megfelelést feltételezni a központi irodalmi hős és az író között, hogy az egyik megértése (megismerése) közvetlenül magával vonja a másikat, induljunk ki akár az egyik, akár a másik irányból. Mindazonáltal, nem Freud, hanem az irodalomtörténész Taine volt az első, aki szerint Hamlet maga Shakespeare.* Freud ihletésére közeli tanítványa, Ernest Jones vizsgálta Shakespeare tragédiáját. Először 1910-ben közölt az Ödipusz-komplexus és a Hamlet rejtély kapcsolatáról egy tanulmányt, majd bővítve 1923-ban egy továbbit. Érdeklődése végül egy összegező munkához, az ötvenes években publikált könyvhöz vezetett. Jones már a bővített tanulmány írása előtt megkapta Freud 1921-ben kelt levelét**, ami bizonyára óvatossá tette. Freudnak ezidőtájt jutott tudomására, hogy Brandes Shakespeare-ről szóló művének új kiadása*** szerint a *Hamlet* korábban keletkezett, mint gondolták.

Jones, Brandes nyomán hivatkozik arra, hogy Shakespeare-nél jelentős hangulatváltozás következett be 1601-ben. A megelőző életvidám komédiáknak vége. A nagy tragédiák megalkotásának időszakában az undor a nemi élet iránt átütő. Fontos volna pontosan tudni, hogy mielőtt Shakespeare nekifogott a színmű írásának, a Hamlet-történetnek milyen változatait ismerte. Bizonyos, hogy Kyd színművét használta, ennek azonban nem maradt fenn másolata. Fennmaradt viszont Saxo Grammaticus története és annak egy angol változata, de könnyen lehet, hogy

* Taine Hippolit Adolf: *Az angol irodalom története* című ötkötetes művének, Csiky Gergely fordításában magyarul is megjelent, második kötetében részletesen foglalkozik Shakespeare életével és műveivel. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1882, 164. skk.) (A szerk.)

** A levelet lásd in: R. A. Paskauskas (ed.): *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones 1908-1939*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1993, 403. sk.

*** Georg Brandes: *Miniaturen* (Ford. Erich Holm. Kiadó: Erich Reiss, Berlin, 1915; 1919.)

rájuk nem támaszkodott.¹ Nem kevésbé fontos volna az írás pontos dátumának ismerete, hogy összekapcsolhassuk az alkotó jelentős életese-ményeivel. Bizonyos Katherine Hamlet akkor fulladt bele az Avon folyó-ba nem messze Stratfordtól, amikor Shakespeare tizenöt éves volt, és nem sokkal előbb egy rokona is így lelte halálát. Shakespeare Hamnet nevű fia tizenegy éves korában meghalt, 1596-ban. Ezek lehetnek járulékos, de semmiképp nem meghatározó mozzanatok a tragédia születésében. Kompetens források a *Hamlet* keletkezését 1601 nyarára vagy őszére teszik, amit több hónappal megelőzött a költő korábbi patrónusának, az essexi hercegnek a kivégzése. A herceg önpusztító, egyszers-mind megragadó, impulzív és labilis karaktere alighanem befolyásolta Hamlet alakjának megformálását. Shakespeare apja 1601 szeptemberében halt meg. De a halál körülményeiről és fiára gyakorolt hatásáról közelebbit nem tudunk, így Freud feltevése bizonyíthatatlan sejtés. Egyébként Jones a költőnek – ugyancsak nem bizonyítható – nagy romantikus szerelmét és elárultatását látja a *Hamlet* keletkezése mögött (Jones, 1954, 120-135.). Tudunk egy másik pszichoanalitikusról, aki készpénznek veszi, hogy amikor Shakespeare egyik öccse (Edmund) megszületett, a költő úgy érezte, a fiatalabb vetélytárs elvonta anyja szeretetét tőle. Hamlet Shakespeare projekciója, ahogy magát az apafigura és a fiatal vetélytárs közé helyezi.²

„A költő nem Hamlet. Hamlet az, amivé Shakespeare válhatott volna, ha nem írta volna meg a *Hamletet*” – ért egyet Jones (1954, 117.) egy kollégájával. Ez azonban nem jelent többet, mint annak feltételezését, hogy a művész képzeletének teremtményei (tehát adott esetben: Macbeth, Richárd, Lear is) révén átmenetileg megszabadul a részben az alkotás folyamata következtében felgerjedt komplexusoktól-feszültségektől, mert szimbolikusan kiéli azokat. A döntő szót ezúttal is Freud mondta ki, még ha nem tartotta is magát hozzá: „Nyilvánvaló, hogy nagyon ingatag a talaj a pszichoanalízis életrajzi és irodalmi alkalmazásában. (...) Módszerünkben inherens a veszély, hogy homályos nyomokból vonunk le következtetéseket, apró jeleket kihasználva. Hasonló a helyzet bűnügyi esetekben, amikor a gyilkos elfelejtette névkártyáját teljes címével együtt otthagyni a helyszínen.” (idézi Clark, 1980, 361, 363.).

¹ Lásd részletesen Kéry, 1989, 121-221.

² Lásd Holland, N. 1966, 85.

De a pszichoanalízis jelzett korlátai-fogyatékoságai nem szükségképpen vonatkoznak magának az irodalmi műnek az értelmezésére. Az idevágó ellenvetés azon alapul, hogyha az Ödipusz-komplexus olyan általános, annyira jellemez minden fiúgyereket, ahogy Freud feltételezte, mire megyünk azzal, ha kiderül, Hamlet sem volt kivétel? Az analízis érvényessége szempontjából kétségkívül megerősítő élmény lehet, hogy ilyen kiemelkedő illusztrációhoz jutott, de nem szavatol gyümölcsöző műértelmezést. Nem éppen azzal segítenénk a *Hamlet* megértését, hogy annak a különöségnek a vizsgálatára összpontosítunk, ami a címadó hőst oly rendkívülivé, mindenki mástól eltérővé teszi? Mind a valóságosan élő emberekhez, mind a művészi fikció elképzelt világában megjelenített hősökhez képest?

2

Jones abból indul ki, hogy a drámai művekben megalkotott karakterek elhithetők a nézővel – és ebben Shakespeare különösen kiváló –, hogy ténylegesen élő személyek. Így nem kifogásolható, hogy az irodalmi alak megértésében az élő emberekre érvényes pszichológiai folyamatokat használunk fel. E felfogást, amelyet Freud is teljesen osztott, alapjaiban tartották tévesnek az orosz formalisták és számos követőjük, mondván, hogy Hamlet tétovázása mögött kizárólag a művészi konstrukció formatörvényei rejlenek. Helyettük a hős lélekrajzának megértésével próbálkozni meddő, mivel „a művészi alkotás lényegénél fogva pszichológián felüli” (Eichenbaum, 1974, 82-84.). Nem áll távol ettől az egyik legismertebb *Hamlet*-szakértő. „Teljesen félrevezető Hamlet lelkiállapotát a modern pszichológia nyelvén leírni, nem pusztán azért, mert Shakespeare nem gondolkodott ezekben a kifejezésekben, hanem mert Hamlet egy színdarab alakja és nem történelmi figura. Csak egy része, még ha a legfontosabb része is egy mesterműnek.” (Dover Wilson, 1960, 218.) A művészi formáló tevékenység azonban nem önmagáért való. Céljainak pszichológiai velejárói nyilvánvalók. És mind az alkotás, mind a befogadás folyamatában óhatatlanul hatnak esztétikán kívüli mozzanatok. A forma nem különíthető el a gondolatoktól és érzelmektől. A befogadónak úgy kell átítatódnia az eseményekkel, ahogyan azok „minden egyes szereplő lélek-tükrében tükröződnek” – hangsúlyozta Vigotszkij (1968, 99-103.).

A pszichológusok közül legélesebben Eysenck utasította el (voltaképpen nemcsak) a freudi megközelítést. Hamlet Ödipusz-komplexuma olyan állítás, „amelynek nincs jelentése. Végére Hamlet nem létező képzeletbeli személy, és azt állítani, hogy egy nem létező személyre Ödipusz-komplexus hat, nem túlságosan értelmes kijelentés.” (Eysenck, 1983, 397.) Elképzelt személyt azonban nem létező személlyel azonosítani legalábbis szándékos csúsztatás. Képzletben megalkotott, illetve műben megtestesített személy képzeletbeli létező. Egy pillanatig sem merül fel, hogy Shakespeare Hamletjének egy történetesen Hamlet névre keresztelt hús-vér emberrel azonos volna az ontológiai státusza. Ettől még azonban csak akkor lenne „nem túlságosan értelmes kijelentés” ilyen személynek tulajdonítani pszichológiai folyamatokat és komplexusokat, hasonlóan a mindennapi életben létező személyhez, ha kétfajta élesen elváló elménk volna. Egy a fizikailag létező és egy a kitalált (fizikailag nem létező) emberekre. Ilyen elme hiányában azonban nem tehetünk mást, minthogy az irodalmi hősöket és a valóságos embereket, különbségük ellenére hasonló módon közelítjük meg. Az irodalmi hősöket úgy, mintha valóságos emberek volnának, a valóságosakat pedig irodalmi hősök értelmezésében használt kategóriák analógiájára. A kódok, konvenciók következtetési folyamatok, az értelmezési stratégiák mind hasonlóak. Az olvasók hajlamosak azt gondolni, életszerű alakokkal találkoznak és arra töreksenek, hogy a sematikus hézagokat emberi konstruktumok megalkotásával töltsék ki. (Bortolussi és Dixon, 2003, 133-165.)

Összhangban van ezzel Holland értelmezése. „A gyerek Hamlet a legmelegebb érzéseket élte át anyja iránt” kijelentés annyit tesz, hogyha „Hamlet úgy lép fel a színdarabon belül, mint egy valódi ember lépne fel, gyerekként anyja iránt a legmelegebb érzéseket élte volna át, ha magát a *Hamlet* színmű különös világában találta volna”. Sőt, tovább mehetünk. Proust mutatott rá, hogy valóságos embereket, bármennyire együtt érzünk is velük, alapjában csak érzéseinken keresztül fogjuk fel és így átátszatlanok maradnak. A regényíró azonban ezeket az emberi szellemnek áthatolhatatlan részeket velük egyenértékű mozzanatokkal úgy jeleníti meg, hogy azok asszimilálhatókká és az alakok érzései az olvasó sajátjaivá válnak, mivel benne zajlanak le. (Holland, 1966, 307, 301.)

Egyébként, a kérdéses viszony a mű hőseihez nem a pszichológusok, és nemcsak a naiv befogadók sajátja. Jones helyesen hivatkozik arra, hogy irodalomkritikusok, hivatásos műértők is gyakran így járnak el, keresve a választ arra, hogy a hős miért tette, amit tett és mit gondol-

hatott közben. Egészen odáig mennek, hogy – jóval a pszichológia mint tudomány intézményesülése előtt, teszem hozzá – már azon is töprengenek, ami a (szín)mű kezdete előtt történt. Goethe például az elsők között volt, aki eltűnődött azon, hogy milyen ember volt az ifjú Hamlet, mielőtt a balszerencse rászakadt volna. Hamlet megragadó és kimeríthetetlen karaktere régóta vonzza a kommentárokat. Ezeket Jones tárgyuk alapján több csoportba fogva tekinti át.

A tragédia Hamletjének kihívó ereje olyan nagy, hogy Jones szerint Krisztust, Napóleont és magát Shakespeare-t kivéve senkivel nem foglalkoztak ennyit. Az alapkérdés, miért habozik Hamlet, hogy meggyilkolt apját megbosszulja? (Közbevetőleg: eleinte valószínűleg nem okozott semmi problémát, mivel a korabeli nézők természetesnek tartották, hogy a bosszúra vágyó hős olykor nekikeseredik és ilyenkor mindenféle mély értelmű dologról töpreng).³

A nem túlságosan elmélyült elgondolások közé sorolhatók azok, amelyek Hamlet késlekedését a színdarab kellő hosszúságának biztosításával magyarázzák. De Jones nem véli túl épületesnek, ha Hamlet késlekedésében a protestantizmus gondosan kidolgozott védelmét fedezik fel vagy éppen a tipikus zsidót. Hogy is maradhatnának ki a sorból a Hamletet mint az igazságkereső szellemet a történelmi haladás képviselőjeként szemlélők, szemben a gonosz-retrográd Claudiusszal?

A figyelemre legméltóbb feltevések egyike Hamlet jelleme és a rá kiszabott feladat közötti mélységes meg nem felelést húzza alá. Goethe álláspontja reprezentatív. Hamlet túl tiszta, túl nemes, végtelenül erkölcsös, de kellő energia nélküli természete a feladat terhét sem elviselni, sem megtagadni nem tudja. Gyakori változat az, amelyik Hamletet alkatilag döntésképtelen, csak szemlélődésre született jellemként tekint, vagy egyenesen melankolikus hajlamáról beszél. A pszichoanalitikus Rank Hamletet, akárcsak előtte Vischer, fantáziaembernek nevezi, akinek az elképzelt cselekvés egyenlő a valósággal. Coleridge azonban közel két évszázada rámutatott, hogy Hamlet nagyon is képes döntő tettekre, akár gyilkolásra is (lásd Polonius, valamint Guildenstern és Rosencrantz). Az a megvetés és gúny amit Oféliával és anyjával szemben tanúsít, továbbá a lelkiismeret furdalás elmaradása Polonius halála után, nem kimondottan habozó, gyenge lélekre utalnak. Brandes ezért a sors iróniáját látja abban, hogy Hamlet a morbid reflexió szimbólumává vált,

³ Vö. Hankiss, 1995. 43.

holott minden idegszála tele puskaporral. A személyiségpszichológia – teszem hozzá – az utóbbi évtizedekben számos alkalommal demonstrálta, hogy az emberek várható viselkedését azért oly nehéz előre jelezni, mert a diszpozicionális jegyeik a szituatív jegyekkel kölcsönhatásban fejtik ki hatásukat. Még az úgynevezett utca embere is bonyolult és ellentmondásos karakter. Ennek fényében kellően semmitmondó Hamlet bonyolult és ellentmondásos jellemére hivatkozni, ami pedig meglehetősen gyakori lett a 18. századi Hamlet kritikáktól kezdve.

Egy másik irány a feladat természetében látja a problémát. Hamlet nem mérsárolhatta le nagybátyját anélkül, hogy előzőleg a nemzet elé tárta volna bűne bizonyítékainak sorát, mert különben tette egyszerű bosszúnak tűnt volna, megtévezve, hogy saját maga foglalja el a trónt egy embertől, aki nem védhette meg tisztességét. Csakhogy semmi nincs a tragédiában, ami amellet szólna, hogy Hamletnek kételye lett volna feladatát illetően, és amikor a darab végén eleget tesz ennek, a nemzetet előzőleg akkor sem avatja be nyilvános eljárásban Claudius viselt dolgairól.

Egy további elgondolás abból indul ki, hogy Hamlet dilemmája a feladat sajátosságában van: apja szelleme nem egyszerűen azt parancsolta Hamletnek, hogy ölje meg a királygyilkos királyt, egyben *parázna, vérmősző barmot*, hanem eközben kímélje meg anyját (*ne törjön / Anyádra lelked*), habár *gyalázatos kéjére csak színleg feddhetetlen*, mert *bujaság* űzte (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 5. szín). Hamlet nem tudja, hogyan tárhatja fel az igazságot anélkül, hogy anyja, Gertrúd nevét ne mocskolja be (Jones, 1954 23-50.). Ez a megközelítés könnyen összekapcsolható a jellemmel. Hamlet, ez az erkölcsileg és érzelmileg oly kifinomult lény meghasonlik a világgal, elveszti életkedvét, megroppan akaratereje, amikor rájön, hogy anyja távol van attól a tisztaságtól, amilyennek hitte.⁴

A pszichoanalitikus megoldáshoz vezető úton Jones utal a régi felismerésekre, amelyek Hamlet késlekedésének motívumát időnyerésben látták, hogy kigondolhassa, miként tud büntelenül nagy bűnt elkövetni. Világos, mit kellene tennie; konfliktusát az okozza, hogy miért nem tudja rávenni magát erre. Többen jelezték, hogy Hamlet elméjében a személyes bosszúval szemben nem észlelhető éles erkölcsi ellenvetés, csak valami mély és ki nem bontott érzés. Az ellenkezés okának nem-tudatos volta az,

⁴ Vö. Hankiss, 1995, 40.

ami a rejtély velejéhez közel visz. Az apja által rábízott bosszút mint erkölcsös és társadalmilag kívánatos tettet Hamlet tudata helyesli (*Véres, buja, gaz! Lelketlen álnok, fajtalan gazember! Oh, bosszú* (Shakespeare, 1961, 2. felvonás 2. szín.), de valami személyesebb rejtett forrás az, amiből a bosszúval szembeni elfojtott gátló törekvés fakad. Hamlet attitűdje mélységesen eltér Claudius két bűnével: testvére meggyilkolásával és a királynővel folytatott vérfertőző viszonytal szemből. Intellektuálisan mindkettő irtózással tölti el, de nem kétséges, melyiktől undorodik erősebben. Apja megölésének megbosszulása nyilvánvaló számára, anyja bűnössége szörnyülködést vált ki belőle. (Jones, 1954, 51-73.) (*Csak egy / Rövid hó: még cipője sem szakadt el, / Melyben atyám testét kísérte ki, [...] / Ki-kisírt szeméből el se tűnt sava, / S ő újra házas. Óh gonosz hamarság, / Vérnászi ágyba így sietnie!* [Shakespeare, 1961, 1. felvonás 2. szín.]) Nem melleleg, a *vérnászi* szó Shakespeare eredeti angol szövegében *incestuous*.

Sógorok és sógornők házassága egészen az ótestamentumi időkig visszamenően szégyenletes és mind Angliában, mind Dániában tiltott volt. (Angliában egyébként egészen a múlt század elejéig.) A mózesi törvények nemcsak tiltották a házasságot testvér és az özvegy között, de egyenesen bestialitásnak ítélték. Kivételt csak az jelentett, ha az elhalt testvérnek nem volt örököse, ami nem a mi esetünk. A korabeli nézőnek, ha netán eltekintett is a halál körülményeitől, evidens volt, hogy az apa szelleme (melleleg a hit a szellemekben sem volt különösebben idegen tőle) és Hamlet miért reagált e nászra az adott módon. Ráadásul, az angol polgári törvény férje halálát követő egy éven belül tiltotta az újabb házasságot, hacsak külön engedélyt nem kapott. Shakespeare közönségétől azt várhatta, hogy Claudius és Gertrúd házassága ugyanúgy elborzasztja őket, ahogy az athéniakat Ödipusz és Jokaszté egyesülése.⁵

Már száz évvel ezelőtt felmerült, hogy Hamlet elméjét megmérgezi, amikor kénytelen ráébredni anyja igazi természetére. Bár volt olyan pszichiáter, aki Hamlet reakcióját eltúlzottnak és lelki bizonytalanság jelének tartotta, Eliot, a költő és kritikus olyan örültségnek ítélte, amelyben kevesebb az örület és több a tettetés. Jones nem szívesen írja le Hamlet állapotát klinikai terminusokkal, de ha mégis vállalkoznia kell erre, úgy a gyors és meghökentető hullámzásokat a heves izgatottság és

⁵ Vö. Frye, 1984, 77-78, 80, 85.

a mély depresszió között a hisztéria súlyos eseteként jellemezné (Jones, 1954, 76.), egyébként ebben is összhangban Freuddal. (A nemi szerepek feminista kritikáját magába olvasztó posztmodern pszichoanalízis Hamlet hisztériáját küzdelemként fogja fel az elfojtott feminin azonosulásért, a maszkulin szerepek rákényszerített elsajátításával szemben. Egyszersmind így védekezik a rátörő depresszió ellen [Hunter, 2001, 123., 128.]. A feminin azonosulással folytatott küzdelem mögött azonban a feminista kritika elborzadására akár az is meghúzódhat, hogy Hamletnek negatív Ödipusz-komplexusa volt, azaz az apját vágyott birtokolni és az anyjától kívánt megszabadulni [Krimms, 1996, 73, 75.]. Nehogy bárki hiányolja, megadok egy Jung tipológiájában fogant diagnózist is: Hamlet „morális beállítódású intuitív introvertált”, aki képtelen domináns extravertált apjával azonosulni, ami apja halálát követően végletes lelkiismeret furdaláshoz és depresszióhoz vezet.⁶) Jones a címkézésnél fontosabbnak tartja, hogy Hamlet csecsemőkorától kezdve érezte anyja forró szeretetét, aminek rejtett erotikus tartalma is volt. Mindazonáltal, többé-kevésbé sikerült leválasztania magát anyjáról és szerelmes lett Oféliába. Az ő naiv jámborsága, behódoló természete és együgyűsége éles ellentétben áll Hamlet anyja karakterével, jelezve, hogy Hamlet választása olyan nőre esett, aki a legkevésbé emlékezteti anyjára. Anyja második házassága felébreszti benne a kisgyerekkora óta eltemetett, hozzá kötött gyönyörteli szexuális képzeteket, amelyek azonban a hosszú elfojtás miatt ellenkezéssel töltik el. Kitörése Ofélia előtt is anyjával szemben fellépő keserű haragjának a kifejezése (*Hallottam híret, festjük is magunkat, no bizony! Isten megáldott egy arccal, csináltok másikat; lebegtek, tipegtek, selypegtek; Isten teremtéseinek gúnyneveket adtok, s kacérságból tudatlannak mutatkoztok. Eredj! jól laktam már vele: az őritett meg.* (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 1. szín.). Hamlet Ofélia nőies báját azért támadja oly durván és bánik vele fizetett prostituátnál is rosszabbul, mert úgy érzi, elcsábítja őt és azután akár anyja, elárulja egy másik férfi parancsára. Az *Eredj kolostorba* jelentése baljós, mert az Erzsébet-korban a bordélyházat is jelölte (vö. Covent Garden története). Az anyakép hasadása fedezhető fel mögötte: az egyik a szűzies, elérhetetlen szent, a másik az érzéki teremtés. A Hamletre jellemző erős szexuális elfojtás velejárója, hogy mindkét női képet ellenségesnek érzi (Jones, 1954, 93-97.).

⁶ Lásd Holland, 1966, 191.

Ez a szexuális érzés majdnem fizikai undorban nyilvánul meg (*Hadd csaljon ágyba a pöffedt király, / Csipdesse arcod, hívjon mucijának*); előzőleg anyját nem éppen szép szavakkal (*Bánd meg a múltat ... S többé ne trágyázd a gyomot*) (Shakespeare, 1961, 3. felvonás, 4. szín) hasztalanul igyekezett viselkedésének megváltoztatására rábeszélni. És nem sokkal előbb pillantja meg Hamlet imádkozó (egyébként bűnbánatra képtelen) nagybátyját: *Most megtehetném, top! imádkozik. / És, most teszem meg: – akkor mennybe mén. Így állok én bosszút? (...)* *Majd részegen ha alszik, vagy dühöng / Vagy vérparázna ágyán kéjeleg...* (Shakespeare-nél ismét *incestous*). Hamlet nyíltan megfogalmazza tehát a gyerekkori tudattalan gondolatot, de éppen e bűnös motívum felismerése tartja vissza tettétől. Természetesen Hamlet megveti nagybátyját, ám a gonosztevő irigy megvetése a sikeres fickóra irányul. Nagybátyja a saját személyiségének „legmélyebb és legeltemetettebb részét testesíti meg”, megölése lehetetlen anélkül, hogy magamagát ne ölné meg. Jones hivatkozik Freudnak a gyász és melankólia kapcsolatát elemző tanulmányára, amelyben kimutatta az öngyilkosság motívumát a melankóliában (Jones, 1954, 100.).

Hamlet, hiába volt apja szellemének intése, vívódik az anyagilkosság készítésével. Bár a visszarettenés és az örület árnyéka elválasztja Hamletet Oresztésztől, a párhuzam többekben felmerült. Anyja hálószobájába tartva Hamlet valóban rettenetes szavakat mond magában: *Most hő vért meginnám / S oly szörnyű tettet bírnék elkövetni, / Hogy a napfény reszketve nézne rá. / De csitt! anyámhoz. – Óh szív! el ne nyomd. / Természeted, s ne hadd, hogy e kebelbe / A Néró lelke szálljon valaha.* Anyja párbeszédük során rémületében fel is kiált: *Mit akarsz velem! csak nem akarsz megölni? Segítség!* (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 1. szín). Még ha tudná is, hogy fia idézett sötét gondolatait hogyan fejezte be: *Legyek kegyetlen, ne vértagadó / Dobjon szavam tört, ne rántson kezem,* aligha nyugtatná meg az, ami fia háborgó lelkében lezajlik (Jones, 1954, 110-111.).

Rank már korábban úgy tekintette az öreg Hamlet szellemének megjelenését, mint Hamlet apja halálát kívánó eltemetett ödipális vágyának kivetítését, egyben bizonyítékát is annak, hogy apja halott. A színdarab végén pedig, Hamlet és anyja együttes halála az anyával „meghalni” vágyának a projekciója, visszatérés az anyaméhbe.⁷ Hamlet foglalkozása a halállal nem ritka fiatalembereknél, mint agresszív és gyilkos készítéseik reakciója. Amikor vágyaik meghiúsulnak, a szülők

és tanárok elleni agresszív késztetések büntudatot ébresztenek fel. Maguk ellen fordulnak, majd elvont módon a halál problémájával viaskodnak. E gondolatok személyes eredetét lepezik maguk előtt, de érzéseik komorságával mintegy vezekelnek érte. Hamlet töprengései a halálról akkor bukkannak fel, amikor a király megölését tervezi, egyben öngyilkossági késztetései is fellépnek. Az elhárítási folyamat reakcióképződéssé alakul. Nem ő akarta megölni apját, ellenkezőleg, megbosszulni akarta a halálát, és nemcsak hogy nem kívánja anyját, de nem szereti és rátámad – így Reik.⁸

Hozzávetőleg kilencven publikációt áttekintő munkájában Holland arra következtet, hogy Hamlet feltárt késztetései és elhárítási folyamatai valójában bennünk vannak. „Mi, a közönség mentünk keresztül ödipális válságon és magunk visszhangjait halljuk meg most Hamletéiben.” Szüleinkre vonatkozó saját érzéseinket vetítjük a színműbe. Felfogjuk, hogy szüleink nem voltak istenek, hanem nemiségtől fűtött emberek. Hamlet kétségbeesése a mi kiábrándulásunkról beszél. Követjük regresszióját, amely odavezet, hogy a világot porként és szennyként, kórként és rohadó ételként látjuk. (Holland, 1966, 205, 346.)

Első benyomás szerint mintha ezekre a sorokra válaszolna néhány évvel későbbi tanulmányában Ábrahám Miklós*, amennyiben a néző reakciójáról szól. A tragédia befejeztével „csak holttestek és rejtvények maradnak” a zavart néző előtt. Megvallom, magam nem tartozom a nézők vázolt csoportjához, de ami fontosabb, nem tudok egyetlen empirikus befogadás-pszichológiai vizsgálatról sem – Ábrahám nem is hivatkozik ilyenre –, amely kimutatta volna a *Hamlet* nézőinek zavartságát. Álláspontját azzal indokolja, hogy a szellem által felfedett titok „pusztán ürügy, ami az apa lelkiismeretét nyomó másik titkot álcáz”. A szellem kinyilatkoztatásai Hamletre kényszerített hazugságok. Hamlet egyszerre viaskodik a „hamis igazsággal” és a tudattalanja által sejtett „igaz igazsággal”. A nézőt a tragédia arra sarkallja, hogy „tudattalanul reagáljon a fennmaradó talányokra” és eloszlatva a szellemet, meg-

⁷ Lásd Holland, 1966, 167.

⁸ Lásd Holland, 1966, 170. sk.

* Ábrahám Miklós (Nicolas Abraham) tanulmánya 1975-ben íródott, és először francia nyelven jelent meg (in: *L'écorce et le Noyau*. Aubier-Flammarion, Paris 1978; 1987, Flammarion, Paris). Itt és a következőkben, a szerző, a 2001-ben megjelent magyar fordításra hivatkozik (Ábrahám, 2001a) (*A szerk.*).

szüntesse „a tudás/tudatlanság nyugtalanító állapotát”, feltárja „az eltemetett titkot”. (Ábrahám, 2001a) Nemcsak a tragédia többszöri megnézése és ismételt elolvasása, de az eddig bemutatott és még bemutatandó számos értelmezés ismeretében sem jutott volna eszembe. Sehol semmi jelét nem találtam. Ha Ábrahámot – ne firtassam, mennyire tudatosan és mennyire nem – az motiválta, hogy egy olyan tárgyról, amelyről úgy tűnik, már roppant nehéz újat mondani, valami szokatlannal hívja fel a figyelmet, célját elérte. Arra vállalkozik, hogy a közönséget kúrálja ki a tragédia által „rámért burkolt neurózisból”. Megírja a mű hatodik felvonását, amely feltámasztja a halott szellemet és nemkevésbé halott fiát, hogy a viennai „tudós doktor” felfedezései „lángjának fényiben” kigyógyítsa őket. Lehetővé tegye az egyiknek „leküzdött igazságában” a boldog halált, a másíknak a megérdemelt királyságot.

Az ifjú Fortinbras (úgy is mint Ábrahám) mindenen átlátó tűéles elméje nem hagy a szellemnek további kibúvót. Így bevallani kényszerül, hogy Gertrúd „szívbeli hitvese”, egyben Hamlet apja, akit éppen fia születése napján vesztett el, nem ő, az öreg Hamlet, hanem más volt. Bár „áldozattelt küzdelemben” legyőzte, „többé már soha nem élvezte Gertrúd szívét vagy testét”. Felesége csak halott szerelmének élt és neki harminc esztendeig be kellett érnie trónjával. Fortinbras a füleinek érthetően hinni nem akaró Hamlet előtt azt is leleplezi, hogy Claudius tudta, testvére valójában férfiatlan fegyverrel, az öreg Fortinbrast eláruló, felbujtó Poloniustól kapott méreg segítségével (mérgezett karddal) végzett versenytársával. És amikor Claudius e titkot az öreg Hamlet fülébe súgta, az igazság szégyene ölte meg őt. A titok feltárásának és a szégyen megértésének, mi más: megérdemelt happy end a jutalma. (A tragédiák tragédiájában!). A „kedves szellem” most már végre tényleg megboldogulhat a mennyekben, Hamlet megkezdheti diadalmos uralkodását Dániában. A néző pedig nyugovóra térhet.

Kétségtelen, Freud nyomán felszabadító és inspiratív volt annak belátása, hogy a nyilvánvaló jelentés rejtett jelentésekkel teli, és hozzáférésükhöz az elfojtás okozta szimbólumok, eltolások, sűrítések szisztematikus kibontása a megfelelő eljárás. Ami azonban nem egyenlő azzal, hogy minden kizárólag értelmezéssé, azaz az értelmező sejtelmeknek prédájává válik. Az értelmezés nem szabad asszociáció, nem korlátlan ötletáradás, nem saját vágyaink, szorongásaink, de nem is mégoly meghökkentő elképzeléseink rávetítése a tárgyra. A Rorschach-

féle projektív tesztanyag, a lazán strukturált tintafoltok sora sohasem mond semmit a világról, a szerzőről és a szerző viszonyáról a világhoz és önmagához. Sohasem kíván közölni valamit valakivel, vagy hatást gyakorolni valakire. Nincs intenciója. Mindennek ellenére a tesztinger jellegzetességei – eltérő felszólító jellegük miatt – még e legsikeresebb projektív tesztnél sem elhanyagolhatók. A tesztkészítő minden igyekezete ellenére is korlátozott az alany projiciálási lehetősége. Az inger sajátossága még ábrázolás, kifejezés és intenció nélküli feltételek között is bizonyos határokat jelöl ki.

Most azonban itt az – olykor felettébb alkalmatlankodó – szöveg. Mi és hogyan történt tehát? *Kertemben alvám – így adák elő – / S megmart a kígyó: ily koholt mesével / Dugák be csúfra Dánország fülét*, szól a szellem, majd hozzáteszi, hogy a kígyó most *koronáját viseli*. Amikor délután szokása szerint kertjében aludt, testvére (=kígyó) *fülhézagába öntötte átkos csalmatok levét* és hatása *összerántja hirtelen / A híg, az ép vért / így történt*. (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 4. szín.) Eltérően Ábrahám önkényes átíratától, a jelenet a Bibliát, közelebről Mózes első könyvének elejét, a Teremtésről idézi fel: az ember bukását az Édenkertben, még ha ezúttal a bűnbeesés nem szembeszállás az istennel, hanem testvérgyilkosság. (Blits, 2001. 101.). A szellem azt is elpanaszolja, hogy *testvérem által* az utolsó egyházi szertartás: gyónás, bűnbánat és feloldozás nélkül, *Minden hamisságimmal fejemen* kellett meghalnia. Megkéri hát fiát, hogy az irtózatot ne tűrje. *Eszedbe jussak – búcsúzik Hamlettől, aki nem éppen fenntartással válaszol. Igen, letörök emlékezetem / Lapjáról minden léha jegyzetet / Könyvek tanácsit, képet, benyomást, / Mit vizsga ifjúkor másolt reá / És csak parancsod éljen egyedül / Agyam könyvében, nem vegyülve más / Alábbvalókkal: úgy van, esküszöm*. (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 5. szín.) Hamlet magától értetődőnek veszi, hogy érett férfikorbeli apjának, megtetézve az uralkodás folyamatos kihívásaival, lett volna mit (bűnt, hamisságot) megbánnia, mindazonáltal hajlik arra, hogy a szellem az igazat mondja és gonosz szándék nem vezeti. De a teljes bizonyosság érdekében a Gonzago előadással próba elé állítja Claudiust, aki a kritikus jelenetnél feláll és kimegy. *Most már tízezer fontot mernék tenni a szellem szavára*. (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 2. szín.)

A Hamletet „irányító értelmezésben” meghatározó, hogy apjával azonosulva, ideális férfinak és apának írja le, akinek tudása és meg nem alkuvó ereje a győztes harcoséval társul úgy, hogy a nagyszerű emberi

érzéseket nem szorítja ki. (Warner, 1986, 230.) Hamlet apját az istenek legimponálóbb jegyeivel írja le: *Nézd, mennyi föntség ül e homlokon / Hypérion fürtök; homlok Jupiter / Sajátja; szem Mársé, mely fenyeget/S parancsol egyben; állás Mercuré, / Most száll le, egy égcsókoló tetőre; / Oly összetétel és idom, valóban, / Hogy minden isten, úgy látszik, pecsétet / Nyomot reája, biztosítani / Egy férfit a világnak* (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 4. szín.).

Ezzel szemben áll Claudius, akinek álnok jelleméről (*üszögös kalász, mocsár, egy gyilkos, egy gaz, egy váz király, ország, uralkodás zsebtolvaja, egy kapca-egy rongykirály*) és nemcsak gyilkos szándékairól, hanem további gyilkos tetteiről Hamleten kívül Gertrúd, Leartes és a néző – Ábrahámot kivéve – a tragédia végén ugyancsak bizonyosságot szerez. De pillanatnyilag ettől még messze vagyunk. Hamlet megfogadja, hogy a lehető legteljesebb *tabula rasát* csinál, kitörölve mindent, csakhogy a szellem parancsának eleget tehessen. Az eskü súlyát jelzi a kétszeres utalás a könyvben foglaltakra, kivált a paranccsal összefüggésben. (Blits, 2001, 106.) Bár a könyvek könyve a Biblia egyértelműen megtiltja a bosszút (kizárólag az istenre bízva), Hamlet előbbre valónak tartja a szellem szavát.

Önkényessége miatt Ábrahám nem kamatoztatja azt, hogy okkal tulajdonított jelentőséget az ifjú Fortinbrasnak. Amint egyik kollégája néhány évvel az ő tanulmánya előtt rámutatott, Fortinbras, aki Hamlethez hasonlóan szintén apja keresztnevét viseli, és egyéni módon szolgálja apja ügyét, nyilvánvaló határokon belül Hamlet póténje, egyfajta „Hamlet redivivus” (Eissler, 1971, 324.). Ábrahám (Ábrahám, 2001b, 66-68.) elképzelését arra építi, hogy az élt kísérő halott szelleme, a fantom a szülőben megérezett kimondhatatlan titkot (nárcisztikus sérelmet, netán katasztrófát) képvisel, magam azonban arra hajlok, hogy mesterének a családragényről szóló gondolatai voltak a kísérők, természetesen nem Hamlet, hanem Ábrahám fejében. Freud önelemzése nyomán jutott arra a következtetésre, hogy a gyerek eleinte a szüleit túlbecsüli, majd felfedezi, hogy olyanok, mint más felnőttek. Fiúnál gyakoribb, mint lánynál, hogy rájön, apja nem az a nagyszerű, erős csodalény, akinek hitte. Csalódásában fantáziálni kezd (regényt sző) arról, hogy az anya hűtlen volt apjához, az igazi apát, azaz származását titok övezi; őt jelen családja adoptálta, vagy nevelt gyerekként fogadta be. (Freud, 1977, 227-236.) Ábrahám e regénynek – elismerem – különös változatát írta meg, amikor egy hatodik felvonással

bátorkodott korigálni Shakespeare-t és az összes Hamlet-értelmezőt, beleértve saját mesterét. Azt, aki Leonardo-tanulmánya végén számolt azzal, hogy *pusztán pszichoanalitikus regényt* írt; aki Mózesről *történelmi regényt* kívánt írni, és ha belátta is, hogy bölcsebb ezt *Thomas Mannra bízni*, ami tollából végül kikerült, felveszi a versenyt a legféltelenebb tudományos-fantasztikus regényírói képzelettel. Freudnak e munkái (több más is) jelentős írói kvalitásokat mutatnak fel, alkalomadtán nem a tudományosság javára, miközben tárgyválasztásának jelentősége, drámai ereje, meseszövéseinek eredetisége alól ma sem vonjuk ki magunkat.⁹ Mindezzel együtt abszolút bizonyossággal állítható, hogy Freud semelyik irodalmi szöveg vizsgálata során nem távolodott el attól oly messzire, mint tanítványa tette. Attól pedig minden (tudattalan) porcikája eleve óvta, hogy Shakespeare formai és nyelvi ismérveit mímelni igyekezve egy lélektanilag az övénél hitelesebb szöveg előállításával kísérletezzen, a tragédiát bohózatba fordítva.

3

Jóllehet az Ödipusz-komplexusra alapozott freudi indíttatású vizsgálódás akár a legközönségesebb fiúgyerek anyjára és apjára irányuló lélektani képletével élt, tagadhatatlanul azt a különösséget törekedett megérte(t)ni, amitől Hamlet oly rendkívüli, mindenki mástól eltérő. Elvben tehát nem kifogásolható. E megközelítés azonban nem azonos a szelf és konfliktusai újabb pszichoanalízisével, amely a hangsúlyt arra helyezi, hogy a genetikai adottságokat miként szervezik és tagolják a kölcsönhatások a környezettel. Freudnál az elsődleges, preödipális nárcizmus állapotában a libidó kizárólag az ént szállja meg, külső tárgya még nincs. Mahler és Kohut szerint az én vagy szelf az anyai szelftárggyal eggyé vált komplex rendszer. A gyerek nárcisztikusan elfogadja a képeket, amelyek önbecsülése és biztonsága szükségleteinek kielégítését táplálják, és elutasítja azokat, amelyek megghiúsítják. Ugyanakkor ez a képrendszer a helyeslés és a biztonság ősi rendszerének felel meg. A preödipális nárcizmus szakaszában a szelf nem tokba foglalt egység, hanem a szelf-másik kölcsönhatások jutalmazó fantáziarendszere, amely lehasad a

⁹ Részletesen lásd Halász, 2002, 129-152.

szelf-másik kölcsönhatások kudarccal fenyegető fantáziarendszerétől. Annak mértékében, ahogy a gyerek leválik az anyjáról és kudarcairól, integrálva a saját és az anya jutalmazó és kudarcos képeit, haladja meg az ősi nárcizmust és jut el egészséges önbecsüléshez, szelfje érett, realisztikus elfogadásához. Ha kudarcot okozó anya akadályozza, úgy szelfje e mindenhatóan jutalmazó lényvel egyesülés fantáziaképéhez kötődik, az ősi nárcizmus dinamikájába zárva. (Russell, 1995, 34-36.) Meglehetősen vitatható tehát a *Hamletet* és az *Ödipusz királyt* a pszichoanalízis alapkérdésének, a szelf jelenségének ősképeként tekinteni úgy, hogy a szelf – bevallottan határtalanná dagadva – az individuumot, a személyt, sőt részben a szubjektumot fedje le.¹⁰

Hamlet megértésének kulcsa, hogy „regresszív készítése miatt a mindenható jutalmazás sohasem létezett nárcisztikus paradicsomát alkotja újjá.” (Russell, 1995, 37.). Hamlet nem az egész világot, csak családját látja torz lencsén át. A színészkirálynő az ő gondolatait mondja ki: *Másodszor öltem meg holt férjemet / Ha második férj csókol engemet.* (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 2. szín). A színészkirály megjegyzésére: *Té sem mász máshoz, most úgy gondolod; / De elhal eszméd, ha férjed halott,* a színészkirálynő esküdjözik, hogy erre nem kerülhet sor. Hamlet anyját kérdi: *Asszonyom, hogy tetszik a darab? A hölgy mintha nagyon is fogadkoznék* – jön a színészkirálynő válasza. *Oh, de szavát tartja ám!* – vágja rá fia. Hamlet tudja ugyan, hogy anyja nem volt Claudius tettetársa. Mégis azzal, hogy bámuló pillantását levette az emlékezetében még élő halott királyról és átirányította egy másik, sokkal kevésbé értékes alakra, előző férjét a tökéletes, megbocsáthatatlan felejtésnek átadva, véglegesen megsemmisítette. Sőt, a fiú is, az anyja is tudják, hogy az anyja e pillantást már halála előtt levette az egyetlen igazi uráról és házasságtörő készítéseit férje testvéreire irányította (Russell, 1995, 63-65.).

Amikor anyja habozás nélkül hozzáment Claudiushoz, nem mérlegelte hatását fiára. Amennyiben szükségletei egybeesnek anyjával, kielégülnek. Ha nem, nincs kétség, ki a szenvedő fél. Anyja képes gyengédséget és melegséget táplálni vágya tárgya iránt, de arra is képes, hogy bármi figyelmeztetés nélkül visszavonja őket. Ugyanakkor Hamlet igényét azzal tetézi, hogy a nő (anyja) szerelmi ígéretének vágya tárgyához abszolútnak kell lennie. A szimbiotikus egyesülés boldogságának

¹⁰ Lásd Bókay, 2004, 209.

örökre kell szólnia. Ebben a kisgyerek ősi nárcisztikus kívánságai fejeződnek ki. Ilyen tökéletes összhang nem létezik. A gyerek csak úgy tudja paradicsomát megvédeni a kintól és szorongástól, hogy minden kellemetlen élményéről, a szelftárggyal való diszharmonikus viszonyról lehasítja. Így a grandiózus kielégülés és eszményített támasz fantáziavilágán csüng. Hamlet Oféliával szembeni kitörése – idéztem a 3. felvonás 1. színéből – hamarosan már nem szerelmére, hanem egy alapvetően fontos alakra: az anyára és feleségre irányul. Az anya hűtlensége, árulása nem fia, hanem férje elleni. „Nem a szimbiotikus pár preödipális, hanem a családi háromszög posztödipális dinamikája az uralkodó. De ez nem jelenti az előbbi megszűnését: a gyerek vonzódása a preödipális anyához a hármassal együtt jelenik meg: a gyerek azonosul posztödipális apjával.” (Russell, 1995, 76-78.)

A dinamika lényege, hogy nem valóságos pozitív képet alkot apjáról, hanem fantasztikust és istenítettet. Nevelőapjáról sem reálisan negatív képet alkot, hanem fantasztikust és vadállatot. És anyja jelenlegi férje, a szatírhoz hasonló király, Hamlet tudattalanjában szükségképpen szoros kapcsolatban van anyja tökéletes előző férjével, az istenhez hasonló tiszta lényvel. Az életfontosságú szelftárgyak, az apa és az anya Hamlet világában ellentétes és irreálisan eltúlzott képekké hasadnak. Az anya férje minden igényének kielégítője, egyben mindegyiknek gátja. Az apa mindenható, gondoskodó férj, apa és király egyfelől; impotens, nemtörődöm valaki másfelől. Az előbbi csodajó az öreg Hamlet, az utóbbi a minden rosszat megtestesítő Claudius. Paradox módon azonban, ahogy Freud bemutatta, Hamlet ugyan megveti nevelőapját, mégis vele azonosul. A Claudius megcélzó súlyosan elítélő szavak magára Hamletra hullanak vissza. Ő és nem Claudius a szatír. Az apja és Claudius közötti viszony voltaképpen „nem egy apafigurát egy másikkal állít szembe, hanem egy menyeyin emberfeletti apafigurát egy vadállatiasan emberalatti fiúfigurával.” Ám eltérően Freud-Jones érvelésétől, semmi sem utal arra, hogy Hamlet reagálását az magyarázná, hogy Claudius az apjával azonosítja. Az apjával önmagát azonosítja. Hamlet két egyenlően hatalmas lojalitás között vergődik. Az egyik az énideált képviselő posztödipális apa, a másik a szimbolikus partnerséget képviselő preödipális anya. (Russell, 1995, 47-49, 82.)

A szellem a bűnt, amelynek elágazásai mélyen politikaiak és társadalmiak, szigorúan személyes, családi ügyé, nyilvánvalóan ödipális eredetűvé redukálja, amikor fiára az apja helyét gyilkosság árán

elfoglaló vérfertőző testvért sújtó bosszú feladatát ruházza. Hamletnek azonban a személyes ügyeket az államügyek alá kellene rendelnie, ami érettségének a bizonyítéka volna. Csakhogy tartja magát a szellemnek tett esküjéhez: *És csak parancsod éljen egyedül / Agyam könyvében, nem vegyülve más / Alábbvalókkal: úgy van, esküszöm. / Oh jaj! rémséges asszony! / Oh gaz – mosolygó, átkozott gazember!* (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 4. szín). Felnőttként is csak az apa és senki más eszményített képét őrzi: mindig emlékezik rá, ahogy a szellem felszólította erre. „A nárcisztikus apa leválasztja a fiút az anyjáról, felesége bámulatát mint kizárólagos birtokát követeli vissza és fiát önmaga replikájává alakítja.” A fiúnak ugyanis mint harmadiknak nincs helye az apa és az őt tükröző szelvtárgy anya szimbiotikus partnerságának tökéletes boldogságában. De ez az eszményített kapcsolat nem létezik a valóságban, torz percepció eredménye. Mindenesetre, „az anya és az apa saját nárcisztikus napirendjüket követve” lehetetlenné tették, hogy fiúk független férfiúvá váljon. Nem a saját vagy a szülei valóságos világában élt, hanem helyette a szülői fantáziáknak rendelte alá magát. (Russell, 1995, 96, 103.)

A tragédia végén Hamlet ellentétben apja kívánságával, a vérfertőző gyilkost végtelen házasságban egyesíti végtelen vágya tárgyával, a paradicsomi anyával. *Kövesd anyámat* – küldi a halálba. „Claudiuson keresztül önmagát egyesíti a szimbiotikus anya preödipális mindenhatóságával.” Ugyanakkor az apai ideálnak is tökéletesen engedelmessé és a posztödipális szimbiotikus partnerrel egyesülve következik be a kikerülhetetlen vég: a fiú halála. A cél a halál, mégpedig nem a maga zord ténytudásában, hanem „a transzcendens apa ölelésében való végtelen álm fantáziaképében.” Hamlet alárendeli magát a szülői fantáziáknak. „Az apa kívánságának az örök és eszményi engedelmességet, az anya ígéretének az örök és eszményi egyesülést illetően.” Nem tanulta meg a saját hangján kifejezni magát. Az apa parancsait ismétli, az anya kívánságait visszhangozza. (Russell, 1995, 167, 170.)

Az utóbbira irányítja figyelmét Lacan. Az anya vágyának tárgya, mint korábbi munkájából ismert, a fallosz, ami azonban nem a pénisszel azonos, hanem a gyerekekkel, aki fallosz akar lenni, hogy kielégítse az anyát és vágyának teljességét betöltse. Eltekintve attól, hogy az apa ott áll az útban, mert valójában ő a fallosz, ami az anya vágyának tárgya, e vágy túlmegy a szexualitáson: az anyával alkotott egykori egység utáni eleve kielégíthetetlen örökös sóvárgás. (Lacan, 1971, 112-113.)

Hamlet késlekedése és az anyja iránti tudattalan és tisztátalan vágy közötti kapcsolat „alig hozzáférhető az analitikus vizsgálat számára”, bár – így a kétes elismerés – Jonesnál vannak „nyomai” e kapcsolatnak. Lacan Hamlet anyja iránti vágyát leváltja az anya vágyával. Hivatkozik mindarra, amit Hamlet anyja arcába vág. Kiegészítve a 3. felvonás 4. színből fenntebb már idézettek, mikor feddő szavait követve anyja megkérdi Hamletet, mit tegyen, ő gúnyosan felel (*semmi áron ne, amire kérlek*), majd a nem barátságos szavakra arról, hogyan lesz anyja a pöffedt király mucija (valamint *S egy-két büdös csókéért, vagy mert fene / Ujjával ott babrikál nyakadon*), úgymond, elenyészik Hamlet követelése, mert anyja vágyát megszüntethetetlennek tartja. (Lacan, 1998, 404, 406.) Csakhogy a hamleti mondat pont helyett vesszővel (nem) zárul, és Hamlet hozzáteszi: *Tálalj ki mindent: hogy hisz voltakép / Én örült sem vagyok, csak tettetésből*. Bár itt már valóban vége a mondatnak, Hamlet variációs ismétléssel is nyomatékosá teszi: *Jó lenne ezt tudtára adni*. (Shakespeare, 1961, 3. felvonás 4. szín.) Másnak mint halálosan komoly, megfontolt figyelmeztetésnek akkor se tekinthetném, ha a tragédia megelőző és következő részei teljesen ismeretlenek volnának. Figyelmeztetésnek, amely ugyan közvetlenül Claudiuszt fenyegeti, de helyzete miatt Gertrúdnak is szól. A Lacan által oly igényelt pontos szövegolvasás szerint Hamlet tehát nem akarja és nem is tudja megadni magát anyja vágyának, bármennyire viaskodik a saját apja szelleme, saját anyja, saját nagybátyja és saját maga igencsak meghatározott vágyaival. Így viszont Hamletre inkább tagadó, mint állító értelemben illik „az ember vágya a Másik vágya” lacani aforizma.

Merőben másfajta az a lépésről lépésre ellenőrizhető megközelítés, amely a személyes konstrukciókra épít. Kelly abból indul ki, hogy alapvető szükségletünk az előrejelzés, aminek sikere különösen jelentős az interperszonális eseményekben, mivel az emberi életet a társas interakciók határozzák meg. Érzelmünk és gondolataink, egész viselkedésünk az események előrejelzését szolgáló konstrukcióinktól függ. Ezek mindig kétpólusúak: ellentétes tulajdonságpárok alkotják. Hierarchiába rendeződnek: alacsonyabb absztrakciós szinten több, magasabb szinten kevesebb konstrukció van és a magasabb szint magába foglalja az alacsonyabbat. Például: jó versus rossz magába foglalhatja a nagyvonalú versus zsugori, a barátságos versus barátságtalan és az elromlott versus ép konstrukciókat, a múltbeli személyes tapasztalatok alapján. A konstrukciókat a szerepkonstrukciós repertoár teszt tárja fel. Életünk jelen-

tős szereplőit mint én, anya, apa, házastárs, elutasított személy tartalmazza. Alkalmanként közülük mindig három előre kijelölt személyt kell összevetnünk egy szerintünk fontos tulajdonság szempontjából, amelyben két személy hasonlít egymáshoz, a harmadik viszont eltér tőlük (Kelly, 1955).

Hamlet erre igen alkalmas. A múlt áldozata. Az öreg Hamlet szelleme a herceg cselekedeteit és ítéleteit szabályozva, a jelenbe hatoló múltnak a markáns szimbóluma. Már a szellem felbukkanása előtt Hamlet anyja sietős házassága és Claudius trónra kerülése kérdésessé teszik, ahogyan előzetesen családját és a társadalmat megkonstruálta. A szellem szavai nyomán az is világossá válik előtte, hogy eddig vallott hiedelmeit és értékeit el kell vetnie és a szellem parancsának megfelelő új konstrukciót kell kialakítania a világról. *Igen, letörlök emlékezetem / Lapjáról minden léha jegyzetet...* – idéztem már más összefüggésben korábban (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 5. szín). Ez a gyökeres rekonstrukció azonban hihetetlenül nehéz, hiszen ott vannak az emlékek. Hamlet az elmebetegség szélére kerül. Nem sikerül a maga körüli világot kiszámítható módon kontrollálnia és ezért csak korlátozott mértékben ruházza fel értelemmel.

Küzdelme megértésében segít, hogy Hamlet monológjai révén a szereprekonstrukciós repertoár tesztel egyenértékű információhoz jutunk. *Oh, hogy nem olvad, nem hígul s enyész / Harmattá e nagyon, nagyon merő hús!* (Shakespeare, 1961, 1. felvonás 2. szín) monológban Claudius, Gertrúd és az öreg Hamlet hármását veti egybe. Az öreg Hamlet *egy oly király, kihez e mostani / Hyperion mellett szatír*. Az isteni és a vadállati pólusa alkotja a konstrukciót. Magáét ugyanezen belül helyezi el, amikor Claudius és apját hasonlítja össze: *ki úgy / Sem híz atyámra, mint én Herkulesre*. Nem mondja ugyan, hogy ő is szatír, de inkább a pólusnak ehhez a végéhez, mint az isteni Herkuleshez látja magát közel, gyötrődésének és gondolkodása zűrzavarának megfelelően. Anyja, a két testvér felesége mindkét póluson ott van. Egyfelől *úgy élt-halt atyámér`, hogy kímélte még a / Fúvó szelektül is, másfelől egy barom, egy oktalan / Tovább gyászolna*. Az összehasonlítás hasonló hármásával találkozunk egy későbbi monológban. *Oh, mily gazember s pór rab vagyok én!* állítja szembe magát a színész viszonyával Hekubához: *Mit néki Hekuba, s ő Hekubának, / Hogy megsírassa?* és veti egybe saját viszonyával apjához: *Még szólni sem merek – nem, oly királyért ...* (akit gonoszul elpusztítottak, Shakespeare, 1961, 2. felvo-

nás 2. szín). A hármass viszonyt Hamlet, a színész és az azonos póluson helyet foglaló Hekuba/öreg Hamlet alkotják. A konstrukciók nem szükségképpen személyekből vagy hármass alakzatokból állnak. (Lee, 2000, 179-184.) Könyvében Kelly a *Lenni, vagy nem lenni* monológot annak példájaként említi, ahogy az emberek a saját konstrukcióik pólusai között választanak. A lét és a nemlét pólusai közötti megkülönböztetés átadja helyét a rettegésnek a halál utáni ismeretlentől, amit Hamlet, személyiségét tükröző életfilozófiává alakít át: *az öntudat / Belőlünk mind gyávat csinál, / S az elszántság természetes színét / A gondolat halványra betegíti*; (Shakespeare, 1961, 3 felvonás 1 szín). Hamlet monológjai a konstruálás mozzanatait, amelyek megmutatják, ahogy személyiségét újraformálja életről kialakult képe változásának megfelelően (Kelly, 1955, 64-65.).

A herceg megkésett ifjú, aki harmincadik évében néz szembe olyan kérdésekkel, amelyekkel a legtöbb korai húszas éveikben. A fiatalember tipikus feladata, hogy olyan ügyet és személyt találjon, amelyet és akit igaznak tart, hogy identitásához hű legyen. Ezzel szemben áll az identitásdiffúzió, amelyben az ifjú identitását kizárólag számos szerep kipróbálásával találhatja meg. Hamlet *par excellence* ilyen „színész”. Nagyon nehéz szilárd identitásra lelnie, mivel Dániában a hűtlenség természetes és a szerepjátszás majdnem szükségszerű. Szembesülve egy ilyen világgal, Hamlet önmaga minden lehetséges aspektusát elveszti – hangzik Erikson következtetése.¹¹

Hamlet traumája, hogy szembe kellett néznie azzal, a világ és az emberek, kiváltképpen saját anyja nem olyan jók, mint hitte. A súlyos traumatikus élményt követően – amely ödipális feszültségeit kétségkívül felgerjesztette – új világméretet kellett kialakítania, ami a gonosznak megadja a maga helyét. „A királyfi pszichéje `kificamodott`, mert szembesülnie kellett azzal, hogy `kificamodott` a világ, melyben hitt”. Először tagadja a valóságot, és az „kvázi-hallucinációs” alakban tör be tudatába. De amikor már ezen túl van, személyiségének akkor is csak egyik fele veszi tudomásul az igazságot, ami nem jut el a másik, lehasadt félhez. Majd következik a traumatikus állapotok azon szakasza, amelyben a gúnyos viccelődésnek, az esztelen agresszív kitöréseknek, illetve a magába zárkózásnak változatos tünetei jelennek meg – össze-

¹¹ Lásd Holland, 1966, 174-175.

gez Kohut. (Kohut, 2001, 193-194.) Nincs ellentmondásban e felfogással az a Freudétól ugyancsak eltérő gondolatmenet, amely kiemeli, hogy Hamletnek közvetlenül nem szüleivel kapcsolatos kora gyermekkori emlékeivel, hanem két felnőttel kell szó szerint megküzdenie, akik kiprovokálják az ő különös viselkedését. Hamlet környezete igazolja ödipális viselkedését, és minden, amit érez, kifogástalan értelmet kap egy rothadt világban, amilyen Dánia. „Pontosan azért, mert Hamlet világa igazolja válaszait, valóságot ad egy tipikusan ödipális fázisú gyerek fantáziálásainak. Egy serdülőnek meglehet ugyanaz az érzése, ami Hamletnek, de semmi sem igazolja őket, kivéve saját fantáziáit. (...) A *Hamlet*ben – még inkább, mint bármelyik más tragédiában – a hős nem téved. Minden, ami kibírhatatlan neki, kibírhatatlan az őt körülvevő egész világában.” (Skura, 1981, 42, 46-47.).

A tragédia első két szava: „Ki az?” Mivel egy őrszem kérdi a szembejövőtől éjszaka, a kérdés a szó szoros értelmében magától értetődik. De nem az, ha egy színmű ezzel a kérdéssel kezdődik, amire nyilvánvaló sürgőssége ellenére soha nem kapjuk meg a helyes választ. Egyébként az sem magától értetődő, hogy a grammatikai kérdések száma több mint négyszáz. „Hamlet világa kimagaslóan kérdező módon jelenik meg.” (Blits, 2001, 15, 24.) Úgy tűnik, hogy Hamlet mindig azt akarja kérdezni: „Ki vagyok?”, de valójában egy másik kérdés van a nyelve hegyén: „Milyen vagyok?” A mai társadalomban a „Ki vagyok?” kérdésre ugyanaz a válasz, mint a „Ki az?” kérdésre. De a modern értelemben vett identitásról néhány századdal ezelőtt nem lehetett beszélni. Hamlet belvilága tehát modern, még ha nem is a huszadik századi értelemben. A delphoi jósda „Ismerd meg magad!” felszólításának jelentése az adott korban hozzáférhető szótártól függött. A „magad” jelentése az emberi ágens mint „ho autos”, vagy határozatlan névmással fordítható le. (Taylor, 1989, 28, 113.) Hamlet identitását nem elsősorban a látható külső világ jegyeiből konstruálja, hanem belső világához való viszonya alapján. Nem az én ellentéte a közössel jelenti neki az értéket, hanem inkább az én elkülönültsége. (Lee, 2000, 195.)

A *Hamlet*et sorról sorra értelmező négyszáz oldalas könyv szerzője – nem melleleg anélkül, hogy akár Freud, akár Jones, akár más pszichoanalitikus nevét-gondolatát egyszer is indokoltnak látná említeni –, a „lélek természetes kettősségére”, mégpedig „bizonytalan, tökéletlen vagy hiányos kettősségére” hívja fel a figyelmet. Mindegyik alak belülről megosztott vagy megkettőzött. Természetesen, *Hamlet*ből is kettő

van. *Én nem tudom, mért élek: mondogatva: / "Ez a teendő!" bár ok, akarát, / Erő, eszköz, mind kész, hogy megtegyem* (Shakespeare, 1961, 4. felvonás 4. szín.) És nemcsak ő, de a többiek is tettetnek, színlelnek, megszemélyesítenek mást. És ott vannak a testek lélek, lélek meg test nélkül. (Blits, 2001, 15.) „Szinte pillanatonként felvillan benne az emberi azonosság gondolata, illetve az azonosság elvesztésének félelme és motívuma. (...) senki sem vállalja önmagát, mert mindenki hazudik. (...) Nem azonosak önmagukkal a darab hősei azért sem, mert egyszerre két lénye van mindegyiküknek.” (Hankiss, 1995, 125-126.)

Akárhogy is, Szophoklész és Shakespeare tragédiáját az identitás nyomatókos keresése-vizsgálata, mondanám a két főhős identitásproblémái erős szállal kötik össze. Még ha (ön)reflektálásuk módja a történelmi kor, a társas helyzet és az egyéni adottságok miatt különbözik is, e különbség nem nagyobb, mint Ödipusz-komplexusuké. Ugyanakkor az imént vázoltak következtében, a mű mint „antiforma” és „saját magát elfogyasztó műtermék” eltolások sorozatán keresztül hat, amelyek kétségessé tesznek minden próbálkozást, hogy a szöveg tematikus jelentését meghatározzuk. (Booth, 1969. 137-176.)

IRODALOM

- ÁBRAHÁM, MIKLÓS (2001a): Hamlet fantomja vagy a hatodik felvonás, *követvén* az Igazság felvonásközét. In: Ritter, A. – Erős, F. (szerk.) 2001, 79-94.
- ÁBRAHÁM, MIKLÓS (2001b): Feljegyzések a fantomról – Freud metapszichológiájának kiegészítése. In: Ritter, A. – Erős, F. (szerk.) 2001, 66-70.
- BLITS, J. H. (2001): *Deadly Thought, "Hamlet" and the Human Soul*. Lexington Books, Lanham.
- BÓKAY ANTAL (2004): Hamlet pszichoanalízisben. In: Hetesi I. (szerk.): *„Hamlet mi vagyunk.” Tanulmányok (a) Hamlet európai recepciójának történetéből*. Janus/Gondolat, Budapest.
- BOOTH, S. (1969): On the value of Hamlet. In: Rabkin, N. (ed.): *Reinterpretation of Elizabethan Drama*. Columbia University Press, New York.
- BORTOLUSSI, M. – DIXON, P. (2003): *Characters and Characterization in Psychonarratology*. Cambridge University Press, Cambridge.

- CLARK, ROLAND W. (1980): *Freud the Man and the Cause*. Jonathan Cape, London.
- DOVER WILSON, JOHN (1960): *What happens in Hamlet*. Third edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- EICHENBAUM, BORISZ (1974): *Az irodalmi elemzés*. Gondolat, Budapest.
- EISSLER, K. R. (1971): *Discourse on Hamlet and Hamlet. A Psychoanalytical Inquiry*. International Universities Press, New York.
- EYSENCK, HANS J. (1983): Az esztétikum pszichológiája. In: Halász L. (szerk.): *Művészetpszichológia*. 2. bővített kiadás. Gondolat, Budapest.
- FREUD, SIGMUND (1993): *Önéletrajz*. In: *S. Freud Művei I. kötet, Önéletrajzi írások*. Filum, Budapest, 1993, 9-63.
- FREUD, SIGMUND (1977): Family romances. In: *On Sexuality*. Penguin. Harmondsworth.
- FREUD, SIGMUND (1985): *Álomfejtés*. Helikon. Budapest.
- FRYE, ROLAND M. (1984): *The Renaissance Hamlet. Issues and Responses in 1600*. Princeton University Press, Princeton.
- HALÁSZ LÁSZLÓ (2002): *A freudi művészetpszichológia – Freud, az író*. Gondolat, Budapest.
- HALÁSZ LÁSZLÓ (2008): Jól olvasta-e Freud Szophoklész? *Thalassa*, (19), 4: 3-22.
- HANKISS ELEMÉR (1995): *Hamlet színeváltozásai*. Savaria, Szombathely.
- HOLLAND, NORMAN (1966): *Psychoanalysis and Shakespeare*. McGraw Hill. New York.
- HUNTER, DIANA (2001): Hamlet`s hysterical form. In: Pereira, F. (ed.) *Literature and Psychoanalysis*. Instituto Superior de Psicologia Aplicada. Lisbon.
- JONES, ERNEST (1954): *Hamlet and Oedipus*. Doubleday, New York.
- KARINTHY FRIGYES (1954): A komplexum. In: *Így írtok ti*. Szépirodalmi, Budapest.
- KELLY, G. A. (1955): *The Psychology of Personal Constructs*. Norton. New York; részletes bemutatása magyarul, Carver, Ch.S. – M. F. Scheier: *Személyiségpszichológia*. Osiris, Budapest, 2001, 407-425.
- KÉRY LÁSZLÓ (1989): *Talán álmodni. Hamlet tanulmányok*. Magvető, Budapest.
- KOHUT, H. (2001): *A szelf analízise. A nárcisztikus zavarok pszichoanalitikus kezelése*. Animula. Budapest.
- KRIMS, M. B. (1996): Psychoanalytic speculations about Hamlet`s “Mousetrap”. In: Pereira, F. (ed.): *Literature and Psychoanalysis*. Instituto Superior de Psicologia Aplicada. Lisbon.
- LACAN, J. (1971): La signification du phallus. In: *Écrits 2*. Seuil, Paris. Magyarul: A fallosz jelentése. *Thalassa* (9), 1998, 2–3: 157–171.
- LACAN, J. (1998): Részletek a Hamlet szemináriumából. In: Bókay, A. – Erős, F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum, Budapest.

- LEE, J. (2000): *Shakespeare`s Hamlet and the Controversies of Self*. Oxford University Press, Oxford.
- RITTER ANDREA – ERŐS FERENC (szerk.) (2001): *A megtalált nyelv*. Új Mandátum, Budapest.
- RUSSELL, J. (1995): *Hamlet and Narcissus*. University of Delaware Press. Newark.
- SHAKESPEARE, W. (1961): Hamlet. In: *Arany János Drámafordításai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SKURA, A. (1981): *The Literary Use of Psychoanalytic Process*. Yale University Press, New Haven and London.
- TAYLOR, CH. (1989): *Sources of the Self. The Making of Modern Identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- VIGOTSKIJ, LEV SZ. (1968): *Művészetpszichológia*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- WARNER, W. B. (1986): *Chance and the Text of Experience. Freud, Nietzsche, and Shakespeare`s Hamlet*. Cornell University Press, Ithaca and London.

E számunk szerzői

Erős Ferenc, pszichológus, egyetemi tanár, MTA Pszichológiai Kutatóintézete, és PTE, Pszichológiai Doktori Iskola. E-mail: erosf@mtapi.hu

Halász László, pszichológus, professzor emeritusz. MTA Pszichológiai Kutatóintézete és Magyar Képzőművészeti Egyetem. E-mail: halasz@mtapi.hu

Lányi-Wolff Andrea, pszichológus hallgató, ELTE, BTK.

E-mail: alanyienator@gmail.com

Földes Noémi, pszichológus MA hallgató, ELTE PPK (Kognitív Pszichológiai program). E-mail: foldesnoemi@gmail.com

Hárdi István, pszichiáter, pszichoanalitikus. E-mail: ihardi@freemail.hu

My dear John!

28. III. 1938

Of course Vienna comes first, I knew
that, it is quite obvious. The point
is that everybody is trying to get
away from here before something
happens, and it may be too late,
and we shall be in the same
plight. Maybe this is only a group
psychosis but I am never sure.
Now there is just something you can
do for me. Please let me have
a fictive invitation to give lectures
at the Institute of Psychoanalysis
for a year, so that I can use
this if I want an English visa
suddenly.

Természetesen Bécs az első, tudom,
ez magától értetődik. A lényeg
az, hogy mindenki próbál elmenni
innen, még mielőtt valami
történe, és lehet, hogy túl késő,
és mi is ugyanabba a szorongatott
helyzetbe kerülünk. Lehet, hogy ez csak
csoportpszichózis, de sosem lehet tudni.
Most csak egyet tehetsz értem. Kérek,
bocsáss rendelkezésemre
egy fiktív meghívást, hogy tartsak
előadásokat a Pszichoanalitikus
Intézetben, mondjuk, egy évig, hogy
ezt felhasználhassam, ha hirtelen angol
vízumra lenne szükségem.

MÉSZÁROS JUDIT

„Az Önök Bizottsága”

Ferenczi Sándor, a budapesti iskola
és a pszichoanalitikus emigráció

AKADÉMIAI KIADÓ

MŰHELY

**SZUBLIMÁLT SZEKUALITÁS NÉPDALOKBAN:
PSZICHOFONETIKAI VIZSGÁLAT***Lányi-Wolff Andrea*

„A szó ma is drágakő, amelynek »tüze« van, ha köznapi használatban sugárzása észrevétlen marad is. Akinek az ma is ősi erejével gazdag és sugallatos, az a nép és a költő.” (Hollós, 1929)

Hollós István (1872-1957) pszichoanalitikus, elsősorban orvos, pszichiáter volt, de érdeklődése és kapcsolatai a nyelvészet és az irodalom irányába is elkalauzolták. „Felemelkedés az ösztönnyelvtől az emberi beszédhez” című nyelvelméleti munkájának eredetisége figyelemre méltó, magát a nyelvet is az ösztönök szublimálásának tekintve, a pszichoszexuális fejlődés ösztön-stádiumainak fonetikai vetületét magyarázza (Hollós, 2002). A nyelv pszichoanalitikus felfogása, egy több kötetesnek tervezett mű bevezető része, németül íródott töredék, amelynek még pontos keletkezési ideje is bizonytalan, ám nem csak teljes és koherens, de ma is aktuális. Fónagy Iván a műről írott beszámolójában, magyarázva annak időszerűségét, utal arra, hogy a nyelvelméletben az utóbbi évtizedben az érdeklődés középpontjába kerül a nyelv „ikonicitása”, azaz a nyelvi kifejezésben rejlő tartalom (Fónagy, 2002).

Fónagy a nyelvi jelek ikonikus jellemzőit a tudattalanban fedezte fel, ami- ben Hollósnak fontos szerepe volt. 2001-es *Languages within Language* [Nyelvek a nyelvben] című összefoglalójában a forma/tartalom viszonyt a tudattalan/tudatos viszonyához hasonlítja, azaz megkülönbözteti a nyelv két struktúráját. A racionális gondolkodás a nyelv mélystruktúrájában, a tartalomban jelenik meg, a felszíni struktúra pedig a tudattalan tartalmakat képviseli. Kettős kódolás elméletében az emberi nyelvet attól tekinti élőnek, hogy az archaikus gesztusnyelv és a gondolatközlés egyszerre van jelen (Takács, 2008). Korábban így nyilatkozik: „Hollós nyomdokain haladva talál- tam rá ... a beszédmódban egy nyelvénél ősi- bbb ’nyelvre’. Ez az archaikus üzenet ráépül a nyelvi jelekre. Amit beszédmódként értékelünk igazából önálló közlés” (Fónagy, 1989a, 25. idézi Takács, 2008, 274). A forma, bár elfedi a tudatos tartalom, mégis felszínre engedi a tudattalan tartalmat (Takács, 2008).

„Pszichoanalitikus metaforákkal élve: a formába való ugrás az ego egyik leggyakoribb védekező mechanizmusa, ami a »testibe való titokzatos ugráshoz« hasonlítható [...] a hisztériában és a pszichoszomatikus betegségeknel.” (Fónagy 2001, 616. idézi Takács, 2008, 274.) A lélekből testbe, testből lélekbe történő „ugrás” lényeges kérdés a mélylélektanban és a nyelvészetben is. A modern nyelvészeti irányzatok is előfordul, hogy nehezen tudják meglépni a távolságot a nyelv, mint biológiai – és mint szellemi teljesítmény között.

Hollós elmélete összeköti a biológiai és pszichikai valóságot, amikor *Ferenczi-t* követve a *pszichikusból az organikus valóságba történő ugrás* inverz mechanizmusával magyarázza a nyelv kialakulását, amely során a kifejező mozgás helyébe a kifejező hang kerülhet. Hollós szerint „röviden és triviálisan fogalmazva a testiség és szellemiség halmazállapot kérdése” (Hollós kiemelési és idézet 2002, 89-90), a két állapot közti „ugrást” a fizikából kölcsönzött, a mélylélektanban elhárító mechanizmusként megjelenő „szublimáció” fogalma találóan jelöli. Hollós elmélete így több szempontból is láncszem, nem csak a pszichoanalízist és a nyelvészetet kapcsolja össze.

„A szó eredetileg indulatok levezetésére szolgálhatott, és számos oly dologhoz fűződhetett, amely hasonló indulatot váltott ki: több értelme volt.” – írja a *Nemzeti génius és pszichoanalízis*ben (Hollós, 1929, 195-200). A fejlődés során ez a többértelműség látszólag eltűnt, valójában sokszor előfordul többirányú gondolatok kifejezésekor.

A hangképzés helye a száj, evolúciós fejlődése az összajból indulhatott, amely egykor a fajfenntartást és az egyedfenntartást is szolgálta. Bár ez a két funkció a filogenezis során szétvált, mégis vannak olyan feltűnő jegyei, amelyek a száj biszexualitására utalnak. A száj, az önfenntartás izmaival rokonságban lehet a fajfenntartás, a szexualitás izmaival, a száj ürege a nőiséget, a nyelv a férfiaságot képviseli (Hollós, 2002, 105.).

Hollós a nyelv fejlődéstörténetét a pszichoszexuális fejlődésemeléttel állítja párhuzamba. Ahogy a szexualitás, és az én fejlődése során is, a pregenitális történések az orális, anális (uretrális) szakaszokon át, jutnak el a genitális érettségig, úgy a nyelv fejlődésében is feltételez egy ezzel párhuzamos ívet, a labiális hangoktól kezdődően, a genitális-lingvális hangok megjelenéséig. Tanulmányából idézve: „...az egyes zónáknak megfelelő hanglejtéseket fogunk észrevenni...a három fő artikulációs hely, a labiális, dentális, és a gutturális, szigorú és intim összefüggésben áll a három genitális zónával.” (Hollós, 2002, 86.).

Az első beszédhangok orális eredetűek és a csecsemő alapvető szükségletéhez, a táplálkozáshoz kapcsolódnak. A csecsemő éhségének, szopási vágyának hallucinatorikus teljesüléseit kísérik, amelyek nem vezetnek valós kielégüléshez, de felkeltik az anya figyelmét. A szopási vágyból tehát létrejön a szopni akarás energikus gesztusa, közben hallhatóvá válik egy hang, a /m/ vagy /p/ valamilyen magánhangzóval kísérve, ami megfelel a biológiaiailag megfelelő

kifejező mozgásoknak, majd az anya ezeket tudattalan tapasztalatával jelként értelmezi, és reagál rájuk. Ettől az interakciótól és jelentéstulajdonítástól, interszubjektivitástól válik lassan nyelvi jellegűvé az ösztönbeszéd. Hollós a különböző hangképzési stádiumokban jellemzően megjelenő beszédhangokra, mint „anyajegyekre” utal. Tehát, például az első, labiális-orális szakasz anyajegyének az /m/, /p/, /b/, /f/, /v/ labiális, illetve dentális képzésű mássalhangzókat tekinti (Hollós, 2002).

Gutturális-anális eredetű beszédhangok a /k/, /h/, /g/ hangok csoportja, a nyögés, nyomás, nyöszörgés, kuncogás, nevetés, zokogás hangjai. Amikor a csecsemő már szilárd táplálékot kap, az ürítés nagyobb erőfeszítéssel jár, amit főként a hasprés biztosít. Ez úgy valósul meg, hogy a gégefő lezáródik, a hangszalagok összecukódnak, a tüdőben megnövekedett belső nyomás pedig két irányba feszít, felfelé, a csukott gégefő irányába, illetve lefelé a végbél záróizmaira. A tüdő megtelik levegővel, majd visszatartja a kilégzést a hangrés lezárásával, hogy a rekeszizmot lenyomhassa. A nyomás elfojtott hangja a hangrés lezárásakor és a hasprés lefelé irányuló nyomásának megindításakor keletkezik (Hollós, 2002).

Mindkét hangcsoport hangjai a legelemibb biológiai szükségletből erednek, de mind a képzés helye szempontjából (orális-anális), mind az ösztönforrás szempontjából (konstruktív-destruktív) ellenpólust képviselnek. Az első jót, igenlőt, anyait, a második pedig rosszat, undorítót jelent naiv értelemben (Hollós, 2002).

Az uretrális szakasszal összefüggésbe hozott denti-alveoláris hangok a /sz/, /s/, /cs/, /dzs/, valamint a /t/, /d/, /n/, keletkezése bonyolultabb, és mintegy átmenetet képeznek labiális-orális és a gutturális-anális hangok között. Az /s/, /sz/ sistergése során, a levegő a nyelv alatt átáramlik, valószínű, hogy a szájban lévő nedvesség jelenlétében válik hallhatóvá. A dentális hangok keletkezésük során puhábbá válva, közelíthetnek az orálisakhoz. A /h/, /f/, /s/ hangok kiejtése a legkönnyebb, a végtelenség, időtlenség, anyagtalanság szimbólumait hordozzák, de ugyanakkor meg is keményedhetnek, a /d/, /t/, hangban, az anális jellegű hangokhoz közelítve (Hollós, 2002).

A genitális-lingvális hangcsoportba az /r/, /l/ mássalhangzók tartoznak. A beszédtanulás fonetikai szempontból az /r/ pergetésének megtanulásával zárul le. 4-6 éves kor közötti időszak normál jelensége az ödipális krízis, amelynek végére többnyire megszűnik a gyerek túlfűtött kötődése az ellenkező nemű szülőhöz, az azonos neműre irányuló ellenszenv feloldódik, és az azonosulás folyamata során kialakul a felettes én. Az erekció genitális élvezete elfojtódik, és felfelé történő eltolódások révén, részben a nyelvre helyeződik át. A felágaskodó nyelv klónusos vagy tónusos görcse a kemény szájpaddlásnak támaszkodva hozza létre az /r/ és /l/ hangokat. A gyermekek által legnehezebben elsajátított hang az /r/, amely Hollós szerint az erekciót, a férfi domi-

nanciát reprezentálja, hibás kiejtése pedig férfiatlanság, gyermekiség benyomását kelti (Hollós, 2002).

A hang, fenti megközelítéséből, szublimált ösztönök talaján virágzik, megragadható kreatív alkotásként, amely szimbolikusan hordozza annak a periódusnak jellemző vágyait, amelyhez keletkezése kapcsolja. Hollós az /r/ és /l/ fonémákat a „szerelmi hangok” anyajegyeinek nevezi, mintegy sugalmazva ezzel, hogy egy erotikus, szexuálisan túlfűtött szövegben gyakrabban kellene előfordulniuk. Ennek vizsgálatára népdalokat választottam.

Freud felhívta a figyelmet arra, hogy a tudattalan lelki réteg, főleg a szexualitással kapcsolatosan a szimbolika egy fajtáját veszi igénybe, amely ugyan egyéneként változó lehet, de részben mégis azonos azokkal a jelképekkel, amelyekkel a mesék, mondák világában is találkozhatunk. Freud elképzelhetőnek tartotta, hogy az ilyen és más népi alkotásoknak is az álomelemzés fogja megadni a magyarázatát (Freud, 1915, 38.).

A népzene, mint az ősi romlatlan, ösztönös emberi tulajdonságok hordozójára szokás utalni a hétköznapiakban is. Az ősművészet forrása az a közös emberi tevékenység, amit a fennmaradásért, a természet erőivel szemben harcolva végzett. Az összerendezett mozgás ritmusa, a hanglejtés nemcsak szervezte a csoportot és nagyobb együttműködést tett lehetővé, hanem az egyhangú, sokszor fájdalmasan nehéz munkáknál ösztönzést, biztatást is jelentett. Ilyen formában a hanglejtéseket, mozdulatokat a felhalmozott tapasztalatok csiszolták, alakították, hogy az „ősök ereje” átszállhatott az utódokra (Maróthy, 1960).

Bartók Béla az 1924-ben megjelent *A magyar népdal* című műve bevezetőjében a népzene úgy írja le, mint parasztdallamok összességét, amelyek egyes stílusokba sorolhatók. A zene tudománya, Bartók hagyománya nyomán, az említett stílusokat történeti képződményként kezeli, amik a népzene fejlődésének különböző fejlődési fokozatait képviselik. A tőle származó kategorizáció szerint, három fő csoportot különböztethetünk meg: a régi stílusú, új stílusú és vegyes stílusú dalokét (Bartók, 1924).

Kodály Zoltán *A magyar népzene* című, 1952-ben napvilágot látott színtézisében a népzene ősrétegének nevezte a régi stílusú, ötfokú dalokat. A régi stílusú népdalok már a honfoglalás idején léteztek. Jellemzőjük az ereszkedő dallamvonal, a sorok alacsony, 6–8 szótagszámúak; nagyon sok dal ötfokú, úgynevezett pentaton hangsorú (hangkészletük l, d r m sz l), amelyekben gyakori a kvintváltás. Tempójuk inkább lassú, gyakran dúsan díszített, bár előfordulnak gyorsabb tempójúak is (Kodály, 1952).

Az új stílusú népdalok keletkezését a XVIII–XIX. századra datálják. Felismerhetők kupolás dallamvonalukról (két középső sor magasabb hangokból áll), visszatérő szerkezetükről (a kezdő és záró sor azonos vagy csaknem azonos), a magas szótagszámról, gazdag hangsorokról. Jellemző az éles és

nyújtott ritmusok használata. Az új stílusú népdalok témája, hasonlóan a régi stílusúakéhoz, változatos.

A népies műdal, ismertebb nevén a magyar nóta, a XX. sz. elején jelentkező műfaj, amelynek többnyire egy megnevezhető szerzője van. Külön irodalmat alkot, az operáig terjedő magasabb műformák alapja, bár gyakran olyannyira elterjedt, hogy népdalként gondolunk rá. A *Pallas Nagy Lexikona* szerint „a műdal abban különbözik a népdaltól, hogy amíg ez utóbbi strófikus keretben mozog, addig a műdal az illető szövegkölteményt egészen átdolgozza zeneileg, annak váltakozó hangulata s költői képei szerint.”

Az egyenletes rezgésszámból eredő zenei hang, a hangok egymáshoz való fizikai viszonya, az egyenletesen szervezett időből adódó ütemesség – a fizikai valóságból adódnak, vizsgálhatók lehetnének a természettudomány szigorúan korlátozó módszereivel (Maróthy, 1960). Azonban, mivel ember a forrása a művészetnek, és ember az, aki azt szubjektív módon értelmezi, kiolvassa az egyediből az általánost, ez az anyag a természettudomány módszerével nem vizsgálható kielégítően. Vannak azonban a világ megismerésének más elfogadott útjai is. A zeneművészettel foglalkozó tudomány, hasonlóan a pszichanalízis tudományához, másfajta megközelítést igényel. De ha két irányból elindulva egy ponton kereszteződik útjuk, vagyis két eltérő irányból azonos eredményt kapunk, akkor azt akár a természettudomány is elismerheti, mint emberi világunkban bizonyítottan létező jelenséget. A népdalok esetében, ahol a dallam és a szöveg egységbe forrott (ugyan időben a szöveg gyorsabban változott), lehetőség adódik, hogy a kettőt külön-külön, más módszerrel megvizsgáljuk.¹ A zenetudomány módszerével a népdalok és a műdalok fenti jegyek mentén, igen határozottan megkülönböztethetők egymástól. Egy zeneileg képzett személy a bemutatott dallam alapján jól el tud különíteni régi stílusú népdalokat, új stílusú népdalokat és műdalokat, míg egy laikus számára ez inkább véletlenszerű vállalkozás.

A szöveg, elvileg minden naív hallgató számára egyformán adott, aki beszéli a nyelvet. A mély megértésnél, viszont azaz érdekes, hogy a manifeszt tartalom túl, a megjelenő szimbólumok mennyire rímelnek rá a hallgató tudattalanjára.

A szexualitás, az agresszió és a szorongás triásza a ma „racionális” emberének is az ösztönvilágához tartozik, amely a történelem során tartalmában átalakult, különféle fantáziákban manifesztálódott, de alapjaiban sokat nem változott ősidők óta, és életkortól, helyzettől és természetesen egyéb egyéni tényezőktől függő előfordulási gyakorisággal és formában megjelenhet tudatunkban.

¹ Az eredeti ötletért köszönet Mérő Lászlónak, amelyről az ELTE Általános Pszichológia Módszertan kurzusának egyik előadásán tett említést 2006-ban.

A fentiek alapján, hipotéziseim a következők:

1./ Az ősművészet hagyományának talaján ma is virágzó népdalok, amelyek közös ősi ösztönforrásából táplálkozó, szublimált alkotások, tisztábban, érthetőbben tartalmaznak szexuális, erotikus tartalmú kódokat, a műdalok pedig felszíni hasonlóságuk ellenére is csak kisebb mértékben. Elvárásaim szerint a serdülő korosztály életkori sajátosságokból adódóan előfeszítés nélkül is fokozottan érzékeny ezekre a jelekre, és szenzitíven észlelni fogja őket, így a dalok három kategóriája nem csak a zenetudomány ismervei alapján lesz elkülöníthető, hanem szövegük szexuális tartalma mentén is különbözni fognak.

A nem zeneértők számára a dalok stílusának meghatározása a véletlenül fog műlni, a zeneileg képzettek pedig, a tanult ismeretanyag alapján (a tanárnő becslése szerint 80%-ban) képesek lesznek elhatárolni egymástól a dalokat stílusjegyeik mentén.

2./ A magasabb szexuális pontszámmal rendelkező dalok csoportjában (amely hipotézisem szerint a népdaloké), a közös ösztöneredet miatt vélhetően a Hollós által „szerelmi hangoknak” nevezett /r/ és /l/ hangok gyakrabban fognak előfordulni, mint az alacsonyabb pontszámot kapott dalok csoportjaiban.

Fenti feltételezés alapján két szakaszban, a következőket vizsgálom:

– A serdülő korosztály mennyire érzékeny ezekre a szimbólumokra, és mutatkozik-e eltérés a dalok egyes csoportjaiban a bennük észlelt szexuális tartalom tekintetében.

– Az exponált dalokban észlelt szexuális tartalom és a Hollós-féle „szerelmi hangok” anyajegyeinek előfordulási gyakorisága között milyen összefüggés van, illetve, hogy a „szerelmi hangok” anyajegyei hogyan jelennek meg a dalokban.

Vizsgálatom résztvevői: (1) egy zenetagozatos gimnáziumi osztályból 28 fő, életkoruk 17 év. (2) Továbbá egy zeneileg képzetlen, matematika-történelem érettségi előkészítő csoport 18 évet betöltött 14 tanulója. A vizsgálatban résztvevők nemi megoszlása: 22 nő és 20 férfi.²

Az exponált mérőeszköz egy kérdőív, amely 10 régi, 10 új stílusú magyar népdal és 10 népies műdal kottáját tartalmazza vegyes sorrendben.³ A népdalokat ZTI Bartók gyűjteményének online adatbázisából véletlenszerűen válasz-

² A vizsgálat 2006-ban zajlott, igazgatói engedéllyel és passzív szülői hozzájárulással. Köszönet érte a Kodály Zoltán Zeneiskola és Gimnázium igazgatójának, vidám tanulóinak és segítőkész tanárainak.

³ Megjegyzés: Eredeti elképzelésemet, amely szerint a dalok hallhatóak is lettek volna vizsgálat közben, az előkészítő csoportnál nem sikerült megvalósítani, így a „szakértői” csoportnál is eltekintettem ettől. Bár mindkét csoport ugyanazzal az ingeranyaggal találkozott, a „laikus” csoport mégis elvileg kizárólag a szövegre támaszkodhatott ítéletei megalkotásában, mert nem ismerhették a kottát szakértői szinten. A hallható, élő zenei élmény hatása így nem volt bevonható a vizsgálatba.

tottam. A műdalokhoz forrásom Kerényi György: „Népies dalok” című 199 dalt tartalmazó gyűjteménye. A válaszlapon két kérdés található, amelyekben, a dalok stílusát kell megállapítani, illetve 1–5 skálán a dalban megjelenő szexuális tartalmat kell szubjektív módon megítélni. Az instrukció a következő: „A/ Szerintetek ez egy régi stílusú népdal, új stílusú népdal, vagy műdal? Tegyetek egy jól látható X jelzést a megfelelő rubrikába! B/ Osztályozzátok a dal szövegét, annak megfelelően, hogy érzések szerint milyen mértékben állítható róla, hogy félreérthető, pikáns, szexuális utalásokat, szimbólumokat tartalmaz! Az 1-es azt jelenti, hogy semmi ilyet nem sugall nektek, az 5-ös pedig azt jelenti, hogy teljesen világos, egyértelmű a szexualitásra utalás. Jelöljétek a megfelelő rubrikát X-szel!”

A vizsgálatot a könnyebb lebonyolíthatóság érdekében intézményi keretek között, egy fővárosi zenetagozatos gimnázium egyik osztályfőnöki óráján, illetve az érettségi előkészítő csoport foglalkozása után végeztem.

A feldolgozást az adatok csoport szintű elemzésével kezdtem. A zeneileg képzett minta 28 fő, míg a képzetlen 14 fő. A képzettek a régi stílusú dalok közül 114 esetben, az új stílusúak közül 127 esetben, a műdalok közül 92 alkalommal állapították meg helyesen, hogy melyik kategóriába tartoznak, ami összesítve a három dalkategóriát 39,6%-os helyes találati arányt jelent. A képzetlenek kisebb csoportja 41, 59, 62 dalt ítélt meg helyesen a különböző kategóriákra nézve, ami összesítve 38,6%.

Mivel a két csoport teljesítményének eltérése nem szignifikáns⁴ és a fenti eredmények a csoportra vonatkoznak, megpróbáltam az egyéni teljesítményeket figyelembe véve meghatározni a „szakértőket”, és nem a képzettség alapján. Szakértők azok, akik a dalok minden csoportjában háromnál több dalt helyesen ítélték meg. Csak 7 vizsgálati személyt sikerült találnom, aki megfelelt volna ennek a követelménynek, így túl kicsi lenne a használható minta.

Vizsgáljuk most meg, a nemi különbségekre nézve mit találunk: A fiúk a dalokat szexuális tartalmuk tekintetében összegezve 1-5 skálán átlagosan 2,89-ra (szórás 0,68) osztályozták, a lányok pedig szignifikáns eltérés nélkül 2,8-re (szórás 0,52).⁵ A fiúk és lányok szubjektív véleményének tekintetében nem mutatható ki különbség más bontásnál sem.

A továbbiakban a mintát homogénként kezeltem mind a nem, mind pedig a „szakértőség” szempontjából.

Összesítettem kategóriánként a dalok szubjektíven megítélt szexuális tartalmát. Az átlagos érték a régi stílusú daloknál 3,72 (szórás 0,55), az új stílusúaknál 2,4 (szórás 0,64), a műdalok esetében 2,42 (szórás 0,74). Az átlagok összehasonlításakor szignifikáns különbséget a régi stílusú és új stílusú dalok, illetve a

⁴ SPSS, Oneway ANOVA, (F=0,092, p > 0,05)

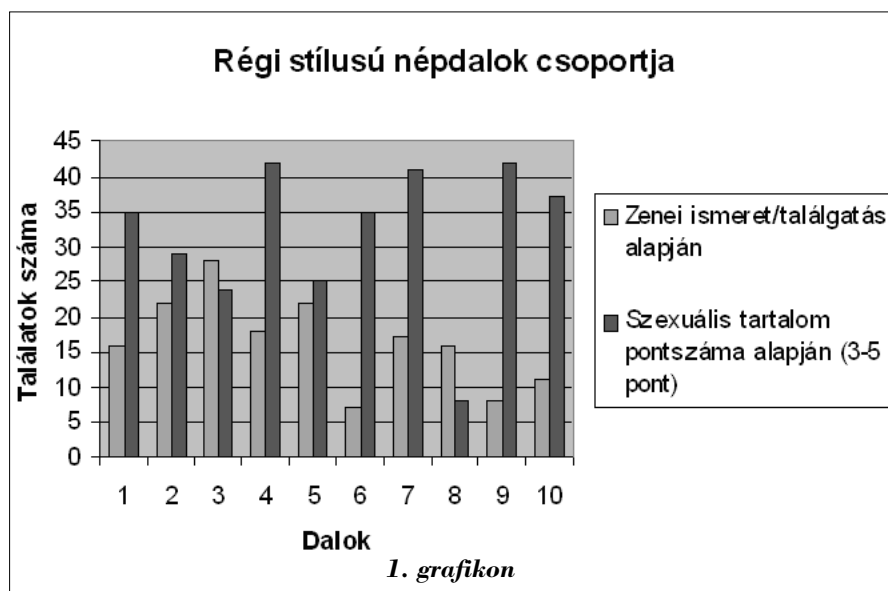
⁵ SPSS, Oneway ANOVA, (F= 0,19, p > 0.05)

régi stílusú dalok és műdalok összehasonlításánál kaptam, az új stílusú dalok és műdalok között jelentéktelen eltérés mutatkozott.⁶ (2. grafikon)

Nézőpontot váltva felcseréltem az eseteket és a változókat, és most a dalokat vizsgáltam meg, mégpedig a következő szempontok szerint:

- a./ hány gyerek találta el a stílusát,
- b./ milyen mértékben találták szexuális töltetűnek.

Az egyes dalokra kapott szexuális tartalom pontszámát (1-5) átkódoltam. A határok kijelölése önkényes volt. Az 5-3 pontot, mint közepes-magas szexuális tartalmat a régi stílusú dalokra nézve helyes találatnak minősíttem, a két pontos válaszokat az új stílusú dalokra, illetve, az egy pontosakat műdalra nézve kódoztam helyes válasznak. Ebben a felállásban a régi stílusú dalok esetében a szubjektív szexuális ítélet válaszok 76%-a helyesnek bizonyult, összehasonlítva, a 37%-nyi ismereten vagy találgatáson alapuló helyes válaszaránnyal (1. grafikon).

A műdalok esetében nem volt elég jól előrejelző a szexuális tartalom hiánya, mert ez alapján a válaszoknak csak 32%-a volt helyes, összehasonlítva az ismeret/találgatás alapú 36,6%-os találati aránnyal. Az új stílusú dalok esetében

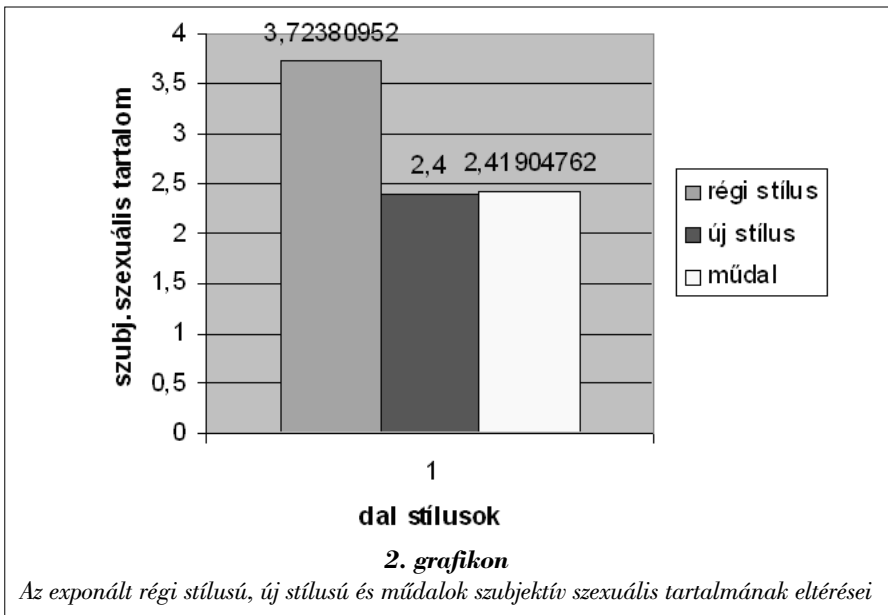
⁶ Statisztikai módszer az összetartozó minták átlagának összehasonlítására: SPSS, Paired-Samples T Test (régí-új t = 19,476, p < 0,01), (régí-mű t = 18,507, p < 0,01), (mű-új t = 0,303, p > 0,05)

a 2 pontos szexuális tartalom válaszok sem eredményeztek jobb találati arányt (24%), mint a zenei ismereten vagy tippelésen alapuló válaszok (44%). Azonban, amikor megengedőbben kódoltam, és helyes válasznak fogadtam el az 1-2 szexuális tartalom értékeket, a helyes válaszok százalékos aránya csaknem 58%-ra emelkedett.

Az adatok alapján, a dalszöveg erotikus hangulati tartalma a nem zeneértők számára biztosabb támpontot jelent a dalok stílusának meghatározásában az egyes régi stílusú népdaloknál, mint a műdaloknál, vagy az új stílusú daloknál.

Az eredeti elképzelésem, hogy a mintában a zenei osztály és a zeneileg képzetlen tanulók csoportját összehasonlíthatom, gyorsan meghiúsult. A zene-tagozat énektanárnőjének becslése, amely szerint a gyerekek 80%-ban képesek lesznek meghatározni a dalok stílusát tanulmányaik alapján, nem bizonyult helytállóknak. Ennek oka lehet részben, hogy a kottaolvasás alapján még nem érzik a dallamot ezen a szakértői szinten, de nagyban hozzájárulhatott az anonimitás okozta motivációhiány és inkább a szöveg tartalmára irányuló figyelem.

A fiúk és lányok átlagos szubjektív ítéletei között nem volt kimutatható szignifikáns eltérés, de a fiúknál a szórás kicsit nagyobb volt. Ez azt jelenti, hogy a minta férfi tagjainál a szexuális szimbólumokra való fogékonyságban mintha nagyobb egyéni eltérések mutatkoznának.

A kiinduló hipotézist támogatja, hogy a népdalok csoportjából, a régi stílusú dalok, tehát kifejezettebb szexuális tartalommal rendelkeznek, mint az új stílusú népdalok, vagy a műdalok, jóllehet a minta kis mérete miatt nem általánosítható megbízhatóan ez az összefüggés.

A következőkben azt vizsgálom, hogy a Hollós-féle „szerelmi hangok” anyajegyei hogyan jelennek meg az exponált dalokban.

Az alábbi táblázat az /r/, és /l/ fonémák előfordulási gyakoriságát mutatja:

Dalok	Hangok összesen	/r /	/l /	/r / %	/l / %
Régi stílus	902	62	38	6,88	4,2
Új stílus	1141	69	53	6,05	4,67
Műdal	1058	57	56	5,39	5,3

1. táblázat

A beszédhangok gyakorisági táblázata szerint (Gósy, 2004. 85-98.) a magyar nyelv spontán folyamában az /r/ hangok 3,9%-ban, az /l/ hangok pedig 4,8%-ban fordulnak elő. Ezek az adatok azonban 12 személy egy órás beszédéből adódtak, a vizsgálat 32577 beszédhangra vonatkozott. A harminc dalban található fonémák száma nem elegendő statisztikailag értékelhető összehasonlításra, de szubjektív és egyedi megközelítésük is lehet informatív.

A vizsgálatban a tizenötödikként exponált régi stílusú dal szexuális tartalmának átlaga 4,8. A teljes strófa 59 mássalhangzójában 6,7%-ban fordulnak elő /r /, és 8,4%-ban /l/ hangok, ez megfelel a spontán közlésben várható arálynak (Gósy, 2004. 88.). Tekintettel arra, hogy a 30 közül, ez a dal a második legmagasabb pontszámot kapta szexuális tartalomra, elsőre úgy tűnik az eredeti intuíció, csalódást okoz.

A népdalokban, a soroknak, már a dallamvonal miatt is fontos szerepük van. Perspektívát váltva sokkal differenciáltabbá válik a kép. Az első és utolsó sor /r/ tartalma csaknem két és félszerese, a két középső sor /l/ tartalma pedig, durván kétszerese várható eloszlásuknak.

Csiga-riga őcsd ki a szarvadat (/r/%=16,7, /l/%= 0)
Té kis leány hajtsd fel a szoknyadat. (/r/=0, /l/%=16,6)
Té kis leány hajtsd fel a szoknyadat (/r/=0, /l/%=16,6)
Hagy lássuk meg a barna rózsádat. (/r/=13,3, /l/%=6,6)

(Régi stílusú népdal, szexuális tartalom átlag: 4,8)

Közismert a „Csiga-biga told ki szarvadat...” kezdetű gyermekdal. Figyelemre méltónak találok, hogy „csiga-biga” helyett, a szó /b/ hangját /r/ -re cserélték népi művészeink és ebben a formában maradt fenn a népdal gyűjtésének idejéig. Ha a szöveg további menetét követjük, megfejtjük a „barna rózsa” szimbólumot, a szöveg szexuális tartalma a maga csodálatos egyszerűségében nyilvánvalóvá válik, és amennyiben követjük Hollós elméletét, akkor egyszerre világossá válik a fonémacsere oka, jelentősége. A gyermekdalban a /b/ ajakhang, a gyermek első beszédhangjai közé tartozik, míg az /r/ az érett szexualitás anyajegye.

Alberts (1986) romantikus regényekben elemezte, hogy milyen affiliációs folyamatok zajlanak férfi és nő között, milyen társalgási sajátosságok vezetnek szexuális viszonyok kialakulásához. Azt találta, hogy ezeket konfliktus, harag, ugratás, azaz „homlokzatfenyegető aktusok” indítják be, és a lényeg, hogy azt visszavágás követi. Flörtölés során, tulajdonképpen a beszélgetési normák megszegésével egy színlelt harc, egy játék folyik férfi nő között, ami megteremti kettőjük között a feszültséget. A két ellenpólus, a férfi hódítás, behatolás, agresszivitás, és a női megadás, befogadás, gyengédség fogalmaival ragadható meg, amelyeket jelölhetnek az /r/ és /l/ hangok. A sorokban a domináns hangok váltakozó mintázata szimbolikusan felfogható ilyen interakcióként.

Fónagy Iván, *A költői nyelv hangtanából* című munkájában a fonémák esztétikai hatásának és az egyes hangzók képzési módjának összefüggését empirikus bizonyítékok sorának bemutatásával támasztja alá. Az /r/, a nyelv felemelésével, és különlegesen nagy erővel történő pergetésével összefüggésbe hozott félelmetes hangzását, a vadállatok morgásához hasonlítja (Fónagy, 1989b, 54.).

Az /l/ hangot is a motoros tevékenységből vezeti le, ami azonban az /r/ energikusságához képest, egy gyengébb mozgást jelöl. Bár képzésük azonos helyen történik (fogmeder), mégis eltérő kinesztetikai élmény kapcsolódik mindkettőhöz. Hangerőmérési vizsgálatok eredménye szerint azokat a hangokat érezzük lágynak, amelyek kisebb képzési (izom) energiával jelentős akusztikai teljesítményt produkálnak. (Fónagy, 1989b, 54.)

Metafórákkal végzett vizsgálatok szerint az /r/-t pergő, görgő, az /l/-t inkább folyó mozgással asszociáljuk (Fónagy, 1989b, 55.). Az egyes nyelvek támadó indulatokkal kapcsolatos szavainak összességében kevesebb /l/ hang fedezhető fel (Fónagy, 1989b, 42.). Egy Fónagy által közölt vizsgálatban, óvodás korú gyermekek, akiknél a betűk írásképének reprezentációja még nem okozhatott interferenciát, az /r/-t az /l/ hanggal összevetve, kivétel nélkül az /r/-t tartották verekedősnek, vagy férfinak, de puhábbnak azonban csak 8,7%-uk vélte (Fónagy, 1989b, 28.).

Az alábbi új stílusú dal soraiban is megfigyelhető az /r/ és /l/ dominanciájának váltakozása, ez energikus lüktetést ad a strófának, ami azonban inkább támadó,

mint erotikus hangulatú. A sor eleji igekötőkben pergő /r/ ismételtetése dühös fenyegetésként hat, fokozza az indulati feszültséget, amit aztán az /l/ túlsúlya csak annyira szelídít, hogy a következő sor ismét kellően riasztó lehessen.

<i>Rád, rád, rád, rád ráduzítom a kutyát.</i>	(/r/%= 31,2 , /l/%=0)
<i>Lö, lö, lö, lö, löhúzatom a gúnyád.</i>	(/r/%= 0, /l/%=41,6)
<i>Rád, rád, rád, rád ráduzítom a kutyát.</i>	(/r/%= 31,2 , /l/%=0)
<i>Lö, lö, lö, lö, löhúzatom a gúnyád.</i>	(/r/%= 0, /l/%=41,6)

(Új stílusú népdal, szexuális tartalom: 3,4)

Mindkét hang előfordulása meghaladja a spontán beszédben elvárhatóét, összességében azonban az /r/ hang az erőteljesebben reprezentált. Vizsgálati személyeim ítéletei szerint a szexuális tartalom értékének átlaga 3,4 pont, ami inkább közepesnek minősül. Nem elemezném részletesen, hogy a „kutya ráuszítás” és/vagy a „gúnya löhúzás” volt-e a kulcsinger, ami serdülőkorú vizsgálati személyeim egy részének élményvilágában magas szexuális tartalmat eredményezett. Egyéni ítéletekben az alapfeszültséghez kapcsolt értékelésben a szöveg tartalmán kívül a pillanatnyi motivációnak, beállítódásnak, egyéni tapasztalatnak is igen nagy szerepe van.

A teljesség kedvéért bemutatom a legmagasabb szexuális pontszámot kapott népdalt. A szöveg meglepően explicit, a szokatlanság erejével kelt feszültséget. Inkább mértékletességről tanúskodik, nem csak a szöveg üzenete miatt, de azáltal is, hogy sem az /r/, sem az /l/ hangok nem túlréprezentáltak.

<i>Minek az a hugyozó lik, hugyozó lik,</i>	(/r/%= 0, /l/%= 14,2)
<i>Minden éjjel begyukódik, begyukódik.</i>	(/r/%= 0, /l/%= 5,8)
<i>Minek az a pinna partja, pinna partja,</i>	(/r/%= 11,1 /l/%= 0)
<i>Szegény lögény tökit rontja, monyát rontja.</i>	(/r/%=10, /l/%=5)

(Régi stílusú népdal, szexuális tartalom:4,9)

Máskor, amit szóban kimondva zavarónak, feleslegesnek, túlságosan nyersnek érzünk szívesebben halljuk egyéb eszközökkel, például hasonlatokkal, szimbólumokkal kifejezve: a „sárga réz kocsi” az alábbi dalban, egy olyan, tulajdonosa számára különleges, értékes eszköz, amit nemcsak büszkén húzhat-vonhat, de amelynek /r/ tartalma csaknem 3,5-szerese egy közlésben várhatónak. A második sorban egyetlen szó meghatározza a jelentést, és irányt szab annak, hogy az egész versszak milyen keretben kerüljön értelmezésre.

<i>Az én kocsim sárga réz, sárga réz</i>	(/r/%=26,7, /l/%=0)
<i>A te pinád olyan, mint a szűrt méz.</i>	(/r/%=7,1, /l/%=0)
<i>Bárcsak kétszer napjába, napjába</i>	(/r/%= 12,5, /l/%=0)
<i>Tehetnék a kedvesem bukjába.</i>	(/r/%=0, /l/%= 0)

(Régi stílusú népdal, szexuális tartalom: 4,8)

Alább a tartalom és a hangzás tökéletesen megfelelnek egymásnak. A haragos indulatot az /r/ hangok ropogása tovább színezi, mélyebben átélhetővé teszi.

<i>Erre, erre, most ment erre,</i>	(/r/% = 50, /l/% = 0)
<i>Haragszik rám, nem néz erre.</i>	(/r/% = 30,8, /l/% = 0)
<i>Haragszik rám, nem néz erre.</i>	(/r/% = 30,8, /l/% = 0)
<i>Mért jár az én ellenemre?</i>	(/r/% = 25, /l/% = 16,7)

(Műdal, szexuális tartalom: 2,1)

Fónagy könyvében irodalmi példákkal illusztrálja, hogy az /l/ jelentésárnyalataihoz egymásnak ellentmondani látszó fogalmak kapcsolódnak, mint a csönd, suhanás, siklás, szelídség, öröm, gyengéd szerelem, ellágyulás, halálvágy, lemondás, elmúlás (Fónagy, 1989b, 24.). Amikor a hang megfelel a mondat hangulatának, akkor a mondat „rezonátorként” erősítheti fel a hang egyik vagy másik sajátosságát (Fónagy, 1989b, 209.). Az /l/ hang dominanciája egy szerelmes hangvételű dalban:

<i>Szerelmes a nap a holdba,</i>	(/r/% = 9, /l/% = 18,0)
<i>A hold meg a csillagokba.</i>	(/r/% = 0, /l/% = 27,3)
<i>Csillagok az egekbe,</i>	(/r/% = 0, /l/% = 11,1)
<i>Én meg babám két szemedbe.</i>	(/r/% = 0, /l/% = 0)

(Műdal, szexuális tartalom: 1,7)

A búcsú, elmúlás hangulata egy másik műdalban, ahol szintén /l/ hangok vannak túlsúlyban.

<i>Hull a levél a virágról,</i>	(/r/% = 18,1, /l/% = 45,5)
<i>Elválok én a babámtól.</i>	(/r/% = 0, /l/% = 30)
<i>Isten hozzád édes, Isten hozzád kedves</i>	(/r/% = 0, /l/% = 0)
<i>Galambocskám!</i>	(/r/% = 0, /l/% = 14,2)

(Műdal, szexuális tartalom: 1,7)

„Nem világos az sem – írja Fónagy – miért fejezhet ki az /l/ és az /m/ is gyengéd szerelmet, amire oly sok vers utal, és amit statisztika is igazol. Alighanem a képzés lágyságából és szabadon kiáramló hang gazdagságából kellene kiindulni” (Fónagy, 1989b, 61.). Hollós elméletéből adódhat egy alternatív magyarázat is. Az /m/ és az /l/ hangok a férfi kötődésének eltérő minőségét szimbolizálhatja. Egy férfi szerelméhez viszonyulhat, mint gondoskodó anyához (/m/), máskor, mint gyengéd szeretőhöz (/l/).

Amikor egy szövegben bizonyos hangok előfordulási gyakorisága eltér a nyelvre jellemzően elvárhatótól, a belső kontroll regisztrálja azt, és természetesen nem tudatosan, de bizonyos hatást fejt ki (Fónagy, 1989b, 41-42.). A strófa szavainak jelentése nyomán kialakul egy konkrét képzet, ami meghatározza, hogy a hangok által keltett élmény hogyan is realizálódhat. A hang-

hatás, olyan, „mint a dalban a zene”, hozzáadhat valami pluszt is a szöveghez (Fónagy, 1989b, 207.), és a dallammal, ritmussal, tempóval együtt a kifejező tartalom része.

Fónagy, az általa vizsgált anyag hangspektrumában látható különbséget talált a gyengéd szerelmi érzés, és az erotikus vonzalom kifejezése esetén. Az erotikus hangulatú költeményekben inkább a támadó attitűddel kapcsolatba hozott hangok, mint /k/, /sz/, /t/, és az /r/ voltak erőteljesebben reprezentálva, a gyengédséghez pedig az /l/, /j/, /m/, /zs/, /v/ hangok sűrűsödése kapcsolható (Fónagy, 1989b, 38.).

Fenti népdalokon végzett megfigyeléseim az /r/ hangok vonatkozásában Fónagy nagy mintán igazolt eredményeivel azonos irányba mutatnak (1. táblázat). Hollós „szerelmi hangjai”-t az analógiák bonyolult mátrixában, kizárólag a szexualitáshoz kapcsolni elhamarkodott elképzelés volt. Figyelembe véve Hollós elméletében megfogalmazottakat, nevezetesen, hogy a hangok a keletkezésük ösztönstádiumában jelentkező vágyak szublimált megnyilvánulási formái, és a fallikus periódusban lévő gyermek ödipális attitűdje nem csak az erotikáról, hanem az anyai gyengédség iránti felfokozott vágyról és az apával való versengés ellenséges indulatairól is szól, hibásan leegyszerűsítő is.

Összefoglalva, Fónagy nyomán a népdalok mintáján is megerősítést nyert, hogy az /r/ a férfi dominancia, agresszió, az erő jele, erotikus szövegekben gyakoribb az előfordulása a spontán beszédben várhatónál, ugyanakkor éppúgy jelölhet haragot, támadó indulatokat a közlés tartalmától függően. Az /l/ lágyabb hangzásával a gyöngéd szerelem érzését idézi, de a lemondás, az elmúlás, az önfeladás, az anyai ölbé való regresszió óceáni érzésének szimbóluma is.

Hétköznapi beszédben általában törekszünk az egyértelmű, világos fogalmazásra, és a szöveg hangalakja is inkább független a tartalom hangulatától. Bizonyos helyzetekben azonban, például a művészetben, irodalomban, humorban vagy flörtöléskor, az ember ki tud lépni a konkrét gondolkodás kötött kereteiből, jóllehet ennek rugalmassága egyénfüggő teljesítmény. Hollós *Egy versmondó betegéről* írt (1914), a *Nyugatban* megjelent tanulmányában a regressziót nem csak patológiás jelenségnek tekinti, de a nyelvi kreativitás bázisának is (Takács, 2008). Regresszív állapotban a realitás észlelése és kezelése talán kevésbé hatékony, de a világhoz való viszony spontánná, újszerűvé válik és ez az alterált működésmód új energiákat képes mozgósítani. Fónagy szintén a költői nyelvet jellemző „regresszív tendenciákról” beszél, a forráshoz való visszatérés miatt az „ősnyelv” metaforát használja. Vissza a „genézishez”, a régmúltra jellemző „mágikus nyelvszemlélethez”, amikor a tárgyat jelölő szó, még a tárgy, és a cselekvés volt. A metafora is ebbe, a kézzel megfogható valóságba, a tárgy és cselekvés világába vezet (Fónagy, 1989b, 249.).

Az a bizonyos „ugrás” a testből a lélekbe, amely során egy emberi cselekvés esztétikai kérdéssé válhat, úgy tűnik a tudatos-tudattalan szféra ütközésének,

integrációjának, kiegyensúlyozott együttműködésének az eredménye. A megélt teljesség hozzákapcsolása a konkrét élményhez, az analógiák megértése, mint az analízisben „az asszociációk önmagán túlmutató jelentésének megélése”, a belátáson keresztül pozitív, építő tapasztalatot jelentenek, energiát szabadítanak fel. A tudattalan ősi, titokzatos világának, metaforáknak, analógiáknak alapját pedig, úgy a faj-, mind az egyedfejlődés korai globális élményszerveződésének mintázata adja, amely a fejlődés során később is a „humán szubjektivitás alapvető eleme” marad, az érzelmi értékelésnek az alapja és az intuíciók forrása (Kulcsár, 1985, 91-132).

IRODALOM

- ALBERTS, J.C. (1986): The role of couples' communications in relational development: a content analysis of courtship talk in Harlequin romance novels. *Communication Quarterly*, 34, 127-142.
- BARTÓK BÉLA (1924): *A magyar népdal*. Rózsavölgyi és Társa, Budapest.
- EHMANN BEA (2002): *A szöveg mélyén, a pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest.
- FERENCZI SÁNDOR (1919/1982): A hisztériás materializáció jelenségei (Kísérlet a hisztériás konverzió és szimbolika magyarázására) In: *Lelki problémák a pszichanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiból*. (Szerk. Linczéni Adorján) Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 226-247.
- FÓNAGY IVÁN (2002): Beszámoló Hollós István „Der Aufstieg von der Triebsprache zur menschlichen Sprache” című kéziratáról. *Thalassa*, (13), 1-2: 74-75.
- FÓNAGY IVÁN (1989a): Gondolkodási formák. Kései köszönet Hermann Imrének és Hollós Istvánnak. In: *Emlékezés Hermann Imre születésének 100. évfordulóján*. MPT kiadványa, Budapest, 25-36.
- FÓNAGY IVÁN (1989b): *A költői nyelv hangtanából*. (2. jav. kiad.), Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÓNAGY IVÁN (2001): *Languages Within Language. An evolutive approach* (Foundations of Semiotics 13). John Benjamins, Amsterdam.
- FREUD SIGMUND (1915): *Pszichoanalízis, Öt előadás*. Nap Nyomda Rt, Budapest.
- GÓSY MÁRIA (2004): *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HOLLÓS ISTVÁN (1929): Nemzeti génusz és pszichoanalízis. *Nyugat*, 3. Eszmecsere. URL: <http://www.epa.oszk.hu/00000/00022/00460/14327.htm>
- HOLLÓS ISTVÁN (2002): Felemelkedés az ösztönnelvtől az emberi beszédhez. *Thalassa* (13) 1-2. 77-117.
- KERÉNYI GYÖRGY (1961): *Népies dalok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- KODÁLY ZOLTÁN (1952): *A magyar népzene*. Zeneműkiadó, Budapest.
- KULCSÁR ZSUZSA (2006): *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- MARÓTHY JÁNOS (1960): *Az európai népdal születése*, Akadémia Kiadó, Budapest.
- PALLAS NAGY LEXIKONA (1998): hipertextes CD-ROM. Arcanum Adatbázis Kft. és az Avignonet Kft kiadása.
- PÁLÓCZI HORVÁTH LAJOS (1943): *Népünk dalai*, Turul Szövetség Könyv-Lapterjesztő Kft, Budapest.
- TAKÁCS MÓNICA (2002): Előszó Hollós István nyelvelméleti kéziratához – A beszéd hídja, a folyam medre. *Thalassa*, (13), 1–2: 66–73.
- TAKÁCS MÓNICA (2008): Ösztönkésztetés és ikonicitás. In: Erős Ferenc – Lénárd Kata – Bókay Antal (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásairól*. Thalassa Kiadó, Budapest, 261–278.
- WEBSTER, RICHARD (2002): *Miben tévedett Freud?* Európa Kiadó, Budapest.

ARCHÍVUM

FERENCZI SÁNDOR***A szuggesztió és a hipnózis pszichoanalízise***
(The psycho-analysis of suggestion and hypnosis)

(1912)*

Az én elképzelésem a szuggesztióban és hipnózisban szerepet játszó pszichés folyamatokról részben több éves orvosi gyakorlatom során szerzett személyes tapasztalaton, ám leginkább az új pszichológiai és pszichoterápiás vizsgálati módszer és gyógymód, a pszichoanalízis tényein alapul, amit, ahogy az köztudomású, S. Freud professzornak köszönhetünk.¹

A pszichoanalízist eredetileg hipnotizált neurotikus pácienseken alkalmazták. Miután a szokásos módszerekkel alvást idéztek elő, a hipnotikus hipermnéziát – az emlékezet erejének ezen állapotra jellemző megnövekedését – használták fel arra, hogy felélesszék azokat az aktív, ám tudattalan

* Ferenczi Sándornak magyarul – most először – közreadott írása eredetileg csak 1912-ben, Londonban jelent meg a *Transaction of the Psycho-Medical Society* kiadványában (Vol. III. Part IV pp. 3-11.), A. Newbold fordításában. Az írás feltehetően Ferenczinak az 1911. február 12-én a budapesti Orvosi Körben tartott előadásának egy népszerűsítő változata, amely a *Gyógyászatban* 1910-ben „A hipnózis és szuggesztió psycho-analyse” címmel megjelent írására épült, és amelyet a *Zentralblatt*nak szánt (lásd Freud-Ferenczi levelezés I/1. kötet 375-376). Németül azonban nem jelent meg. Az angol változattal kapcsolatban Ferenczi 1912. ápr. 25-én Freudhoz írt levelében így ír: „A Society for Psychical Research felkért, írjak cikket a *Proceedings* számára. »A hipnózis és a szuggesztió új felfogása« című írást adom nekik.” Azonban a Society for Psychical Research visszautasítja a „hipnózis-tanulmányt”, amit ezután Ferenczi átenged a »Psycho-Medical Society«-nak (lásd Ferenczi Freudhoz, 1912. okt. 28., *Levelezés* I/2. kötet, 84.; 143.; 146.). Az angol változat megjelenéséről Ferenczi az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*-ben (1913 [1], S. 94.) számol be, egy mindössze négy soros autoreferátumban.

Az írás – ahogy ezt korábban véltük – nem azonos a „Szuggesztió és pszichoanalízis” c. írással. A Bálint Mihály szerkesztette, legutóbb a *Schriften zur Psychoanalyse* II. kötetében megjelent Ferenczi-bibliográfiai összeállítás, és a *Thalassa* egy korábbi számában megjelent, utóbb említett írás jegyzetében (*Thalassa*, 2006, 2-3: 187. oldal), e két írás azonosságára vonatkozó adat téves.

A jelen közlésben a jegyzetek a tanulmány végére kerültek, a szerkesztői és fordítói kiegészítések szögletes zárójelben vannak feltüntetve. (A szerk.)

emlékeket², amelyek a hisztériás tünetek gyökerei, és az így szerzett tudást ezen állapotok gyógyításában alkalmazzák.

Dr. Freudnak később sikerült egy módszert, a „szabad asszociáció” módszerét kifejleszteni, amely lehetővé tette, hogy pszichoanalízist végezzen éber állapotban is, függetlenül a hipnózistól. Ám be kell látni, hogy a pszichoanalízis sokat köszönhet a hipnózisnak, nemcsak azért mert a kezdeteket jelentette, hanem mert alapvető elméletek, mint például a tudattalan lelkiállapotok elmélete, eredtek belőle.

A két tudományág közötti kapcsolat nem bizonyult hosszú életűnek, és a pszichoanalízis hamarosan készen állt arra, hogy visszafizesse tartozását a hipnotikus kísérletezésnek, mégpedig azáltal, hogy a tudattalan tartalmáról és lelki mechanizmusairól szerzett ismereteit a szuggesztív és hipnotikus lelki folyamatok magyarázatára alkalmazza. Az első lépést ebben az irányba maga Freud tette meg, egy rövid megjegyzéssel a „*Három értekezés a szexualitás elméletéről*” című munkájában (18. megjegyzés, 54. o.).³ Ebben azt a véleményét fejezte ki, hogy „a hipnózis lényege a libidónak a hipnotizáló személyhez való tudattalan rögzítődésében keresendő (melyet a nemi ösztön mazochisztikus összetevője hoz létre).⁴

Az ebben a témában végzett későbbi kutatásokban teljes egészében igazolni tudtam Freud ezen elképzelését, és számos tekintetben ki is tudtam egészíteni.⁵ Céлом, hogy ebben a cikkben felvázoljam e kutatás legfőbb eredményeit.

A hipnózis tudományos magyarázatára irányuló korábbi próbálkozások helytelenek voltak. Charcot elmélete, miszerint a hipnotikus kísérletekben alkalmazott szenzoros ingerlés (a fejbőr dörzsölése, fénylő tárgyak optikai fixációja, monoton akusztikus hatások) „reflektorikus” hipnózist hoz létre, valójában nem magyarázat. Csupán a tények leírása és a „reflex” szó fiziológiai felfogása, amely semmilyen módon nem igazolt. A „reflex” hasonló módon jól alkalmazható a legbonyolultabb pszichés jelenségek magyarázatára is. Haladást jelentett azonban Liébeault és Bernheim álláspontja, miszerint minden hipnózis szuggesztíó következtében áll elő, mégpedig az alvás képzetének szuggesztíójával. Janet is azon a véleményen van, hogy a szuggesztíó disszociációhoz vezet a „médiüm” elméjében, amellyel a szuggeráló hatalmat szerez a médiüm személyiségének egy, az énről lehasadt része felett.

Ezen elméletalkotók mindegyike abba a hibába esik, hogy egy ismeretlen jelenséget (hipnózis) egy másik ismeretlen jelenséggel (szuggesztíó) próbál magyarázni. Mindegyik igen helytelen magyarázatot ad a „disszociáció” okára, és míg túlbecsülik a szuggeráló hatását, túl kevésbé veszik figyelembe a hipnotizált „médiümök” igen változatos személyiségét.

A pszichoanalitikus vizsgálódások határozottan igazolják, hogy a hipnotizőr erőfeszítései nem szükségszerűen hozzák létre a „disszociáció állapotát” a médiümben. Bizonyos értelemben minden egyén elméje állandóan „diszszociált”,

mivel a tudatos lelki folyamatok egyidőben zajlanak a tudattalanokkal. Ezért könnyen feltételezhető, hogy egy sajátos disszociáció, azaz a médium bizonyos tudattalan törekvéseinek állandó jelenléte szükséges feltétele a szuggesztív (és hipnotikus) folyamatok létrejöttének. Más szóval a munka legnagyobb részét nem a hipnotizőr vagy a szuggeráló végzi el, hanem az egyén maga, akit ez idáig tévesen tekintettek a „szuggesztív” módszerek tárgyának. Eszerint a „médium” tudattalan mentális ereje valóban aktív, míg a korábban mindenhatónak vélt hipnotizőrnek most meg kell elégednie a médium által használt tárgy szerepével, mely tudattalanjának egyéni és időleges hajlamai szerint alakul.

A pszichoanalízisnek valóban sikerült megmutatnia, hogy érzések és elképzelések komplexusai léteznek a tudattalanban, amelyek magyarázzák egyes emberek hipnózisra vagy szuggesztióra való fogékonyságát.

Freud és követői vizsgálódásai igazolták, hogy azon lelki törekvések, melyek hasznavehetetlennek vagy ártalmasnak bizonyultak az egyéni fejlődés szempontjából eltűnhetnek a tudatosságból, ám nem vesznek el. Csupán távol vannak tartva a tudatos mentális aktivitástól és annak lehetőségétől, hogy vélekedésekben és cselekedetekben nyilvánuljanak meg: ahogyan Freud mondja, ki vannak szorítva a tudatból. De még a normális személyekben is újra megjelenhetnek bizonyos feltételek között, például akkor, ha a figyelem elterelődik (a véletlen vagy „tünet-cselekvések” által), a szenvedélyes izgatottság körülményei között, az álmokban, amelyekben a morális cenzúra kevésbé működik, a szellemes megjegyzésekben és a „szabad asszociációban”, amelyben a szándékos gondolkodás készakarva akadályozott. A fejlődés során legerősebben elfojtott gyermeki impulzusok a következők: a naiv infantilis elbizakodottság, a gyermeki kegyetlenség, és minden lehetséges dolog, akár a „legpiszkosabbak” megszigorításában és megízlelésében lelt feltűnő élvezet. A gyermek e rossz szokások felett különböző módokon győzedelmeskedhet. Reakció képzeteket (mint például a szégyen, undor, erkölcsi helytelenítés) fejleszthet ki velük szemben, amelyek féken tartják e hasznavehetetlen törekvéseket, vagy egyszerűen a tudattalanba szorítja őket, ahol változatlanul fennmaradnak, és ahonnan alkalmanként felszínre bukkanhatnak mint beteges vágyak. Rendszerint a gyermek mindkét úton megpróbál megnyugvást találni.

Érdemes megjegyezni, hogy a gyermek normális lelki fejlődésben van egy szakasz, amelyet nem jellemez makacsság, engedetlenség, önfejűség és önállóság, hanem a nyomasztó vágy a vakhitre, a kritika nélküli engedelmeskedésre és a magasabb hatalomnak való alávetettségre. A hatalom, amelynek a gyermek először hódol be oly nagy hevességgel mindig a szülei hatalma (vagy azon személyeké, akiknek hatalma van felette), ezen odaadás mozgatórugója pedig erős vágya, hogy elnyerje szeretetüket. A gyermek önként és vakon engedelmeskedik anyjának, mivel tudja, hogy meg lesz jutalmazva, de ugyancsak öröm számára, hogy engedelmeskedjen tekintélyt parancsoló apjának, és így elkerülje a

büntetést. (Gyönyörködteti az ilyen tekintélyes és szigorú apának való alávetettség, azt remélve, hogy egy nap örökölni fogja a hatalmát.)

Ha ez a gyermeki alávetettség a fent említett gátolt és láthatatlan vágyak egyikével keveredik, és azzal fenyeget, hogy olyan magatartásokhoz vezet, amelyeket a szülők helytelenítenének, akkor az alávetettség iránti vágy részben szublimálódik, részben elfojtódik vagy lappangó lesz. A gyermek spirituális formába önti azt, mennyei lényvé (mint vallás), magasabb hatalommá (mint hűség), papokká, tanárokká, nemzeti hőökké, kitűnő tudósokká változtatja, akiket lelkesen imád a fiatalság, és akiknek hajlamos vakon engedelmeskedni. A felnőttek politikai fanatizmusának nagy része ugyanebből a forrásból ered, és eredetileg valamely pártvezető istenítésére vezethető vissza.

Az engedelmességre való hajlam nem csupán ily módon meghatározott. Egy része gyermeki szinten marad, és gyakran szolgál magyarázatul arra, ha a józan ész háttérbe szorítják az érzelmek. A nyájasság, amely némiképpen emlékeztet a csecsemőkorban kapott gyengéd ápolásra, túlságosan befolyásolhatóvá és engedelkennyé tehet minket. Másfelől egy fontos és tekintélyt keltő egyén elbátortalaníthat minket, elveheti ellenállásunkat és függetlenségünket, arra kényszeríthet minket, hogy úgy viselkedjünk, ahogy ő akarja, és ránkeröltheti nézeteit.

Sokan tudattalanul bátortalan gyermekekre emlékeztetnek, akiknek a kedvesség bátorságot kölcsönöz, akiket a hatalom megijeszt, és hajlamosak arra, hogy engedelmeskedjenek az e tulajdonságokkal bíró embertársaiknak, mégpedig ugyanazzal a szolgálatkészséggel, amellyel korábban a szüleik felé mutattak. Ez a szolgálatkészség nem *tudatos* és a *kényszer* álcája mögé bújhat.

A *szuggerálhatóság* tehát valójában tudattalan vágy, amely a vakhitben és a kritika nélküli engedelmisségben gyökerezik, amelyet a szeretet bátorít, a tekintélyt parancsoló megjelenés pedig elbátortalanít, olyan vélekedésekkel és cselekedetekkel kísérve, amelyekre könnyedén hat mindkettő: röviden tehát az infantilizmus töredéke. Hozzá kell tennünk, hogy a felnőttekben – mint a gyermekben – az engedelmisség mozgatórugója a szeretet iránti vágy; a szuggerálhatóság mögött más szóval a pszichoanalízis mindig a szuggeráló személy iránti libidonózus impulzív érzéseket azonosítja.

A definíció és a szuggerálhatóság genealógiája után könnyen észrevehető, hogy a *hipnózis* a mesterségesen felfokozott szuggerálhatóság egy formája.⁶ Tapasztalt hipnotizőrök egyhangúan állítják, hogy számos külső és belső sajátosság feltétlenül szükséges e szakmához. (Tulajdonképpen csak külsők, mivel a „belső” is csak külső látható jelekben, a viselkedésben és a beszédben fejeződik ki.)

Nagyon megkönnyíti a hipnózist a hipnotizőr imponáló megjelenése. A hosszú fekete szakáll, a hatalmas termet, a sűrű szemöldök, az átható pillantás és a szigorú, de bizalomgerjesztő arckifejezés mind olyan sajátosságok, amelyek

jelentős mértékben segítik a hipnotizőr munkáját. Általánosan elismert, hogy a hipnózis sikerét elősegíti a hipnotizőr magabiztos fellépése, régebbi sikereinek híre, és a nagy tisztelet, amely őt, mint hírneves tudóst körülveszi. A hipnotizőr magasabb társadalmi helyzete ugyancsak segíti a hipnotikus állapot létrejöttét.⁷

Hipnotizálásnál határozottsággal és oly biztosan kell parancsolni tudni, hogy a médiumnak eszébe se juthasson valamiféle ellentmondás. A hipnózis ezen fajtájának végllete az, amikor rákiáltással megijesztéssel idézik elő a „megriasztási hipnózist”, amelynek létrehozásánál a hang szigorúsága mellett az eltorzult arckifejezés s az ökölbe szorított kezek is segédeszközök lehetnek. Ennek a megriasztásnak az arra diszponált egyén rögtöni ijedtségi bénulása, katalepsziaja lehet a következménye.

Van azonban az elaltatásnak egy egészen más módja is, amelynek kellékei: félsötét szoba, teljes csend, barátságos, gyengéd rábeszélés monoton, könnyedén melodikus szavakkal; ugyancsak segítség lehet a páciens hajának, homlokának és kezeinek gyengéd simogatása.

Általánosságban elmondhatjuk tehát, hogy kétféle út áll rendelkezésünkre a hipnózis létrehozására, vagyis hogy olyan állapotba hozzuk a páciensst, amelyben vakon hisz és engedelmesedik: a félelem és a szeretet. Ami azt illeti a tudomány előtti idők hivatásos hipnotizőrei hogy könnyen kezelhetővé tegyék pácienseiket a félelem és a szeretet ugyanazon összefüggéseinek vették hasznát, amelyek mindig is léteztek a szülő és a gyermek között. Az imponáló külsejű hipnotizőr, aki megijesztéssel, megrohanással hipnotizál, bizonyára nagyon hasonlít a képhez, amely a gyermek lelkébe a szigorú, mindenható apáról bevésődött, kinek hinni, kinek engedelmeskedni, példáját követni a leghőbb vágya minden gyermeknek. És az enyhén simogató kéz, a kellemes, monoton, álomba ringató szavak vajon nem megismétlődései-e ezek azoknak a jelenségeknek, amelyek a gyermek és gyengéd, altató dalokat dúdoló vagy mesélgető anyja között oly sokszor lejátszódtak?

Meg tudjuk különböztetni tehát az *apai* és az *anyai* hipnózist és be tudjuk bizonyítani, hogy a hipnotikus állapot különösen alkalmas arra, hogy felidézze a gyermekkori fantáziáit és felébressze a lappangó emlékeket, melyek a gyermekkori engedelmesség időszakához fűződnek. A látszólag külső ingerlés útján ható elaltatási eszközök (fénylő tárgynak a páciens szeme elé, ketyegő órának a fülhöz tartása) éppen azok, amelyekkel annakidején először sikerült a pólyás gyermek figyelmét lekötni. Következésképpen e külső ingerek is fölötte alkalmasak arra, hogy gyermekkori emlékeket és érzelmeket idézzenek fel.⁸

Véleményünk szerint a hipnotizálás a belső helyreállítása azon feltételeknek, amelyek között a vak hit és engedelmeskedés vágya – a szülő iránt érzett infantilis szeretet és félelem maradványa – áthelyeződik a hipnotizőr személyére és manifesztté válik. Noha e vágy általában mindenkinben jelen van, többnyire tudattalan vagy lappangó.

A hipnózis e természetről vallott nézeteimet azon páciensek pszichoanalitikus tanulmányozásának köszönhetem, akiket korábban hipnózissal kezeltem. Korábban rendszeresen hipnotizáltam egy személyt hisztériás fóbia miatt, és átmenetileg meggyógyítottam. Később visszaesett, és pszichoanalízisnek vetettem alá, amely során kiderült, hogy a hipnotikus kezelés alatt heves szerelembe esett orvosával. Úgy képzelte, hogy kedves szavai (anyai hipnózis) visszahozták neki az imádott anyát.

Számos korábban hipnotizált páciensemnél az utólagos analízis egyértelműen igazolta, hogy szuggerálhatóságuk és arra való hajlandóságuk, hogy hangom minden szigorú rezdülésére (apai hipnózis) vakon engedelmessé válnak, azon tudattalan benyomások származékai voltak, amelyek a szigorú, ám szeretett apától származtak.

Azon személyek esetében azonban, akik „rossz médiumnak” bizonyultak, lehetséges volt analitikusan bizonyítani, hogy még gyermekként önfejték és dacosak voltak szüleikkel szemben, vagy más körülmények megakadályozták a látens mazochisztikus fixáció (szuggerálhatóság) létrejöttét.⁹

A szuggerálható emberek azon figyelemreméltó sajátossága, hogy bizonyos procedúrák elvégzése után aludni mennek anélkül, hogy bárki így parancsolta volna, a gyermekkorukban felettük hatalommal bírók lefekvés idején adott parancsiból származik (legalábbis részben). A szülők parancsa, hogy „menj az ágyba” vagy „menj aludni”, akár kedvesen, akár szigorúan hangzott el, szuggesztíven hatott, és mintegy „poszt-hipnotikus” hatást gyakorolt a gyermekekre. A felnőtt mielőtt aludni megy, még mindig ismétli a gyermekkorban kapott utasítást, ám (Liébeault szerint) auto-szuggesztív formájában. Így annak kijelentése, hogy „Most aludni megyek” létrehozta ezt az állapotot, még akkor is, ha nincs jelen fáradtság és álomosság. A hipnábilis embereknél különösen könnyű működésképp hozni ezt az *auto-szuggesztív* mechanizmust; néha csupán a hipnotizőr szigorú tekintete vagy szelíd utasítása is elegendő lehet.

Véleményünk szerint a hipnotizőr csupán *felszabadítja* a hipnotikus megnyilvánulásokat, míg a szuggesztív – és a hipnotikus jelenség – létrejöttének legfontosabb feltételei auto-szuggesztív mechanizmusokban, vagyis a médium lelki életében keresendők, és pszichoanalitikus szempontból nem tekinthetők másnak, mint az áhítatos szeretet egy formájának.

Az orvos azért különösen alkalmas arra, hogy hipnotikus hatásokat keltsen, mivel gyógyítóként kivételes szerepet játszik a gyermek lelki életében. Az orvos, aki tud mindent, egyike azon fontos egyéneknek, akiben vakon megbíznak; ez eredetileg a szülőkre vezethető vissza. Még intelligens szülők is hajlamosak arra, hogy misztikus erőt tulajdonítsanak az orvosnak; hogy úgy tekintsenek rá, mint a „megmentőjünkre”, és nem mint a természet törvényeinek alávetett szolgálatára. Ezért az orvos rendkívül megnyugtató hatással van páciensére; sikerének titka igen nagymértékben a szuggesztív.

Végül igazat kell adnom Charcot-nak azon kijelentését illetően, hogy a *hipnózis mesterséges hisztéria*. A hisztériás tünetek hátterében a pszichoanalízis mindenhol igazolta azon infantilis és tudattalan szexuális vágyak és az elfojtás azon mechanizmusai létét, amelyeket itt a hipnózis és szuggesztió magyarázata során leírtunk. Továbbá a hipnózisban létrejövő izgatottság és bénulás motoros, szenzoros és lelki jelenségeinek összehasonlítása a hisztéria tüneteivel a kettő természetének hasonlóságára utal. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy oly sok „egészséges” személy hipnotizálható, mivel igazolható, hogy neurotikus zavarok minden mentálisan egészséges embernél léteznek.

A hisztériás automatizmusok számos esetében ki tudtam mutatni az analízis segítségével, hogy a tünetek gyermekkorban kapott parancsoknak feleltek meg. Például egy hisztériás páciens belső hangok kényszerítettek arra, hogy hagyja el az ágyát minden este és alvó állapotban bizonyos tevékenységeket végezzen. Kiderült, hogy ezek a hangok apjának ismételt utasításai voltak, amelyeket húsz évvel azelőtt, gyermekkorában adott neki. Következésképpen apja szuggesztiói egész életén át fennmaradtak auto-szuggesztióként és holdkóros (valamint más hisztériás) jelenségekhez vezettek.

A szuggesztió és a hipnózis természetéről itt közölt elképzeléseket megjelenésük (1909) óta számos kutató megerősítette, többek között a következő tanulmányokban:

Prof. Jones, E. (Toronto), „The Action of Suggestion in Psychotherapy,” *The Journal of Abnormal Psychology*, Dec., 1910.

Prof. Morichau-Beauchamp, M. (Poitiers), „Le rapport affectif dans la cure the psychonévroses,” *Gazette des Hopitaux*, 1911. No. 129.

Prof. Claparède, E. (Geneva), „Interprétation psychologique de l’hypnose,” *Journal für Psychologie und Neurologie*, 1911. (Az Orvosi Pszichológia Nemzetközi Társaságának kongresszusán elhangzott beszámoló.)

Gyimesi Júlia fordítása

JEGYZETEK

¹ A pszichológia ezen ágának kiindulópontja (a bécsi) Dr. Breuer egy hisztériás páciensén tett megfigyelése volt. Valódi tudományos alapja és kidolgozása azonban a Bécsi Egyetem professzorának, Dr. Freudnak köszönhető. Követői, akik megalapították a „Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet”, évről-évre gyarapodnak. A pszichoanalízis eredményei megtalálhatók Freud eredeti munkáiban (Bécsben F. Deuticke, Berlinben S. Karger jelentette meg azokat), valamint a következő tudományos folyóira-

tokban: 1. *Schriften zur angewanten Seelenkunde* (Deuticke, Bécs); 2. *Jahrbuch für psycho-analytische und psychopathologische Forschungen* (Deuticke, Bécs); 3. *Zentralblatt für Psycho-analyse* (Bergmann, Wiesbaden); 4. „*Imago*” *Zeitschrift für die Anwendung der Psycho-analyse auf die Geisteswissenschaften* (H. Heller, Bécs); 5. *Diskussionen der Wiener Psycho-analytischen Vereinigung* (Bergmann, Wiesbaden). Freud analitikus tanulmányainak egy sorozata angolul is megjelent (S. Freud: *Selected Papers on Hysteria and other Neuroses*. Fordította: A. A. Brill, New York. Freud Álomfejtésének angol fordítása hamarosan megjelenik.

² Lásd Freud Professzor cikkét „A Note on the Unconscious in Psycho-Analysis” in: *Proceedings of the Society for Psychological Research*, LXVI. rész. [Magyarul: „Megjegyzések a nem-tudatos fogalmáról a pszichoanalízisben”]

³ [Sigmund, Freud (1995): Három értekezés a szexualitás elméletéről. In: Erős Ferenc (szerk.): *Sigmund Freud művei IV. A szexuális élet pszichológiája*. Budapest, Cserépfalvi Kiadó (A ford.).]

⁴ A mazochizmus (mely a regényíró von Sacher-Masoch által bemutatott karaktertípusokról kapta nevét) egy szexuális rendellenesség, amelyben a kielégülés nem a normális módon, hanem mentális és fizikai fájdalmak, valamint az alárendeltség érzései által történik. Csírája normál szexuális élet összetevői között is megtalálható.

⁵ S. Ferenczi, „Introjektion und Übertragung” [Introjekció és magábavetítés] (II. „Die Rolle der Übertragung bei der Hypnose und bei der Suggestion” [Az áttétel és a hipnózis szerepe a szugesztióban] *Jahrbuch f. psycho-analyt. und psycho-path. Forschungen*, [1909] 1. évfolyam 435. oldal. [Magyarul: „A hipnózis és suggestió psychoanalysis” címmel *Gyógyászat*, 50, (1910. november 6.), 45: 756-757. és (november 13.) 46: 775-781.; Ugyanez az írás később, 1912-ben „A hipnotikus hatások lelki elemzése” címmel jelent meg Ferenczi *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* című második gyűjteményes kötetében. Ugyanebben a kötetben jelent meg a „Szuggestió és pszichoanalízis” című írása is. (A szerk.)]

⁶ [A továbbiakban Ferenczi „A hipnotikus hatások lelki elemzése” című tanulmányának egy részletét közli, a szóhasználat és a mondat szerkezet azonban időnként eltér az eredetitől. Mivel azonban a szövegrész általánosságban megfelel „A hipnotikus hatások lelki elemzésé”-ben közölteknek, a fordítást, ahol lehetséges volt, ahhoz igazítottam (A ford.).]

⁷ Katonakoromban tanúja voltam, amint egy közkatona tisztjének parancsára egy pillanat alatt elaludt. Olyan volt, mint a villám. Első hipnotizálási kísérleteim, melyeket mint diák, apám könyvesboltjában alkalmazott inasokon végeztem, kivétel nélkül sikerültek; későbbi eredményeimről már korántsem mondhatom ugyanezt; igaz, hogy ekkor már hiányzott belőlem az az abszolút önbizalom, amelyet csak a tudatlanság kölcsönözhetett nekem.

⁸ [A továbbiakban a szerző már nem „A hipnotikus hatások lelki elemzése”-t idézi, noha mondanivalója nagyrészt megegyezik az abban foglaltakkal (A ford.).]

⁹ Ezen esetek részleteit a cikk elején idézett munkámban találják meg az érdeklődők.

FERENCZI SÁNDOR

Georg Groddeck: A lélekkereső – Pszichoanalitikus regény

(Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman)

(1921)*

Groddeck neve sokak számára ismerősen csenghet a német irodalomból mint temperamentumos orvos, aki tudományos gőgjével oly sok tudósból váltott ki idegenkedést, és aki – éppúgy, mint a vele alapvetően hasonló gondolkodású Schweninger – az embereket és a dolgokat, a betegségeket és a gyógyulási folyamatokat saját szemével látta, saját szavaival írta le, és nem hagyta, hogy a konvencionális terminológia Prokrusztész-ágyába kényszerítsék. Bár néhány tanulmánya a pszichoanalízis bizonyos téziseihez hasonlóan tűnik, a szerző kezdetben mégis a freudi iskola ellen fordult, mint ahogy tulajdonképpen minden iskola ellen. Végül azonban a fanatikus igazságvágy erősebbnek bizonyult a mindenfajta iskolás tudományosságot elutasító viszolygásnál: beismerte, hogy hibázott, amikor a pszichoanalízis

* Ferenczi Sándor jelen írása Georg Groddeck könyvéről eredetileg 1921-ben, német nyelven „Georg Groddeck: *Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman*” címmel jelent meg (*Imago*, 1921, 7, 356-359). A fordítás alapjául szolgáló kiadás in: Sándor Ferenczi: *Schriften zur Psychoanalyse*. Bd. II. Hg. Michael Balint. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 1970, S. 94-98. A dőltbetűs kiemelések a szerzőtől származnak, a magyarázó kiegészítések szögletes zárójelben. (A ford.)

Georg Groddeck 1919-ben írta regényét, amelynek címe eredetileg így szól: *Der Wanzentöter oder die entschleierte Seele Thomas Weltleins* [A poloskairtó, avagy Thomas Weltlein leleplezett lelke]. A *lélekkereső* (Der Seelensucher) cím ötlete Otto Ranktól, az alcímé: „Pszichoanalitikus regény” (Ein psychoanalytischer Roman) Freudtól származott. A kéziratot több kiadó visszautasította, míg végül Freud javaslatára az Internationaler Psychoanalytischer Verlag vállalta megjelentetését 1921-ben. A regény analitikus körökben – így a „titkos bizottságban” is – nagy indulatokat váltott ki. Többen tiltakoztak ellene, mások – így Ferenczi Sándor is – lelkesen üdvözölték Groddeck irodalmi művét. Lásd erről: Jaap C. Bos: Die „Seelensucher” – Diskussion in den Rundbriefen des Geheimen Komitees. *Psyche* 48, 5. 1994. 396-324. (A szerk.)

alapítója ellen támadt, és ami még szokatlanabb, *coram publico* [az egész nyilvánosság előtt] leleplezte saját tudattalanját, amelyben felmutatta azt a tendenciát, amely pusztá irigységből a Freuddal való ellenségeskedésbe hajította. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Groddeck, miután a pszichoanalízishez pártolt, nem egy átlagos Freud-tanítvány megszokott pályáján haladt, hanem ezen belül is egyéni utat választott. Az analitikus kutatás tulajdonképpeni terepe, a pszichés betegségek iránt igen kevésbé érdeklődött, sőt, monizmus által meghatározott füle számára az olyan szavak, mint ›lélek‹, vagy ›lelki‹, hamisan csengtek. Következtesen azt gondolta, hogy ha a monizmus gondolata helyes, és a pszichoanalízis tanításai igazak, akkor az utóbbiaknak a szervi működés területén is helytállónak kell lenniük. Így tehát pimasz bátorsággal fordította az analízis fegyvereit a szervi betegségek ellen, és hamarosan olyan betegségtörténetekről számolt be, amelyek figyelemre méltó módon bizonyították feltételezéseit. Sok esetben súlyos testi megbetegedést olyan tudattalan *szándékok* teljesítéseként ismert fel, amelyek szerinte kiemelkedő szerepet játszanak a szenvedések előidézésében. Úgy gondolja, a baktériumok mindig és mindenütt jelen vannak, és az ember tudattalan akarától függ, mikor és hogyan szolgáltatja ki magát nekik. A daganatok, vérzések, gyulladások, és így tovább, szintén ilyen ›szándékok‹ hatására nagyobb eséllyel alakulnak ki, vagy maga a szándék akár elő is idézheti ezeket. Így Groddeck végül, mint *conditio sine qua non* [elengedhetetlen körülmény], minden betegséghez hozzárendelte ezeket a tendenciákat. A látens megbetegítő szándékok központi motívuma szerinte csaknem minden esetben a szexuális ösztön. A szervezet könnyen és szívesen megbetegszik, ha ezáltal ki tud elégíteni egy szexuális vágyat, vagy el tudja kerülni annak nem kívánt teljesülését. És éppúgy, ahogy a pszichoanalízis a rejtett indulatok tudatosításával, és az elfojtott tendenciákkal szemben tanúsított ellenállás legyőzésével a lelki betegségeket gyógyítja, úgy kívánja Groddeck a módszeres analitikus kúrák segítségével előnyösen befolyásolni a súlyos testi betegségek lefolyását.

Nincs tudomásom arról, hogy más orvosok is megvizsgálták és alátámasztották volna ezt a figyelemreméltó gyógyhatást, így egyelőre nem tudjuk biztosan, hogy valóban egy zseniális új gyógymódról van-e szó, vagy egy egyedülálló, kivételes orvosi személyiség szuggesztív erejéről. Semmiképp sem szabad azonban kétségbe vonnunk a szerző bizonyítási eljárásainak következetességét, és alapgondolatának komolyságát.

Nos a kutató mindezen kívül még egy újabb meglepetéssel is szolgál számunkra, mégpedig nem csekélyebbel, mint hogy legújabb művében regényíróként mutatkozik be. Nem hiszem azonban, hogy elsősorban irodalmi hírnévre kívánt volna szert tenni ezáltal; sokkal inkább arról van szó, hogy a regényben találta meg a legmegfelelőbb kifejezési formát a betegség-

ről és életről, emberekről és intézményeiről alkotott ismereteiből levont legújabb következtetései számára. Valószínűleg igen kevésbé bízik kortársainak új és szokatlan iránti fogékonyságában, ezért fontosnak tartja, hogy gondolatainak különösségét a komikum és a szórakoztató elbeszélés segítségével lágyítsa, s így az olvasót úgymond egy élvezeti prémiummal megvesztegesse. Én magam nem vagyok irodalmár, így nem kívánom megítélni a regény esztétikai értékét, de azt gondolom, hogy nem lehet rossz egy olyan könyv, amely az elejétől a végéig lebilincseli olvasóját, súlyos biológiai és pszichológiai problémákat tréfás, szórakoztató formában ábrázol, és durván cinikus, groteszk, és mélyen tragikus jeleneteket, amelyek a maguk pusztá válójában visszataszítóan hatnának, humoros köntösbe öltöztetve képes az olvasó elé tárni.

Mindennek megvalósítására szolgál az a szellemes eszköz, hogy hőstét, Müller-Weltlein-t, a *lélekkeresőt*, egy zseniális bolondként ábrázolja, akiről az olvasó sosem tudhatja biztosan, hogy mikor adja zsenialitásának, és mikor bolondságának bizonyítékát. Ily módon Groddeck-Weltlein a szívéből szólhat, amit sem egy tudományos, sem pedig egy szigorú értelemben vett fantasztikus könyvben nem tehetett volna meg anélkül, hogy az egész világot kihívna maga ellen. A felháborodott polgárság azonnal kényszerzubbonyért kiáltott volna, de mivel a gúnyos szerző ezt már előre magára vette, a morál védelmezőinek nincs más választásuk, mint jó képet vágni, és együtt nevetni vele. De néhány gondolkodó, orvos és természetfilozófus még így is fel fogja ismerni egy a hagyományos misztika és dogmatika minden bilincsetől megszabadított világnézet alapjait, és elmés útbaigazítást is kaphat az emberek és intézmények megítéléséhez. A könyv kiemelkedő értéke azonban leginkább abban rejlik, hogy – ahogy egykor Swift, Rabelais és Balzac – lerántja a leplet korunk ájtatos és képmutató szelleméről, és felfedi a mögötte rejlő kegyetlenséget és kéjszóvárságot, miközben egyébként felismeri ezek szükségyszerű jellegét is.

A regény tartalmát kivonatossan aligha lehet ismertetni. Hőse egy időszűdő agglegény, akinek rendszerezett, szemlélődő olvasmányokkal töltött magányát hirtelen megzavarja megözvegyült nővérének, és annak eladósorban lévő leányának felbukkanása. Pontosan sosem tudjuk meg, mi is történt tulajdonképpen hősrünk és a leány között, s ezt még a homályos utalásokból is alig találhatjuk ki. A ház ágyaiba férges – poloskák – fészkelik be magukat, melyek kiirtásában a háziúr lelkesen segítkezik. A vérszomjas élősködők elleni vadászatban hősrünk »megőrül«, ami annyit tesz, hogy megszabadítja magát az örökség, hagyomány és nevelés minden bilincsetől, amelyek az embert gúzsba kötik. Olyan lesz, mintha »kicszerélték« volna, sőt, még a nevét is megváltoztatja, és csavargóvá válik. Egyúttal azonban a pénz, és régi kapcsolatai bejárást biztosítanak számára a magasabb, sőt

a legmagasabb társadalmi körökbe is. És ahova csak megy, a bolondok szabadságát kihasználva az emberek fejéhez vágja az igazságot, amellyel ezáltal az olvasó is szembesül, és amelyet még Groddeck is csak bohócsipkával a fején merészkedik kimondani. Találkozunk hőszünkkel, Müller-Weltleinnal a rendőrségi fogdán, egy kispolgári kugli-klubban, egy kórházi kórteremben, képgalériában, állatkertben, egy negyedosztályú vasúti fülkében, népgyűlésen, a feministák kongresszusán, ravasz prostituáltak, csalók, zsarolók között, sőt még a porosz királyi herceg ivászatán is. S ő mindenhol úgy beszél és viselkedik, mint egy igazi »enfant terrible« [szörnyű gyermek], aki mindent észrevesz és tapintatlanul kimond, és szándékosan, nyíltan felvállalja a felnőttek alapjaiban kikerülhetetlenül gyermeki természetét, fricskát hajítva ezzel minden hencegő és nagyzó alakoskodónak. Weltlein örülségének vezérmotívuma – és egyúttal sztereotípiája – nyilvánvalóan egy burkolt, traumatikusan működő esemény, a poloska emlékképe, amelynek sokszerű szimbolikáját hőszünk nem szűnik ismételni. S egyébként is gyermekien képes örülni minden szimbolikus egyezésnek, amelyet csak felfedez, és amelyek felkutatásának mesterévé válik. A szimbolika, amelyet a pszichoanalízis óvatosan sorol a gondolatokat képző tényezők közé, Weltlein számára mélyen organikus, sőt talán kozmikus szinten gyökerezik, és a szexualitás az a centrum, amely körül az egész szimbólumrendszer mozog. Minden emberi mű csupán a genitáliáknak és a nemi aktusnak, minden vágyódás és törekvés ő- és példaképének képi ábrázolása. A világban nagyszerű egység uralkodik; test és lélek kettőssége tévhit csupán. Az egész test gondolkodik: a bajusz vagy a tyűkszem formájában, vagy még az ürülékben is gondolatok nyilvánulhatnak meg. A lélek a testi, a test pedig a lelki tartalmak által »fertőződik meg«. »Én«-ről tulajdonképpen nem is beszélhetünk, hiszen nem az ember él, hanem Valami »megéli« az embert. A szexuális »megfertőzések« a legerősebbek. Ha valaki nem akarja látni az erotikát, rövidlátóvá válik, aki valamilyen szagot nem akar érezni, náthás lesz, vagy az előnyben részesített erogén zóna megjelenhet az arcformában is, például toka alakulhat ki. A lelkész »pappá fertőződik« a reverenda által, s ugyanígy, nem a nő köti a harisnyát, hanem a kézimunka hálózza a női nemet siralmas kicsinyességbe. A legnagyobb emberi teljesítmény a szülés. A férfi szellemi erőfeszítései csupán nevelés próbálkozások ennek utánzására. A gyermek utáni vágy – nőben és férfiban egyaránt – olyannyira általános, hogy »senki sem hízik el, hacsak nem a gyermek utáni kielégítetlen sóvárgás miatt.« Sőt, a betegség és a sebek nemcsak forrásai a szenvedésnek, hanem »a beteljesülés tápláló ereje« is belőlük sarjad.

Weltlein természetesen a gyerekszobában érzi leginkább otthonosan magát, ahol vidáman játszhat a többi gyerekkel, s együtt élvezhetik még

naiv erotikájukat. A legkajánabbul pedig a tudósokat, és különösen az orvosokat támadja, akiknek korlátozottsága gúnyának kedvenc céltáblája. Iróniája a pszichoanalízist is eléri, bár kétségkívül igen finomított formában, amely pusztán gyengédség ahhoz a kegyetlenséghez képest, amellyel az ›iskolapszichiátert‹ a nevetségesség pellengérére állítja. Végül nem kis bánatunkra értesülünk nevetve szenvedő hősünk szörnyű végzetéről. Egy vasúti katasztrófa áldozata lesz, de cinizmusát még halálában sem tagadja meg: fejét sehol nem találják, ezért személyazonosságát a többi testrészéből kell megállapítani, amelyre – figyelemre méltó módon – csakis unokahúga vállalkozik.

Ez tehát a ›pszichoanalitikus regény‹ tartalmának rendkívül szűk ismeretése. Groddeck-Weltleint is bizonyára »halálra értelmezik, kommentálják, szétszaggatják, becsmérlik és félreértik majd,« ahogy azt Rabelaisról a ›Contes Drolatiques‹-ban olvashatjuk.* De ahogy Gargantua és Pantagruel megőrződött számunkra, úgy egy későbbi kor talán majd Weltlein számára is igazságot szolgáltat.

Dobos Elvira fordítása

* Utalás Honoré de Balzac *Les Contes Drolatiques* című művének *Előljáró beszédére*. Magyarul: Honoré de Balzac: *Pajzán históriák*. Helikon, Budapest, 1957. (A ford.)

Lust Iván

Vágy és hatalom

Válogatott írások

Szerkesztette: Barcy Magdolna

Lélekben Otthon Könyvek

FELDMANN SÁNDOR

Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben (1959)

Részletek

*Bevezető**

Dr. Feldmann S. Sándor (1890–1973) – a „budapesti Stekel”-ként elhíresült ideggyógyász, pszichoanalitikus – kezdetben a hagyományos, ortodox pszichoanalízist tanulta és alkalmazta Ferenczi Sándor tanítványaként. Az első világháború alatt Bécsben folytatott neurológiai tanulmányokat – háborús lelki sérültekkel foglalkozott –, így elég közel került mind Freud, mind későbbi tanára, Wilhelm Stekel táborához. Levelezésekből tudhatjuk, hogy bár kezdetben Ferenczi a legtehetségesebbek egyikének nevezte Feldmannnt, később ő követelte kizárását

az ortodox pszichoanalitikusok közül (Hárs, 2007). Feldmann így került közel Stekelhez, aki nemcsak, hogy több hasonló „tékozló fiú”-nak nyújtott menedéket, de saját, Freudétól eltérő elméletével ugyancsak fontos és praktikus újításokat vezetett be a pszichoanalízis terén.

Nincs könnyű dolgunk, ha a feldmanni elméletek pontos felvázolására törekszünk, több évtized távlatából. Egyrészt a Freuddal és Ferenczivel való összeszólalkozás után is rengeteget utal könyveiben rájuk, és hasonló elismeréssel beszél azon kollégáiról is, akik Stekelhez „álltak át”, mint

* Feldmann Sándor *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life* című művének részleteit adjuk itt közre a fordító, Földes Noémi bevezető kiegészítésével. (A szerk.)

azokról, akik Freud táborában maradtak. Másfelől az is megnehezíti a dolgunkat, hogy bár azt tudjuk, Stekel elmélete mi mindenben tért el Freudétól – például az anullálás (Feldmann, 1926), az erkölcsi elfojtás, vagy a kriminalitásról alkotott felfogása terén (Hárs, 2003) –, az is köztudott, hogy Stekel jóval megengedőbb volt tanítványaival az újításokat illetően, mint Freud, így a „mester” nem volt felelős a tanítványok gondolkodásmódjáért. Végül, tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a második világháború következtében a tanítványok zsidó származásuk miatt szétszédtek és a saját útjukat járták a világ különböző pontjain – így Feldmann is. Konkrét, saját elméletét érintő kinyilatkoztatásokról az 1926-ban megjelent *A nő ösztönélete* című könyvének első oldalain olvashatunk, ahol részletesen elemzi a freudi és a stekeli gondolkodásmód eltéréseit. Megtudjuk például, hogy „Bár [Stekel] mindenben elfogadja Freud megállapításait a csecsemő-és gyermekkor nemi tevékenységére vonatkozólag, de a kezelésnél és a neurózisok létrejötténél nem tulajdonít nekik oly nagy fontosságot, mint azt Freud teszi.” (Feldmann, 1926, 3. o.). Ugyanitt olvashatunk arról is, miszerint „Stekel elismeri az infantilis esetleges döntő szerepét, de éppen oly nagy hangsúlyt helyez a beteg jelenére, mint múltjára.” (Feldmann, 1926, 3. o.)

Bár legalább tíz további ilyen különbséget említ, végül mégis megjegyzi: „Nem a tudomány más, amit űznek, hanem ők maguk egyénileg különböznek egymástól, és ez természetesen kutatásaik módján is meglátszik.” (Feldmann, 1926, 8. o.). Szerinte ezért lehet, hogy a jelenségek különböző aspektusait fedezik fel. Úgy véli, ezek a különbségek jelentéktelenek, és a két elmélet kellően kiegészíti egymást, ezért könyvét is a kettő ötvözetének szellemében írja. Mivel az említett mű 1926-ban íródott – és ekkor Feldmann már legalább két éve eltávolították a hagyományos pszichoanalitikus iskolából –, nem meglepő, hogy a kölcsönös elismerés és udvarias békítési kísérlet után mégis a stekeli, új, rövidebb, aktív-analitikus terápia mellett teszi le a voksát: „El kell ismernünk, hogy Stekel szinte utólérhetetlen ügyességgel, a freudi metódus erős revideálásával, a gyakorlat számára is sok briliáns ötletet adott és ezzel az orvos munkáját megkönnyítette, valamint sok esetben a kezelés idejének megrövidítését is lehetővé tette.” (Feldmann, 1926, 8. o.)

Feldmann Budapesten végezte orvosi tanulmányait, majd az említett bécsi állomás után hazatérve 1929-ben több jeles pszichoanalitikussal együtt (Gartner Pál, Farkasházi Menyhért, Hajnal Richárd, Rajka Tibor, Rapaport Sámuel, Szinetár Ernő) megalapították az Független Orvosanalitikusok Egyesületének magyarországi szervezetét, amelynek keretében a stekeli aktív-analitikus elmélet alapján végezték munkájukat. Az egyesületet a második világháború idején be kellett szüntetni és (infor-

málisan 1974-től, formálisan) csak 1992-től Aktív-Analitikus Pszichoterapeuták Egyesülete néven működhetett újra, *aktívan*.

A második világháború kitörésekor Feldmann Amerikába emigrált lányával, az akkor 11 éves Susannal. 1941-ben telepedtek le Rochesterben (New York államban), ahol Feldmann volt az első pszichoanalitikus és egy pszichiátriai intézet is az ő nevét viselte. A beilleszkedés érdekében a neve megcsappant egy „n”-betűvel, ami megtévesztő lehet a hivatkozások böngészésekor.

A következőkben néhány szemelvényt szeretnék bemutatni Feldmann Sándor eddig még csak Amerikában kiadott, *Mannerism of Speech and Gestures in Everyday Life* (Szófordulatok és gesztusok a hétköznapi életben) című művéből, egy-egy részletet, melyeket magam fordítottam.*

A könyvet Feldmann 1959-ben jelentette meg, azóta pedig 1969-ben és 1971-ben is újra kiadták, a borító alapján ezeket valószínűleg már rajzos illusztrációk is tarkították. A könyvet Ethannak és Tanjának, két unokájának ajánlja, akik kisgyerekként árván maradtak lánya tragikus öngyilkossága után.

Az előszóban leírja, honnan származnak megfigyelései: páciensektől és nem páciensektől egyaránt, mindkét nemből. Feldmann olyan hétköznapi helyzetekben is képes volt analitikus szemmel figyelni és tapasztalatait később papírra vetni, mint amikor az ember kenyeret vesz a sarki fűszeresnél (lásd a „Szavamra” című részletet).

A könyv két részből áll: az első fejezetek kétszáz oldalon keresztül a verbális megnyilvánulásokat taglalják („mielőtt elfelejtem”, „ne is mondd”, „és tudod, mi történt?”), a második részben pedig további kilencven oldalon keresztül olvashatunk a nonverbális kifejező viselkedések jelentéséről. (Feldmann az arckifejezések és a beszédet kísérő gesztikuláció mellett, idesorolja az ásítást, az egyénre jellemző járást is, valamint itt tárgyalja azt a mindennapi jelenséget, amikor lekopogunk valamit a balszerencse elkerülése érdekében.) Mind a verbális, mind a nonverbális részből bemutatok néhány rövid leírást. Azokat a részleteket választottam ki, amelyek a legjobb összképet alkotják a műről; így van köztük pszichoanalitikus elméleti fejtegetés, néhány „kritikus visszakérdés”, saját, teljesen hétköznapi tapasztalatok, kollégákra való hivatkozások és önkritika is.

A fordítással kapcsolatban csak annyit említenék, hogy sok nehézséget okozott az angol „manner” [szó szerint: modorosság] fordítása, hiszen nagyon nehéz olyan magyar megfelelőt találni, mely a nyelvi fordulatok és

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Feldman[n], Sandor S.: *Mannerisms of Speech and Gestures in Everyday Life*. International Universities Press, New York, (1959), 1969. A teljes fordítás rövidesen megjelenik a L'Harmattan kiadó jóvoltából. (A ford.)

a metakommunikáció mellett például a krákokást is magába foglalja. Így magát a szót nem fordítottam le, igyekeztem egyéb kifejezésekkel helyettesíteni (például „megnyilvánulás”, „kifejezés”, „mögöttes motivációval rendelkező kifejezés”, „szófordulat”). Érdekes, hogy az előszóban úgy tűnik, maga az író is magyarázkodásra szorult, így ennek ő is szentelt egy rövid bekezdést.

A könyvben Feldmann senkit sem kímél. A leírásokban – ahogy már említettem – páciensek, egyéb ismerősök és családtagok viselkedését elemzi, egy esetben volt mestere, Freud írásának egyik mondatát is kritikával illeti. Ezek az elemzések messze túlmennek a már gyakran tárgyalt és kutatott hajcsavargatás, hangszín- és hangsúlyváltás, vagy a beszédet kísérő testtartás vizsgálatán. Mindenki számára érthetően ír, és mind a Freud–Ferenczi féle, mind pedig a stekeli iskolából bőséges további szakirodalommal látja el az olvasót.

Földes Noémi

[Részletek a könyvből]

I. Verbális kifejezések

| *Hogy teljesen őszinte legyek* | *Őszintén* | *Az igazat megvallva* |
| *Nyíltan, őszintén* |

Az évtizedek alatt a sokféle emberrel végzett munka meggyőzött arról, hogy a legalapvetőbb szüksége az embernek az, hogy találjon magának egy helyet az életben, egy helyet, ahol kielégülnek én-fenntartó és emocionális-érzelmi szükségei. Ha ezek a szükségletek kielégülnek, a veleszületett tendencia hogy rend legyen a viselkedésben (Hermann) etikát, morált és intellektuális színvonalat fog kialakítani, ennek hiánya lehetetlenné tenné, hogy csoportban éljünk.

A gyereket szeretet és gondoskodás veszi körül, csak azért, mert ők gyerekek. Bármilyen, amit mondanak az bájos és imádnivaló, akkor is, ha fájdalmas okoz. Egy ötéves fiú, aki életében először találkozott nagybátyjával, azt mondta: „Úgy nézel ki, mint egy majom.” Ez igaz volt. Mindenkinek a nyelve hegyén volt, de senki sem akarta megbántani. A nagybácsi szerencsére szenvedélyes rajongója volt az őszinteségnek és habár utálta, hogy úgy néz ki, mint egy majom, mindazonáltal mélyen tisztelte a fiú őszinteségét. Ráadásul rájött arra, hogy egy majom egy ötéves gyerek számára nem is feltétlenül rossz jelent. Tisztában volt vele, hogy a gyerek nem megbán-

tani akarta, hanem a gyerek nem hazudhat. A gyerek az igazat mondja, ő maga az igazság.

Egy felnőtt persze nem mondhatja valakinek ugyanezt, ugyanígy. A legjobb, amit tehet, hogy megpróbálja elkerülni a vélemény- és érzelmenyilvánítást, máskülönben durvának tartják. Megtanultuk elrejtetni a véleményünket, néha még álszentnek is lenni ennek érdekében, és hogy mi is ugyanezt a hallgatást és álszentséget várjuk el másoktól.

Egy mondat, ami úgy kezdődik, hogy „őszintén” vagy „nyíltan” azt mutatja, hogy az illető nem mindig őszinte és egyenes. Akkor van okunk jogosan használni, ha előbb bevalljuk, hogy nem voltunk őszinték. Akkor jogos, ha vallomást jelent, máskülönben azt jelenti, hogy amikor azt mondja „őszintén” és „nyíltan”, akkor sem mondunk igazat. Ha sosem rejtjenék el a véleményünket, nem lenne szükség ezekre a szavakra, kivéve a jogos eseteket.

Egy analízisembe járó személyt arra kértek az egyetemi barátai, hogy fektessen némi pénzt egy projektbe. Válaszában azt írta: „Hogy tökéletesen őszinte legyek, nem hiszem, hogy ez a projekt sikeres vállalkozás lenne...”, és nem adott kölcsön. Még azon az ülésen rájött, azzal, hogy így kezdte „Hogy tökéletesen őszinte legyek...” azt várta, hogy a kölcsönkérő ne érezzen haragot iránta, amiért visszautasítja, de érezzen tiszteletet, amiért őszinte volt. Rájött továbbá, hogy bár tényleg nem hitte, hogy sikeres lehetne a vállalkozás, csak az igazság egy részét mondta el: visszatartva a legfontosabb információt. Ha elmondta volna a teljes igazságot, szakítania kellett volna a múltjával, beleértve az egyetemi barátját. Hogy felfedje, amit eltitkolt, az őszinteség benyomást kellett keltenie barátjában, ami valójában hiányzott. [Részlet a 27. oldalról]

Hallottad Hitler barátodat a rádióban?

Gyakran hallottam, ahogy egy zsidó azt kérdezi a másiktól: „Hallottad Hitler barátodat a rádióban?” Mindketten Hitler áldozatai és üldözöttjei voltak. Intenzíven gyűlölték őt. Akkor meg miért nem azt mondja valaki, hogy „Hallottad Hitler hátborzongató beszédét?”

Erre van egy igen egyszerű, kész válaszuk. Pont az ellenkezőjét érti az alatt, amit mond: „Hallottad Hitler ellenséged beszédét?” vagy „Hallottad Hitler ellenségünk beszédét?” jó lenne, ha ez a frázis csak az ellenkezőjét jelentené annak, amit igazából gondol. De sajnos nem ez a helyzet.

Gyermekeinket, akiket áthoztunk Európából, régi hazájukban súlyosan zaklatta az antiszemitizmus. A kislányom, aki akkor kilenc éves volt, könyvekkel a szemében jött haza és azt panaszkolta el, hogy a gyerekek az

iskolában már nem játszanak velem. Kétszer jött haza sírva, amiért a többi gyerek horogkeresztet rajzolt a kabátja hátára. A gyerekeink le akarták tagadni zsidóságukat, amikor az Egyesült Államokba jöttek. Hallottuk, ahogy mind zsidóknak, mind nem zsidóknak úgy mutatkoztak be, mint „magyar izraeliták”. Egy tizenegy év körüli fiú azt mondta nekem, hogy ha nem zsidónak született volna Németországban, nagyobb náci lenne, mint bárki más. Azonosította magát a brutális ellenséggel. Néhány felnőtt zsidó azt mondta, hogy ha Hitler nem faji, hanem kulturális kérdést csinált volna filozófiájából, akkor lelkesen támogatták volna.

Észben tartva mindezeket, az Olvasó egyetérthet velem a „Hitler barátod” értelmezését illetően. A beszélő nagyon szeretne Hitler barátja lenni, és a követője, ha engednék neki. De ez lehetetlen; emiatt szégyelli magát, és ezt el kell fojtania. Az elfojtott tartalom felszínre kell, hogy jöjjön vagy így, vagy úgy. Eleget tesz ennek azzal, ha azt mondja „barátod, Hitler”, de nem azt, hogy „barátom, Hitler” mert ez már veszélyesen közel lenne a valósághoz; így azt mondja, a „te” barátod, Hitler. [Részlet a 112. oldalról]

Szavamra

A második világháború nehéz évei során, mint sokaknak, nekem is szoros kapcsolatom volt a sarki fűszeressel. Mindenkinél élelmiszerjegyei voltak, és hogy jól el legyen látva élelmiszerekkel, kizárólag egyetlen fűszeresnél szerezte be azokat. Egy ilyen kapcsolat, különösen az étel tekintetében, ha abban szűkölködünk, nagyon erős érzéseket válthat ki: mind ellenségeket, mind barátságosakat. A háború után másik házba költöztem. Úgy nyolc évvel később jártam az üzletben, megláttam a fűszerest, és úgy döntöttem, veszek valamit, és kicsit elcsevegek vele. Mindketten örültünk, hogy újra látjuk egymást. Végignézt rajtam, és azt mondta „Tíz évvel fiatalabbnak látszol. Szavamra...” – és olyan mozdulatot tett, mint amikor valaki kész megesküdni a mondottakra. A fűszeres nálam tíz évvel fiatalabb volt, de tízzel idősebbnek látszott. Amikor rám nézett, valószínűleg gyors összehasonlítást végzett, és diszkrepanciát érzelt a saját hátrányára. Konfliktusba került, az igazat akarta mondani, de az nem tetszett neki. Minthogy ellenére volt az igazság, de mégis el akarta mondani, úgy érezte, az állításának fele nem igaz. Mivel hazudni nem akart, a részigazságot kellett kihangsúlyoznia, azaz, hogy azt mondta „szavamra”.

Olyan emberek analízise alapján, akiknek valaki azt mondta „hogy teljesen őszinte legyek” vagy valami ehhez hasonló, kijelenthetem, hogy a másik, a hallgató *megérzi*, hogy *nem* az igazat mondták neki. A modorosság volt az árujel. A modorosság rongálja a két beszélő kapcsolatát. [Részlet a 29. oldalról]

Mielőtt elfelejtem

Ritkán van olyan alkalom, amikor jogosan használjuk a „mielőtt elfelejtem” kifejezést. Ha valaki valamit elfelejt, arról nem tud; ha pedig nem felejt el, ahogy ezt ki is mondja, akkor miért mondja ezt? Oka kell, hogy legyen ennek a látszólag jelentés nélküli kijelentésnek.

Esedékes, hogy egy páciens fizessen. Régóta esedékes. Egyszer egy ülés után, mielőtt elhagytam volna az irodámat, azt mondja: „Mielőtt elfelejtem, itt a csekk.” A páciensnek valamiért az a kínzó érzése van, hogy bármelyik pillanatban meghalhat. Attól retteg, hogy csődbe megy, ezért nem akar fizetni senkinek, nehogy kifogyjon a pénzből. Fizetni akar, de fél is tőle, tehát el *kell* felejtene a fizetést. Azzal, hogy ezt a kifejezést használta, valamást tett nekem. Szüksége van rám, és szeretné azt érezni, hogy szeretik. Kényelmetlenül érzi magát, amiért ezt a tendenciát eltitkolja előlem. Minden titkolózás megzavarja egy kapcsolat melegségét. (Hermann)

Egy másik ilyen esetben, amikor fizetni kellett, teljesen más volt a páciens motivációja. Ez nagyon gátlásos ember volt, akinek nehezebbé esett kifejezni az érzelmeit. Sőt, szorongást váltott ki benne minden érintkezés. Egy csekket átadni, személyes érintkezést – következésképpen szorongáskeltést – jelentett számára. Hogy elkerülje a szorongást, hajlamos volt elkerülni a fizetést, tehát azt mondta, amikor odaadta a pénzt: „Mielőtt elfelejtem, itt a csekk.” Ezt az esetet helytelen lenne a nem-fizetés vágyaként értelmezni.

A „mielőtt elfelejtem” frázis mögött álló másik motiváció hasonló a „mellesleg” mögött meghúzódóhoz. Ilyenkor az ember azt színleli, hogy nem fontos számára az adott kérdés, mégha nagyon is annak tartja azt. Nem felejtette el és nem is fogja, de azt szeretné tettetni, hogy elfelejthetné. Ez persze nem igaz.

Egy páciens úgy kezdi az analitikus ülést, hogy ülve marad, mielőtt felveszi a szokásos fekvő pozíciót a díványon. Azt jelzi, hogy van valami mondandója, ami szerinte nem tartozik a hivatalos üléshez, és így szól: „Mielőtt elfelejtem, meg szeretnék kérdezni valamit. Nem az én problémámról van szó. A feleségem szeretné megtudni öntől egy másik városban élő analitikusnak a nevét, az egyik rokona számára.”

Amikor felhívtam a figyelmét a „mielőtt elfelejtem” kifejezésre, azt mondta, az egész probléma nem érdekli. Konfliktusa van a feleségével, és szeretné elfelejteni, de ha elfelejtené, a felesége lehordaná érte. El akarja felejtetni, miközben nem akarja. De miért mondja a hallgatónak, hogy „mielőtt elfelejtem”? A vallomás egy formája, hogy szívesen elfelejtené. Azáltal, hogy a maga módján fejezi ki az igazságot, szeretné fenntartani az analitikussal a meleg és zavartalan kapcsolatot.

Jómagam is visszaesek olykor az effajta modorosságok használatába, bár azt hittem, örökre kitörlődtek a fejemből. Valószínűleg az Olvasó is számos példát talál erre ebben a könyvben. A modoros kifejezések használatának motivációi végtelenek. Eképpen az Olvasó azt gondolhatja, hogy ez a könyv tökéletlen, és hogy írhatna egy másikat, több példával és további motivációkkal. Így igaz. [Részlet a 30. oldalról]

Nem tenném meg egymillió dollárért sem

De megtenné. Mindannyiunkban szüntelenül dúl a harc a kísértés és a lelkiismeret között. Sok ember eljátszik a gondolattal, mit tenne, ha pénzt találna. Azon tűnődnek, vajon megtartanák vagy visszaadnák-e. A hipotetikus problémára a megoldás gyakran kompromisszumos. Ha a pénz egy szegény emberé vagy egy alkalmazotté lenne, aki munkanélkülivé válhat, visszajuttatnák neki; de ha egy gazdag emberhez, egy bankhoz vagy a kormányhoz tartozna, megtartanák.

A két legnagyobb csábítás a pénz és a szex. Sok férfitől hallottam már, hogy nem vinnének bűnbe egy szűz lányt – egymillió dollárért sem. De ha valaki más megtenné, szívesen lennének másodikak. Vagy azt mondják, hogy nem szegnének meg etikai vagy morális szabályokat – egymillió dollárért sem! Az a tény, hogy kifejezést adnak ennek a gondolatnak, még ha tagadó formában is, elárulja, hogy játszanak a gondolattal, hogy – ha nem is egy, de talán egymillió dollárért – rossz útra térjenek.

Tanácsos belátni, hogy a lelkiismeretünket nem verhetjük át. Semmi sem segít. Végül mindig az igazság és a lelkiismeret győzedelmeskedik. [Részlet a 118-119. oldalról]

II. Nonverbális kifejezések

Ásítás

Számunkra az ásítás érzelmi és szociális nézőpontból érdekes; de főleg a „nonverbális kommunikáció” egyik módjaként. Fiziológiája túllépi érdeklődésünk körét.

Társaságban a nő személyes támadásnak veszi egy férfi ásítását, mert az azt mutatja, hogy a férfi számára érdektelen, és hogy az untatja őt. Mind a nők, mind a férfiak azzal kérnek bocsánatot, hogy „Nem a társaság miatt, csak késő van”. De ki hiszi el, hogy a mentegetőzés nem csupán udvariasság? Mindenki így kér bocsánatot, akkor is, ha igazából unatkozik. Az előbbi állítás második része további magyarázatra szorul. Mind

tapasztaltuk már azt a fáradtságot, amely eltávolít a társaságtól, mert annyira elhatalmasodik rajtunk az alvás utáni vágy. Ha ez egyértelmű, akkor az ásítás nem bántó. De ez ritkán van így. Nem számít, milyen fáradtak vagyunk (kivéve szükségállapotban), akkor is képesek vagyunk éberek lenni és figyelni, ha nagyon érdeklődők vagyunk. De nem lehetünk mindig ilyen érdeklődők, mégha el is várják tőlünk. Főleg nők várják el a férfiaktól, hogy mindent megtegyenek azért, hogy a társaságukban ne ásítsanak. A jómodor megkívánja, hogy legalább bocsánatot kérjünk (hogy nem a társaság miatt van, stb.), ha ásítunk. Illik a kezünket a szánk elé tenni, bármilyen körülmények között. Sokan, akik engedelmeskednek ennek a szociális normának, szívesen is teszik; olyan dolgok vannak a szájukban, amiket nem szeretnének másnak megmutatni. [Részlet a 248. oldalról]

Grimaszok

A grimasz az arc eltorzulása, egy érzelem autoplasztikus karikatúrája.¹ A grimasz értelme tudatközele, és kontrollálható. Nem úgy, mint a tic, ami az arcon vagy a test bármely másik részén megjelenhet. Ez utóbbit illetően az ember tehetetlen. Nem tudja elnyomni, és fogalma sincs a jelentéséről. A tic forrása és értelme analízisen keresztül feltárható. A grimasz mindig az arcon jelentkezik. Mind a grimasz, mind a tic rángó mozdulatok (Feldman, 1926).

Annie Reich (1949) említ egy érdekes esetet mások kifigurázásának, utánzásának és megszemélyesítésének művészetéről egy fiatal nővel kapcsolatban, aki összehasonlíttatja magát anyjával és nővéreivel.

Ha valaki kedvezőtlen döntést hoz, visszautasítását legtöbbször nemcsak szavakkal fejezi ki, hanem bizonyos arctorzulásokat, arckifejezéseket és grimaszokat is társít ellentétes érzéseivel. E három nehezen elkülöníthető (Critchley, 1939 [11, 121.]).

Ha valaki olyan hangulatban van, hogy visszautasít valamit, görcsösen összehúzhatja szeméit, elfordíthatja a fejét, félrehúzhatja az orrát és az orrcimpáit, elhúzhatja a száját, és bizonyos mértékig elfordítja az egész testét.

Könnyen felismerhető, hogy később működésbe lép az összes elsődleges reflexszerű mozdulat, amelyeket már egy párnapos kisbabán vagy a csecsemőkor során bármikor megfigyelhetünk. Kezdetben ezek a mozdulatok főleg az ételre utalnak. Kínálj egy gyereknek ételt, vagy később bármi mást, el fog fordulni, becsukja a szemét, oldalra fordítja a fejét, bezárja és félrehúzza az ajkait és az orrát, ha a kínálat nem tetszik neki. Ha valakit nem ked-

¹ Az érdeklődő olvasó figyelmébe ajánlom Ernst Kris és Ernst Gombrich karikatúráról szóló pszichoanalitikus tanulmányát (1938).

velünk, azt mondjuk „Rá se tudok nézni”, „Nem bírom gyomorral”, „A szagát se bírom”, „Hozzá se tudok érni”, „Hallani sem akarok róla”. A szemek, orr, száj, fülek és az ujjak elfordulnak, összezárulnak, szembehelyezkednek. Minden kontaktusteremtés lehetősége elutasítva vagy megnehezítve.

Az összes későbbi szituációra, bár különböznek az eredetétől, úgy reagálunk, mint kezdetben, a legprimitívebb és legfontosabb életperiódusban.

Egy vonzó fiatal nő rögeszmésen félt attól, hogy visszautasítják. Egyszer, amikor sétált az utcán, meglátta, hogy egy férfi, akinek nemrég bemutatatták, közeledik felé a másik irányból. Amikor meglátta, abban a pillanatban eltorzította az arcát, attól tartva, hogy a férfi felismerheti. A kérdésre, hogy miért tette, azt válaszolta, hogy el akarta kerülni azt a veszélyt, hogy a férfi esetleg nem emlékszik rá, vagy nem ismeri fel. Az efajta viselkedés részéről azt jelentheti, hogy nem tud benyomást tenni a férfiakra. Eltorzította arcát azt gondolva, hogy a torzítás felismerhetetlenné, azonosíthatatlanná teszi. Továbbá, ezáltal megengedhette magának a hazugságot, hogy a férfi azért nem köszönt neki, mert nem ismerte fel (ez Budapesten volt, ahol a férfi köszönti elsőként a nőt).

A szkizofrének bolondos, groteszk és furcsa modorosságairól bővebb információért lásd Bak Róbert (1943) alapos megfigyeléseit.

Az évek folyamán több páciens és nem páciens is megkérdezte tőlem, mi az oka annak, hogy mosolyognak, amikor részvétüket szeretnék kifejezni az elhunyt hozzátartozóinak. Próbálják elnyomni a mosolygást, de hiába. A küzdelem kifejezés és elfojtás között mosoly-grimaszban végződik.

Kris (1939) „patognomikus parapraxis”-nak nevezi ezt a jelenséget, amelyben egy „kínos, kellemetlen mosoly vagy bágyadt nevetés jelenik meg a részvétet nyilvánító személy arcán.” Kris szerint „egy elfojtott – és általában agresszív – gondolat mutatkozik itt meg... Kudarcot vallott az ellentétes impulzusoknak – a szándékoltnak és annak, amelyik kitört – az integrálása. De, mondja Kris, „ezt a fajta kudarcot, hogy integráljuk az érzelmi kifejezéseket – talán a fáradság idézi elő.” [Kris, 1939, 330-331.]

Freud már 1909-ben említ egy ilyen klasszikus példát a „Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről” című híres tanulmányában. (...)

A mosoly több páciensnél is a bármilyen nemű „ítélet hirdetéssel” szembeni ellenállás kifejezése volt. Továbbá, amikor valaki részt vesz egy temetésen, és részvétet nyilvánít, akaratlanul elmosolyodik. Ez nem csak a kívülről történhet meg, aki együttérzését fejezi ki, hanem azzal is, aki gyászol, ugyanakkor nem mutat fájdalmat, noha itt ezt várják tőle. Akkor akar gyászolni, amikor szomorú.

Azt gondolom, ugyanezzel magyarázható a nyelvbtlás azoknál, akik összekeverik az „esküvő” szót a „temetés”-sel, és fordítva. Nem feledkezem meg arról a tréfás magyarázatról, mely szerint az esküvő a szabad-

ságunk temetése; és a temetés olykor egy vidám esküvőhöz hasonlítható, ha a túlélők nem szívlelték az elhunytat. [Részlet a 211-213. oldalról]

Keresztbe tenni a karokat a mellkas előtt

A régi időkben a tanárok gyakran parancsoltak rá az iskolás gyerekekre, hogy fonják össze a karjukat nyolcas alakban a mellkasuk előtt. A tanár célja, hogy ránevelje a gyerekeket arra, hogy alá vessék magukat a parancsainak, hogy megelőzze, mielőtt bármi rosszat csinálnak a kezeikkel, ami elvonná figyelmüket a tanárról. A gesztus hasonló a kényszerzubbonyhoz. Továbbá ez a demagógok és diktátorok egyik jellemző testtartása. Ez utóbbi esetben a demagóg azt jelzi, hogy a karjai most pihennek; de ha kitárná őket, keményen odavághatna. [Részlet a 269. oldalról]

Undor

Az érzelmi kifejezések megfigyelésében az analitikusnak egyedülálló előnye van: olyan embernél figyelheti meg létrejötté pillanatában (*in statu nascendi*) a jelenséget, akiről már oly sokat tud, és akiről elég anyaga gyűlt össze a pontos értelmezéshez. Darwin könyvében halmozódnak a mélyreható megfigyelések.

Én az undornak azt a formáját fogom tárgyalni, ami a hétköznapiak során megfigyelhető. Olyan helyzetbe kerültem, hogy megbízható elemzéssel szolgálhatok egy fiatal, vonzó nő esetéről, aki súlyos neurotikus tünetektől szenvedett. Bár, mint már említettem, rendkívül vonzó volt; bizonyos komplexusok miatt valamiért mindig nehézséget okozott számára, hogy a „megfelelő” férfit válassza magának hódolói közül.

Egyszer mesélt egy férfiről, aki mindenki szerint, beleértve az anyját is, a tökéletes választás lett volna. Számos jó tulajdonságát sorolta fel, de a férfi mégsem vonzotta fizikailag. Megállt egy percre. Látni és érezni lehetett, hogy éppen szexuális aktust képzel el vele. Ebben a csöndben az egész teste megborzongott, mintha le akarna rázni magáról valakit, aki hozzáér. Az arca eltorzult az undortól. Ajkai elutasítást formáltak, és hozzátett egy nyomatékos „uh”-t. [Részlet a 210. oldalról]

Földes Noémi fordítása

IRODALOM

- BAK, ROBERT C. (1943): Dissolution of the Ego. *Journal Nervous and Mental Disease*, 98:460-461
- CRITCHLEY, M. (1939): *The Language of Gesture*. Edward Arnold, London.
- FELDMANN SÁNDOR (1926): *A nő ösztönelete*. Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó, Budapest.
- FELDMAN, SANDOR S. (1959): *Mannerism of Speech and Gestures in Everyday Life*. International Universities Press, New York.
- FREUD, SIGMUND (1909): Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. [A Patkányember]. In: *Sigmund Freud Művei. II.* Filum, Budapest, 1993, 213-275.
- HÁRS, GYÖRGY PÉTER (2003): Mese az elfojtott erkölcsiségről és a kriminalitásról. *Iskolakultúra*, 2003/11, 113-123.
- HÁRS, GYÖRGY PÉTER (2007): A bécsi és a budapesti Stekel arcai a Freud - Ferenczi levelezésben. *Thalassa*, 2007/2-3, 97-120.
- KRIS, ERNST (1939): Laughter as an Expressive Process. (1940). *International Journal of Psycho-Analysis*, 1940, 21:314-341.
- KRIS, ERNST – GOMBRICH, ERNST (1938): The Principles of Caricature. *British Journal of Medical Psychology*, 16:319-342
- REICH, ANNIE (1949): The Structure of the Grotesque-Comic Sublimation. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 1949, 13:160-171.

FÓRUM

HOUDINI**(Adalékok a mazochizmus művészetlélektanához)***Hárdi István*

A *mazochizmus* nevét egy írótól, Leopold Sacher-Masochtól (1836–1895) kapta, nyolcvan regény és száznál több novella szerzőjétől, aki műveivel, főként a *Vénusz szőrmebundában* cíművel, valamint személyes (életében gyakorolt) megnyilvánulásaival bőséges anyagot szolgáltatott a fogalom megszületéséhez, melyet Krafft-Ebing 1890-ben vitt át a tudományba. Sacher-Masoch „démoni nőkről” írt, akik szerelmesüket rabszolgának tekintik, megalázzák, bilincsbe verik, megkötözik, kínozzák őket, amit az „áldozatok” örömmel vesznek. A kín és szerelmi gyönyör együttesének kifogyhatatlan ötletei a mai pornónak, és a húszas és harmincas évek művészetének (festészetének, filmjeinek, grafikáinak stb.) sokszor előforduló témái voltak.¹ Irodalmi példája ennek Werther romantikus, boldogtalan, öngyilkossággal végződő szerelmi szenvedése (Goethe, 1957 [1774]). Mint maga Goethe e nagyhatású művéről igen találóan kifejtette: „fájdalom és öröm forró megnyilvánulása”. Bár az ilyen jelenségek Krafft-Ebing szerint is előfordulhatnak normál embereknel, de akiknél a szexuális kielégülés csak fájdalommal, kinnal sikerülhet, azt perverziónak vélte.

A fordulat akkor következett be, amikor Freud (1905; 1924) a mazochizmust pszichoanalitikus gondolkörbe vette át, s bio-pszichológiai jelenségeként fogta fel és széles perspektívát nyitott fejlődésének és alkalmazhatóságának. Kezdetben az öröm és kín együtteseként, a libidó és agresszió sajátos vegyületeként foglalkozott vele, amely tudatos és tudattalan fantáziák tárgya lehet, de jelentkezhet sajátos perverzióként is. A „»Gyereket vernek«” című tanulmányában (Freud 1919) a testvérrel való rivalitás keltette agresszió alakult át mazochizmussá. Azaz az apa ne a gyűlölt testvért szeresse, – akinek a megveréséről fantáziál – hanem ő kerüljön a helyére, akár ilyen áron is. Kezdetben a jelenség biológiai alapját látta a középpontban, későbbiekben a halálösztön, *az agresszió önmaga ellen fordított*

¹ A mazochizmusról 2003. április 26. és augusztus 24. között kiállítást rendeztek a gráci Neue Galerie-ben, ahol a kérdés történetét, tudományos, kulturális és művészeti vonatkozásait mutatták be (lásd Weibel, 2003).

formájának tartotta. Freud az évek folyamán az „erogén mazochizmustól” elkülönítette a „morális” formát, amelyben a felettes-én jutott kiemelkedő szerephez: túlzott szigora miatt elfojtott fantáziák, indulatok, főként tudattalan tartalmak miatt bűnösségi érzés, bűnhődési vágy keletkezik. Freud megkülönböztetett „feminin” változatot is, s amelyben a passzivitást a női szerepnek, nemi sajátjának tulajdonította. (Ma már ez „a férfi aktív”, „a nő passzív” leegyszerűsített szembeállítás túlhaladottnak tűnik.) A morális mazochizmus bizonyos fokig egészséges emberekben is működik, mert mindenkinél előfordulnak meg nem engedett, elfojtott impulzusok, gondolatok, magatartások, ami miatt lelkiismeretfurdalásuk keletkezhet. Önkritika reális önértékeléshez, vagy bizonyos fájdalmak türelmes elviselése különféle orvosi beavatkozások eltűréséhez stb. stb., mind a normalitás világához tartoznak (Kernberg 1992). Magasabb ideálok, vallásos meggyőződés érdekében történő aszkézisnél szublimált mazochizmusra gondolhatunk. A tágabb használat nyomán ez a forma már elszakad az eredeti fogalomtól, a „kín-öröm” együttesétől, még ha Freud mindezek háttérében, a biológiai gyökeret tartotta alapvetőnek. Az idők folyamán a mazochizmus használata egyre inkább a morális forma irányába tolódott el, s jelentősen tágult, ezért is messze került az eredeti megfigyeléstől, mondhatni „deszexualizálódott”.

A mazochizmus – a modern szemlélet szerint – komplex jelenség, sokféle ok hozhatja létre, s sokféle szinten jelenhet meg (Grossman, 1986). Tudni kell, hogy milyen szerepet tölt be a pszichében: tudatos vagy tudattalan fantáziákról, tünetről vagy magatartásról van szó. Találkozhatunk vele, mint sajátos személyiséggel, jellemtulajdonsággal, vagy mint patológiás tünettel, mint perverzióval. Utóbbi esetben például, a tudattalan fantáziák ilyen úton találnak kiutat. Nem hanyagolható el a valósághoz való viszony sem: például a mazochista a külső megterheléseket szenvedéssel éli át, vagy akár neutrális történést is kínosnak érez. A résztvevők szerepcseréje is előfordul: a kínzottból lesz kínzó, az áldozatból elkövető. Sokrétű, sokszintű jelenség a mazochizmus, amely számos konfliktus megoldásaként, agresszió elleni védekezésképpen jelentkezhet. Normális esetben segítheti a belső rendeződést, a lelki integrációt. Természetesen neurózisban, perverzióban, pszichózisban, sőt más keretben is sokféle szerephez juthat.

A morális mazochizmus önbüntetésben, bűnhődési vágyban is jelentkezik. Ennek egyik formája a „sikeren való elbukás” (Freud 1916). Munkácsy Mihály, a nagy magyar festő 1870-ben elnyerte a párizsi szalon nagydíját. Utána teljesen letört, munkaképtelenné vált, depressziós lett, sőt öngyilkossági kísérletet is tett (Hárdi 1996). Az önpusztító tendencia öncsonkításhoz, kábítószer-szenvedélyhez vagy – mint példánkban is láttuk – öngyilkossághoz is vezethet.

Az önkínzás, önbüntetés, bűnhődési vágy a *középkori tömegmozgalmakban* is megjelent. Ilyenek voltak a flagellánsok, akik önmagukat korbácsolva vonultak végig a városok utcáin. Az önostorozást, a flagellációt eredetileg a kolostorokban szerzetesek gyakorolták bűneik elengedéséért. Onnan került ki a lakosság közé, akik nagyon szenvedtek az itáliai területeken uralkodó zsarno-

kóktól, ehhez súlyos járványok is hozzáadódtak, s fokozták az emberek megpróbáltatásait. Így 1260-ban Perugiában megalakultak az első ilyen csoportok. Félig levetkőzve, önmagukat – sőt egymást is – ostorozták. Helységről helysére jártak, prédikáltak és újabb követőket verbuváltak, miközben egyre többen csatlakoztak hozzájuk. A második nagy flagelláns mozgalom 1349-ben az egész Európát pusztító pestis, a fekete halál nyomán indult el. Az önostorozással akarták kiengesztelni az égieket a népeket pusztító járvány miatt, s elhárítani a továbbiakat. A menet nem csupán bűnbánókból állott, mert kétes elemek is csatlakoztak hozzájuk, s Boroszlóban 1361-ben zsidókat raboltak ki, és gyilkoltak meg. A boroszlói püspök a vezetőjüket az inkvizíció kezére adta, akit eretneként megégettek. Amikor a mozgalom önálló szektává alakult, s el akart az egyháztól szakadni, a pápa bullát adott ki ellenük.

Wilhelm Reich (1945) leírta a *mazochista jellemet*, akinek krónikus szenvedés-érzése van, hajlamos a panaszkodásra, önmaga lealacsonyítására, károsítására. Kínjaiktól nemcsak ők, de a környezetük, kapcsolataik is szenvednek. Emberekkel nem tudnak megfelelően bánni, néha szinte leépülnek tűnnek adott helyzetben. Magatartásuk sokszor provokatív, szinte „megtámadtatják magukat”, „kihívják maguk ellen a sorsot.” Az ilyen személyiség központját mazochista fantáziák mozgatják. Egyenes út vezetett ebből a leírásból az „áldozat”, s a viktimológia fogalmi köréhez.

Indiai fakírok, jógik – világnézeti meggondolásból – sok mindennek kiteszik magukat, szöges ágyon alszanak, égő parázson járnak stb. Modern világunkban a mélypszichológiailag gondolkodó emberben felmerülhet a különféle cirkuszművészek és asszisztensnők szerepe, akik késdobáló, céllövő stb. artisták céltáblájába állnak, hogy körüldobálják őket. Ide vehető az illuzionisták, magyarul a bűvészek világának egy sajátos csoportja, a „szabadulóművészek” – akik számos gyötrelmek és veszélynek teszik ki magukat, a leláncoltatást, bezártatást, sőt befagyasztatást is vállalják, és különböző szintű művészi adottságaik mellett – tulajdonképpen mazochisták.

Harry Houdini (1874–1926) élete és működése alkalmas az említetteknek, a mazochizmusnak és jelenségkörének művészi síkon történő illusztrációjára. Úttörője lett a „szabaduló-művészetnek,” s e téren utódainak hosszú sora követte, mint a ma is ismert David Copperfield (Meyer 1976; Polidoro 2004; Silverman 2006).

A világhírűvé lett magyar származású illuzionista, eredeti nevén Weisz Erik, Weisz Sámuel rabbi és Steiner Cecília gyermekeként született Budapesten. A család 1876-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba, ahol kezdetben nagyon nehéz soruk volt, s a kis Erik cipőt pucolt, újságot árult, majd egyensúlyozó művészként került a cirkusz világába. Később lakatosnál dolgozott, ahol már sikert aratott bilincszárak nyitásával. Még kendőgyári munkásként érdekelte a bűvészet, s elolvasta egy nagy francia illuzionista, Robert Houdin emlékiratait, s az abban feltárt titkokat, trükköket. Színpadi munkája közben jött rá, hogy ő a közönségnél a legnagyobb sikert a „szabadulóművészettel” érte el: megkötöztette,

megbilincselte magát, s ebben az állapotban ládába, akváriumba, sőt börtönbe is csukatta magát, összekötözve hídról vízbe ugrott, felhőkarcoló tetejére összekötözve, fejfelé lógatva felhúzatta magát, és ezekből mindig sikeresen kiszabadult. Az általa csodált francia bűvészből vette fel a nevét, akinek a nevéhez egy i-betűt rakott, s így lett a művészneve „Houdini”. Hihetetlen bő fantáziával gazdagította műsorait, sok-sok küzdelem árán lett világhírű. Egyre újabb és újabb ötletek megvalósításával, önmagát növekvő életveszélynek kitéve utazta be az Egyesült Államokat és a világot. Életének második felében – változó sikerrel – sok filmet készített, könyveket írt, előadásokat tartott, heves vitába, sőt harcba keveredett a spiritisztákkal. Halála is ilyen okból következett be. Be akarta mutatni, hogy mi mindent kibír, s bár napok óta hasi panaszai voltak, a hasára üttetett, majd (belső vérzést? perforált appendicitist?) követő hashártyagyulladásban halt meg.²

Mazochizmusának és személyiségének megértéséhez először *anyjához fűződő erőteljes kötődésével* kell foglalkoznunk. Ez egész életében, magatartásában és levelein keresztül is ez mutatkozott: Anyjához való *kapaszkodását* (sic! Meyer i.m. 51.; Hermann, 1943) feleségére, Bessre vitte át. Levele is ezt tükrözi: „Csak két nőt szerettem életemben: anyámat és téged”. Anyja halála után vigasztalhatatlan, beszél hozzá, naponta jár a sírjához: „szívem örökké szenvedni fog anyám miatt” (Polidoro i.m. 113.) „Olyan mintha egész lényem vele együtt távozott volna” (i.m. 115. sk.) – írja. Vele keresi a kapcsolatot, akár spiritiszta médiumon keresztül is. Művészetében alapvető, hogy különféle ládába, folyadékkal töltött tejes kannába zárhatja magát, melyben összekötözve, fejfelé embriónális helyzetben van – s ebből szabadul. Ez, valamint vízből kikerülő egyéb mutatványai is anyja iránti intrauterin vágyaira mutatnak. Meyer utal ezzel kapcsolatosan Rankra, annak a hős születésének mítoszáról szóló művére, s abban Mózes példájára, akit az egyiptomi fáraó leánya ugyancsak a „vízből húzott ki”. Bár Meyer nem idézi Ferenczit, az ő „thalasszális regresszió” elméletére is gondolhatunk – az anyába, az anyaméhbe való visszavágyakozásra (Ferenczi 1924).³ Ma talán elgondolható lenne, hogy Houdini művészetének egyik tudattalan motívója az anyával vágyott egyesülés és a tőle való elválás ismétlése volt. Ambivalens módon, a tőle igényelt leválást valamilyen köteléktől, bilincstől, kényszerzubbonyból, börtönből (!) való szabadulás formájában szublimálta. Másfelől szerepelt ebben a halál és újjászületés motívuma is.

Már az eddigiekből is kiderül Houdini *mazochizmus*a (Meyer „szadomazochizmusáról” ír i.m. 70.). Minden mutatványa önmaga ellen fordított – pontosabban – vállalt agresszióra utal: lebilincselte, megkötöztetette, börtönbe csu-

² Bár halálát a fentieknek megfelelően írják le, a család a boncolást nem engedélyezte. Olyan legendák is keringtek róla, hogy a „spiritiszta ellenségei megmérgezték”, de ezt a későbbi vizsgálatok nem igazolták.

³ Egyik mutatványáról szóló plakátja ezt jól illusztrálja: egy tejes vödörben pontosan úgy helyezkedik el, mint az embrió az anyaméhben. [Lásd a következő oldalon.]

katta, ládába zárta magát stb., amelyekből csodálatosan szabadult. Művészetében és érdeklődésében a *halál* állott előtérben. Elsősorban a halálos veszedelmekkel való szembenézéssel: hídról vízbeugrott, felhőkarcoló tetejére összekötözve felhúzatta magát, vízbe eresztett (!) koporsóból is szabadult, sőt megkísérelte az élve eltemettetést is, azonban ez utóbbi – feltehetően közben megjelenő intenzív szorongása miatt – nem került művészi programjába. Houdininek ebben is mutatkozott törekvése a halál legyőzésére, a halhatatlanságra. Halála is kapcsolatba hozható ezzel, ugyanis betegen fekve is be akarta mutatni, hogy bármilyen, hasára mért ütést képes elviselni, ami azonban halálához vezetett, vagy legalábbis hozzájárult. Feleségének megígérte, hogy halála után „jelentkezni fog nála”, vagy legalábbis „jelt ad magáról...” Ami ugyan „elmaradt”, felesége sokévi spiritiszta kísérletezései ellenére. (Itt utalhatunk a Freud által leírt halálósztonre, s Houdini mazochizmusában mutatkozó halállal kapcsolatos állandó konfliktusára.)

Élete utolsó szakaszában a spiritizmussal való üzérkedés ellen – nagy nyilvánosság előtt zajló – igen intenzív harcot vívott. Különös ambivalenciájában

Houdini egyik mutatványáról szóló plakátja

egyfelől szeretett volna hinni a túlvilági életben (s ott az anyjával való találkozásban!), másfelől keményen és kitartóan küzdött a médiumok szélhámoskodásai ellen (még a kongresszusi meghallgatásig is eljutott!). Jellemző módon, az egyik leghíresebb médium leleplezésében a legfontosabb érve anyja megidézésével kapcsolatban adódott: anyjának szelleme angol nyelven „jelentkezett”, ahogyan ő soha nem tanult meg beszélni, mert otthon németül beszélt. Harcában megnyilvánuló agressziójával megoldatlan konfliktusát fejezte ki.

IRODALOM

- FERENCZI, S. (1924): *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Filum, Budapest, 1997.
- FREUD, S. (1905): Három értekezés a szexualitás elméletéről. [Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie]. Ford. Ferenczi Sándor. In: S. Freud *Művei IV. köt. A szexuális élet pszichológiája*. Cserépfalvi, Budapest, 1995, 31-131.
- FREUD, S. (1916): Néhány karaktertípus a pszichoanalitikus munkából. [Einige Charaktertypen aus der psychoanalytischen Arbeit]. In: S. Freud: *Válogatás az életműből*. (Szerk. Erős F.). Európa, Budapest, 2003, 420-443.
- FREUD, S. (1919): „Gyereket vernek” (Adalék a szexuális perverziók keletkezésének megismeréséhez). [“Ein Kind wird geschlagen”. Beitrag zur Kenntnis der Entstehung sexueller Perversionen]. In: S. Freud *Művei, VII. köt. A Farkasember*. Filum, Budapest, 1998, 189-217.
- FREUD, S. (1924): Das ökonomische Problem des Masochismus. In: S. Freud: *Gesammelte Werke*. Bd. 13. Imago, London, 1940, 369-383.
- GOETHE, J. W. (1957 [1774]): *Werther szerelme és halála*. Európa, Budapest.
- GROSSMAN, W. I. (1986): Notes on Masochism: A discussion of the History and Development of a Psychoanalytic Concept. *Psychoanalytic Quarterly*, 55:379-413.
- HÁRDI I. (1996): Historical and Personal Aspects in Michael Munkácsy's Art. In: Jakab, I. (Ed.): *The Influence of Recent Socio-Political Events on Fine Arts and on Patient's Art*. International Congress of Psychopathology of Expression. American Society of Psychopathology of Expression, Boston, 1996, 14-32.
- HÁRDI, I. (2000): Az agresszió fogalma, jelenségtana, elméletei. In: Hárdi, I. (szerk.): *Az agresszió világa*. Medicina, Budapest, 2000, 14-119. (2. kiadás, sajtó alatt)
- HERMANN, I. (1943): *Az ember ősi ösztönei*. Magvető, Budapest, 1984.
- KERNBERG, O. F. (1992): *Aggression in Personality Disorders and Perversions*. Yale University, New Haven.
- MEYER, B. C. (1976): *Houdini a Mind in Chains*. Dutton, New York.
- POLIDORO, M. (2004): *A nagy Houdini*. (Ford.: Garami Sz.) Ulpius-ház, Budapest.
- REICH, W. (1945): *Charakteranalyse*. Fischer, Frankfurt, 1978.
- SILVERMAN, K. (2006): *Houdini. Weiss Erik élete*. (Ford.: Szántó J.) Park, Budapest.
- WEIBEL, P. (Ed.) (2003): *Phantom der Lust. Visionen des Masochismus*. Vol. I-II. Michael Farin, München.

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Anna Borgos, Ferenc Erős (chairman of the editorial board), György Péter Hárs, György Hidas, Anna Kovács (technical editor), Kata Lénárd, Judit Mészáros, Júlia Vajda, Anna Valachi.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2009/3)

MAJOR ARTICLES

Sándor Ferenczi studied at the medical faculty of the Vienna University between 1890 and 1895. Based on archival sources found in the Archives of the Vienna University, **FERENC ERŐS**, in his article **Sándor Ferenczi's apprenticeship in Vienna**, reconstructs, semester by semester, Ferenczi's university curriculum, the names of his professors and the titles of the courses taught by them. The author draws a broader scientific and social-historical context of Ferenczi's studies: the achievements and orientation of the "Vienna Medical School" in the late 19. century, and the significant presence of Hungarian Jewish students at the medical faculty.

In his essay **Did Freud read Shakespeare in a proper way?** **LÁSZLÓ HALÁSZ** presents a close rereading of *Hamlet*, confronting and analysing various interpretations of Shakespeare's work, including the views of such diverse authors as Dover Wilson, Ernest Jones, Otto Rank, Theodor Reik, Nicolas Abraham, Norman Holland, Jacques Lacan, Heinz Kohut, Erik

Erikson, Kurt Eissler, Meredith Skura, John Russell and John Lee. The author points out that they not only divergent, but occasionally contradict each other (and, which is more important, sometimes Shakespeare`s text, too). According to the final conclusion of the paper, it is an emphatic search for identity of the two protagonists that strongly unites Sophocles` *Oedipus Rex* and Shakespeare`s *Hamlet*. Even if the ways of the heroes` (self)reflections are different, owing to the historical age, their social situation and their individual endowments, this difference is not greater than that of their Oedipus-complex.

WORKSHOP

ANDREA LÁNYI-WOLFF, Sublimated sexuality in Hungarian folk songs: a psycho-phonetic study

According to István Hollós (1872–1957), the Hungarian psychiatrist, psychoanalyst, who approached language development from psychoanalytical perspective, the parallel formation of self and language follows the Freudian psychosexual developmental phases, and phonation is explained by Hollós as sublimation process. The special developmental phases, oral, anal, (urethral) and genital, can be detected in the groups of sounds, too. Sounds that are formed by sublimation in the genital phase are /r/ and /l/, are, in Hollós`s terms, “love sounds”. In her present study the author investigates these “love sounds” by estimating their frequency distribution in a sample of Hungarian folk songs assuming, that these songs, being creations of sublimated instinctual drives, are filtered with codes of sexuality. The sexual content of the songs are evaluated by different groups of young audience.

ARCHIVES

In this section we publish the first Hungarian translation of two texts by **SÁNDOR FERENCZI**. The first is his paper “The psycho-analysis of suggestion and hypnosis” (1912), that was published so far only in English, and not identical with his article “Szuggesztió és pszichoanalízis” [Suggestion and psychoanalysis], originally published in Hungarian in 1911. The second is a 1921 review on Georg Groddeck`s novel *The Seeker of Souls* [Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman]. In this section we also publish excerpts from **SANDOR S. FELDMAN**`s book *The Mannerism of Speech and Gestures in Everyday Life* (1959). **SANDOR S. FELDMAN** (Feldmann Sándor, 1889–1973) was a Hungarian-born psychoanalyst, pupil of Sándor Ferenczi and follower of Wilhelm Stekel. After

leaving the Hungarian Psychoanalytical Society, he co-founded the Hungarian Association for Independent Medical Analysis in 1929. He emigrated to the US in 1939, and practiced psychoanalysis in Rochester, New York. The excerpts are introduced by the translator **NOÉMI FÖLDES**.

In the **FORUM** section we publish ISTVÁN HÁRDI's article **Houdini (Contributions to the art psychology of masochism)**. The subject of the essay is the life history of Harry Houdini, the famous illusionist (1874–1926), who was born in Hungary as Weisz Erik. The author focuses on the role of masochistic tendencies and maternal attachments in the development of Houdini's extraordinary achievements.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18–22, H-1132 Budapest.

Phone/fax: (36-1)239-6043. E-mail: thalassa@mtapi.hu erosf@mtapi.hu
Homepage: <http://thalassa.mtapi.hu>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above).

The present issue of THALASSA was supported by the National Cultural Fund of the Republic of Hungary.

Thalassa is edited in cooperation with the “Theoretical psychoanalysis” PhD program of the Doctoral School in Psychology of the University of Pécs, and of the Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences.

Contents

MAJOR ARTICLES

Ferenc Erős: Sándor Ferenczi's apprenticeship in Vienna 3

László Halász: Did Freud read Shakespeare in a proper way? 19

WORKSHOP

Andrea Lányi-Wolff: Sublimated sexuality in Hungarian folk songs:
a psycho-phonetic study 45

ARCHIVES

Sándor Ferenczi: The psycho-analysis of suggestion and
hypnosis (1912) 61

Sándor Ferenczi: Georg Groddeck's novel *The Seeker of Souls*
[*Der Seelensucher. Ein psychoanalytischer Roman*] (1921) 69

Sándor S. Feldman: *The Mannerism of Speech and Gestures*
in Everyday Life. (1959) Excerpts 75

FORUM

István Hárđi: Houdini (Contributions to the art
psychology of masochism) 87

ENGLISH SUMMARIES 93